

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ & ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ & ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Μάθημα: Σύγχρονο συνδικαλιστικό κίνημα: Ιδεολογία, πολιτικές, οργάνωση, θεσμοί

Διδάσκων: Μπιθυμήτρης Γιώργος

Εξάμηνο: Γ' και Ε'

Γραφείο: Κέντρο Πολιτικών
Ερευνών, Νέο Κτίριο, 6^{ος} Όροφος

E-mail: geobith@kpe-panteion.gr

Περιεχόμενα

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Ιστορικό πλαίσιο	3
Προνεωτερικές συσσωματώσεις και συλλογικές δράσεις	3
Η επέλαση της Νεωτερικότητας και η διαμόρφωση της εργατικής τάξης στην Ευρώπη	6
Λουδιστές, Trade Unions, Χαρτισμός	10
Κεντρική Ευρώπη.....	12
Τα πρώτα διεθνή ορόσημα του συνδικαλιστικού κινήματος: Η Διεθνής Ένωση των Εργατών, το αμερικάνικο εργατικό κίνημα και η Πρωτομαγιά του Σικάγο το 1886.	13
Το συνδικαλιστικό κίνημα στην Ελλάδα	17
Σύνοψη	19
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Ο εργατικός συνδικαλισμός στον σύντομο 20ο αιώνα	21
Το Ευρωπαϊκό συνδικαλιστικό κίνημα στο Μεσοπόλεμο	22
Η «Χρυσή Τριακονταετία»	27
Το κράτος πρόνοιας.....	29
Η εποχή των μεγάλων κρίσεων	33
Σύνοψη	38

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Ιδεολογικά ρεύματα.....	39
Ορισμοί και έννοιες.....	40
Τα Συνδικάτα ως επαγγελματικές οργανώσεις: η πλουραλιστική προσέγγιση (Sidney and Beatrice Webb, Commons, Dunlop και Clegg).....	43
Τα Συνδικάτα ως φορείς της ταξικής πάλης: μαρξιστικές θεωρήσεις	47
Τα Συνδικάτα ως αντιφατικές οντότητες στην ευμετάβλητη γεωμετρία των εργασιακών σχέσεων: προς μία συμπεριληπτική θεώρηση	54
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: Το συνδικαλιστικό κίνημα σε κρίση	60
Η Διάσταση της Συμμετοχής	62
Οικονομική Διάσταση	69
Πολιτική Διάσταση	75
Θεσμική Διάσταση.....	80
Σύνοψη.....	94
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: Στρατηγικές αναζωογόνησης του συνδικαλιστικού κινήματος	96
Οργανωτική λογική	100
Ανασυγκρότηση - Οργανωτική Άρθρωση	103
Πολιτική Δράση	105
Σύναψη Συμμαχιών με άλλα κινήματα	106
Κοινωνικός εταιρισμός.....	107
Διεθνισμός	108
Σύνοψη.....	111
ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	111
ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	114

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Ιστορικό πλαίσιο

Στο παρόν κεφάλαιο θα επιχειρήσουμε να σκιαγραφήσουμε τις συνθήκες εμφάνισης του εργατικού συνδικαλισμού, ως απότοκου της μετάβασης στις νεωτερικές μορφές οργάνωσης του κοινωνικού. Μελετώντας έστω και τηλεσκοπικά το πλέγμα των κοινωνικών, πολιτικών και πολιτισμικών αντιθέσεων που χαρακτήρισαν την εποχή εδραίωσης της **βιομηχανίας** και κατ' επέκταση της **μεγάλης καπιταλιστικής επιχείρησης** και της **μισθωτής εργασίας**, επιδιώκουμε να κατανοήσουμε τους αιτιώδεις μηχανισμούς που κατέστησαν δυνατή την εμφάνιση του συνδικαλιστικού κινήματος, στις διάφορες μορφές του.

Εστιάζουμε στη Δυτική Ευρώπη, όπου η ιστορική ακολουθία «καπιταλισμός – εκβιομηχάνιση – εργατική τάξη – συνδικαλισμός» πήρε την πλέον τυπική της μορφή, επιτρέποντας στον μελετητή να δει με ευκρίνεια όλες τις φάσεις ανάπτυξης του αντικειμένου του. Ωστόσο, η παραπάνω γεωγραφική εστίαση είναι αρκετά ευέλικτη, ώστε να μην αποκλείει σημαντικές στιγμές στην ανάπτυξη του διεθνούς συνδικαλιστικού κινήματος, όπως είναι η εξέγερση του Σικάγο το 1886. Εξάλλου, κλείνουμε το κεφάλαιο με μία σύντομη αναφορά στις απαρχές του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος, ενώ σε επόμενα κεφάλαια θα εξετάσουμε μορφές σύγχρονου κινηματικού συνδικαλισμού στη Λατινική Αμερική, στη Ν. Αφρική και αλλού.

Προνεωτερικές συσσωματώσεις και συλλογικές δράσεις

Όπως θα δούμε λίγο παρακάτω, στους ορισμούς του συνδικαλιστικού κινήματος, τόσο η συλλογικότητα, όσο και η συλλογική δράση, παρότι χαρακτηρίζουν το συνδικαλιστικό κίνημα, δεν συνιστούν ωστόσο ειδοποιό χαρακτηριστικό του. Συσσωματώσεις παραγωγών, δηλαδή συνεργασίες μεταξύ ελεύθερων, ή ημι-ελεύθερων ανθρώπων με κοινό σκοπό την προστασία του παραγόμενου προϊόντος και κατ' επέκταση των ίδιων, είτε από ανταγωνιστικές εξουσιαστικές δομές (π.χ.

φεουδάρχες, Εκκλησία, έμποροι), είτε από τις «αόρατες» δυνάμεις της αγοράς, παρατηρούνται ήδη από το Μεσαίωνα, στην καρδιά της φεουδαρχικής κοινωνικοοικονομικής οργάνωσης. Ακόμα και στην Αρχαιότητα, παρατηρούνται ανάλογα πραξιακά διαβήματα, ακόμα και μεταξύ ανελεύθερων παραγωγών, με χαρακτηριστική περίπτωση την εξέγερση του **Σπάρτακου** στη Ρώμη κατά τον 1^ο αιώνα π.Χ.

«Την κύρια μάζα των εξεγερμένων την αποτελούσαν οι δούλοι του αγρού, δηλαδή οι δούλοι που εργάζονταν στα χωράφια και τους μύλους των λατιφουντίων και των αγρεπαύλεων και φύλαγαν τα ζώα των μεγαλογαιοκτημόνων. Η συμμετοχή των ελευθέρων στην εξέγερση δεν ήταν πολύ μεγάλη. Οι περισσότεροι ήταν κατεστραμμένοι μικροί αγρότες και ακτήμονες μεροκαματιάρηδες που προσχώρησαν στη στρατιά των εξεγερμένων [...] Τους ένωνε η κοινή εκμετάλλευση και καταπίεση από μέρους των μεγαλογαιοκτημόνων».

Γκίντερ, Ρ. (2013) *Η εξέγερση του Σπάρτακου: τα μεγάλα κινήματα των δούλων και των ελευθέρων στα τέλη της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.

Στη φεουδαρχική Ευρώπη, η συνεργασία μεταξύ των παραγωγών και η κοινή τους δράση, αποκτά μεγαλύτερο βάθος και διάρκεια, καθώς αποκρυσταλλώνεται στο σύστημα των **συντεχνιών**. Πριν δούμε τι είναι οι συντεχνίες, αυτοί οι πρόγονοι των νεωτερικών συνδικαλιστικών σχηματισμών, ας σταθούμε για λίγο στα αίτια της ανάπτυξης δράσεων, κινήσεων, κινημάτων και θεσμών από την πλευρά των άμεσων παραγωγών.

Ο κλάδος της κοινωνικής ιστορίας στις διάφορες εκδοχές του (Lefebvre, Braudel, Ladurie, Bloch), έχει αναδείξει με γοητευτικό τρόπο το πλέγμα των κοινωνικών και πολιτισμικών αντιθέσεων που διείπε τις περίπλοκες από πλευράς κοινωνικής δομής και πολιτικής εξουσίας, φεουδαρχικές κοινωνίες. Αντιθέσεις που στον πυρήνα τους έχουν το **προϊόν της εργασίας**, το οποίο παράγεται είτε στο πλαίσιο σχέσεων που χαρακτηρίζουν περισσότερο την ύπαιθρο (δουλοπάροικος – φεουδάρχης), είτε στο πλαίσιο σχέσεων που αναπτύσσονται στην φεουδαρχική πόλη (τεχνίτες – έμποροι – φεουδάρχης ή Εκκλησία). Στην πόλη της ύστερης φεουδαρχίας, η ρύθμιση της αγοράς εργασίας γίνεται από τις **συντεχνίες** (Guilds [pl.], στα γερμανικά Gilden ή Zünfte), που όσον αφορά στις συντεχνίες χειροτεχνών (Handwerkezünfte)

συνενώνουν ειδικευμένους τεχνίτες, δάσκαλους και μαθητές, σε ομοιοεπαγγελματική βάση (π.χ. σιδηρουργοί, υφαντές, ξυλουργοί κ.ο.κ.).

«Στο φεουδαλισμό και στο συντεχνιακό σύστημα, γη και εργασία αποτελούσαν μέρος της καθαυτό κοινωνικής οργάνωσης (το χρήμα δεν είχε ακόμα εξελιχθεί σε κυρίαρχο στοιχείο της βιομηχανίας). Η γη, το θεμελιώδες στοιχείο του φεουδαλισμού, ήταν η βάση για το στρατιωτικό, διοικητικό και πολιτικό σύστημα. [...]. Στο συντεχνιακό σύστημα, όπως και σε όλα τα προηγούμενα οικονομικά συστήματα στην ανθρώπινη ιστορία, τα κίνητρα και οι περιστάσεις των παραγωγικών δραστηριοτήτων στηρίζονταν στη γενικότερη οργάνωση της κοινωνίας. Οι σχέσεις τεχνίτη, βοηθού, μαθητευόμενου, οι συνθήκες εργασίας της κάθε τέχνης, ο αριθμός των μαθητευόμενων, οι μισθοί των εργατών, ρυθμίζονταν όλα από την παράδοση και τη διοίκηση της κάθε συντεχνίας και πόλης.»

Πολάνυι, Κ. (2007) *Ο μεγάλος μετασχηματισμός*, Αθήνα: Νησίδες, σελ. 70-71.

Η εξέλιξη των συντεχνιών στη Δυτική Ευρώπη, δεν είναι φυσικά ευθύγραμμη, ούτε ομοιογενής, όπως και συνολικά η εξέλιξη των φεουδαρχικών κοινωνικών σχέσεων. Η διεκδίκηση πολιτικών δικαιωμάτων των μελών των συντεχνιών, δηλαδή η συμμετοχή τους στη διοίκηση της πόλεως, διαφοροποιείται τόσο οριζόντια (διαφορισμός με βάση τόπο και χρόνο), όσο και κάθετα (διαφορισμός εντός της ίδιας κοινωνικής διαστρωμάτωσης). Για παράδειγμα, η αντιπαράθεση των τεχνιτών, με τις επιχειρηματικές συντεχνίες στις πλούσιες πόλεις του ιταλικού Βορρά, παίρνει ενίοτε τη μορφή εξέγερσης όπως στην περίπτωση των *cioptri* (Τσόμπι: εργάτες εριουργίας) στη Φλωρεντία το 1378, όταν οι φτωχοί εργάτες συμμάχησαν με τα κατώτερα στρώματα της αστικής τάξης συγκροτώντας συντεχνία με εκπροσώπηση στη Σινιορία, το 9μελές συμβούλιο της πόλης. Η ήττα της συντεχνίας και η διάλυσή της, μπροστά στις υπέρτερες δυνάμεις των φεουδαρχικών στρατευμάτων, δεν είναι μεμωνομένο περιστατικό. Αντίθετα, σηματοδοτεί την αντιφατική και μακρά πορεία μέσα από την οποία οι εργάτες των πόλεων, αφενός απολαμβάνουν την προστασία της πυραμιδοειδούς ιεραρχίας καθώς εισρέουν τυπικά ελεύθεροι από την ύπαιθρο στην πόλη, αφετέρου δοκιμάζουν τα όρια αυτού του ιστορικά μεταβατικού καταφύγιου, υπό τη διπλή απειλή τόσο των φεουδαρχών, όσο και της **ενιαίας εσωτερικής αγοράς** που έρχεται μαζί με το **έθνος-κράτος**.

Η επέλαση της Νεωτερικότητας και η διαμόρφωση της εργατικής τάξης στην Ευρώπη

Αντίστροφα σε σχέση με τη γνωστή ρήση, σύμφωνα με την οποία το πιο βαθύ σκοτάδι είναι λίγο πριν τη χαραυγή, οι πρόδρομοι του σύγχρονου βιομηχανικού προλεταριάτου, οι τεχνίτες, οι μάστορες και οι μαθητευόμενοι τους μαζί με τις συντεχνίες τους, κάθε άλλο παρά ετοιμάζονται να υποδεχθούν την αυγή του καπιταλισμού. Τη σχετική (και μάλλον επιφανειακή, σύμφωνα με ευρήματα της πιο πρόσφατης ιστορικής έρευνας, βλ. Epstein and Prak, 2008) τεχνολογική στασιμότητα των Μέσων Χρόνων, διαδέχεται αρχικά το σύστημα της μανιφακτούρας (μικρή βιοτεχνία) και αμέσως μετά η βιομηχανική επανάσταση του 18^{ου} και 19^{ου} αι. Διεργασίες συγκέντρωσης εργατικού δυναμικού που είχαν ξεκινήσει ήδη από το 14^ο και 15^ο αι. πλέον ολοκληρώνονται, αρχικά στην Αγγλία και κατόπιν στη Γερμανία, την Ολλανδία, αργότερα στη Γαλλία, την Ιταλία και αλλού. Σε αυτήν την πορεία ολοκλήρωσης του καθεστώτος της μισθωτής εργασίας, θα πρέπει να σταθεί κανείς ιδιαίτερα στην τεράστια συμβολή μιας σειράς τεχνολογικών, οικονομικών και πολιτισμικών μεταβολών που έλαβαν χώρα κατά το 15^ο και 16^ο αι. και τις οποίες σταχυολογεί ο Michel Beaud , στο έργο του *Ιστορία του καπιταλισμού*: ανακάλυψη της τυπογραφίας, πρόοδος στη μεταλλουργία, βελτίωση των τεχνικών πλοήγησης, ναυπήγηση ανθεκτικότερων σκαφών (Beaud: 2000, 34). Όλα αυτά ανοίγουν το δρόμο για τις «μεγάλες ανακαλύψεις»: περίπλους του Ακρωτηρίου της Καλής Ελπίδας από τον Ντιάζ (1487), ανακάλυψη της Αμερικής από τον Κολόμβο (1492), περίπλους της Αφρικής και απόπλους στην Ινδία από τον ντε Γκάμα (1498). Ο 16^{ος} αι. είναι ο αιώνας της αποικιοκρατίας, μέσω της οποίας εγκαθιδρύεται για πρώτη φορά η παγκόσμια αγορά και φυσικά συσσωρεύεται εμπορικό κεφάλαιο και μάλιστα με την αποφασιστική ώθηση που δίνει μία μαύρη σελίδα του νεωτερικού δυτικού πολιτισμού, το δουλεμπόριο.

«Η άμεση δουλεία είναι ο μοχλός της αστικής βιομηχανίας, το ίδιο όσο και οι μηχανές, οι πιστώσεις κλπ. Χωρίς δούλους, δεν υπάρχει βαμβάκι ◌ χωρίς βαμβάκι δεν υπάρχει σύγχρονη βιομηχανία. Η δουλεία έδωσε στις αποικίες την αξία που έχουν. Οι αποικίες με τη σειρά τους δημιούργησαν το παγκόσμιο εμπόριο ◌ και το παγκόσμιο εμπόριο αποτελεί την προϋπόθεση για τη δημιουργία της βιομηχανίας μεγάλης κλίμακας. Έτσι η δουλεία αποτελεί οικονομική κατηγορία μείζονος σημασίας».

Marx, K. (n.d.) *The Poverty of Philosophy: A Reply to M. Proudhon's Philosophy of Poverty*, New York: International Publishers, pp. 94-5 (Ελεύθερη μετάφραση).

Οι παροδικές αντιστάσεις στην ολοκληρωτική δύναμη της αυτορυθμιζόμενης αγοράς, είτε από συμμαχίες συντεχνιών και φεουδαρχών που στο μεταξύ χάνουν εκατέρωθεν την πολιτική τους ισχύ, είτε από μοναρχίες που απέβλεπαν στον πλήρη έλεγχο των πόρων της χώρας και της προσφερόμενης εργασίας (π.χ. Τυδώρ στην Αγγλία), υποχωρούν μπροστά στις σαρωτικές αλλαγές που φέρνει η εισαγωγή περίπλοκων και εξειδικευμένων μηχανών στην παραγωγική διαδικασία. Το πέραςμα από το σύστημα των συντεχνιών στη μανιφακτούρα (μικρή βιοτεχνία) και τελικά στο εργοστασιακό σύστημα, ολοκληρώνεται με την επέλαση της βιομηχανικής επανάστασης, με κοιτίδα και σημείο εκκίνησης, την Αγγλία. Οι καινοτομίες αρχικά στην παραγωγή σιδήρου και στην εξόρυξη άνθρακα, η μεγάλη τομή στις μεταφορές με το σιδηρόδρομο, η επανάσταση στην κλωστοϋφαντουργία, η εισαγωγή του ατμού στη βιομηχανία κ.ο.κ. αλλάζουν την κοινωνική δομή των παραδοσιακών αγροτικών κοινωνιών και δημιουργούν τις σύγχρονες βιομηχανικές πόλεις, όπου συγκεντρώνονται μάζες ανειδίκευτων εργατών, ενώ αντίστροφα ο γεωργικός πληθυσμός μειώνεται.

«Τι σημαίνει η φράση «η Βιομηχανική Επανάσταση ξέσπασε»; Σημαίνει ότι κάποια στιγμή στη δεκαετία του 1780, και πρώτη φορά στην ανθρώπινη ιστορία, λύθηκαν τα δεσμά της παραγωγικής δύναμης των ανθρώπινων κοινωνιών, που στο εξής μπόρεσαν να επιτύχουν τον συνεχή, ταχύ και ως σήμερα απεριόριστο πολλαπλασιασμό ανθρώπων, αγαθών και υπηρεσιών. Αυτό είναι σήμερα γνωστό στους οικονομολόγους ως απογείωση για μια αυτοδύναμη ανάπτυξη. [...] Η «απογείωση» δεν είναι φυσικά ένα από τα φαινόμενα, που όπως οι σεισμοί και οι μεγάλοι μετεωρίτες καταλαμβάνουν εξαπίνης τον μη τεχνολογικό κόσμο [...] Η Βιομηχανική Επανάσταση δεν ήταν πράγματι ένα επεισόδιο με αρχή και τέλος. Το να ρωτήσει κανείς πότε «ολοκληρώθηκε», διότι η ουσία της ήταν ότι έκτοτε η επαναστατική αλλαγή έγινε κανόνας. Άλλωστε συνεχίζεται ακόμη.»

Χομπσμπάουμ, Ε. (2000) *Η Εποχή των Επαναστάσεων 1789 -1848*, Αθήνα: ΜΙΕΤ.

Αναμφισβήτητα η βιομηχανική επανάσταση επιταχύνει τη **συγκρότηση της εργατικής τάξης**, αφού συγκεντρώνει μεγάλες μάζες εργατών στα βιομηχανικά κέντρα, απαλλοτριώνει τους μικρούς ελεύθερους παραγωγούς της υπαίθρου, δημιουργεί κοινούς τρόπους ζωής σε συνθήκες όμως που λόγω της αθλιότητά τους, επισκιάζουν αυτήν τη μεγάλη τομή του ανθρώπινου πολιτισμού. Όπως αναφέρει ο Χομπσμπάουμ, η νέα βιομηχανική οικονομία είναι τεράστια για τα κριτήρια της εποχής και μάλλον τερατώδης, καθώς «οι πόλεις της είναι ασχημότερες, το προλεταριάτο της σε αθλιότερη κατάσταση απ' ότι αλλού και η πνιγμένη στην ομίχλη και τους καπνούς ατμόσφαιρα με τα ωχρά πλήθη των ανθρώπων να πηγαινοέρχονται βιαστικά τάραζαν τον ξένο επισκέπτη» (Χομπσμπάουμ, 2000: 81).

«Κάθε μεγάλη πόλη έχει μια ή περισσότερες «κακές συνοικίες» - όπου συγκεντρώνεται η εργατική τάξη. Ασφαλώς η φτώχεια είναι συνηθισμένο να μένει σε σοκάκια κρυμμένα δίπλα στα παλάτια των πλουσίων, όμως, γενικά της έχουν προσδιορίσει μία απομονωμένη περιοχή, όπου κρυμμένη από τα μάτια των πιο ευτυχισμένων τάξεων, δεν έχει παρά να τα βγάλει πέρα πέρα μόνη της. Αυτές οι «κακές συνοικίες» είναι παντού οργανωμένες στην Αγγλία σχεδόν κατά τον ίδιο τρόπο [...]. Αυτά τα μικρά σπίτια, με τα τρία ή τέσσερα διαμερίσματά τους και μία κουζίνα ονομάζονται αγροκήπια (cottages) και αποτελούν συνήθως σε όλη την Αγγλία, με εξαίρεση μερικές συνοικίες του Λονδίνου, τις κατοικίες της εργατικής τάξης. Συνήθως πάλι οι ίδιοι δρόμοι δεν είναι ούτε ισοπεδωμένοι, ούτε λιθοστρωμένοι ◦ είναι βρώμικοι, γεμάτοι απο απορρίμματα τροφών και ζώων, χωρίς υπονόμους και αυλάκια, κι απ' την άλλη γεμάτοι στάσιμα βορβορώδοι νερά, όλο δυσωδία. Ακόμη ο αερισμός έχει καταστεί δύσκολος, εξαιτίας της κακής και ανάκατης οικοδόμησης ολόκληρης της συνοικίας [...].»

Ένγκελς, Φ. (1985) *Η κατάσταση της εργατικής τάξης στην Αγγλία*, β' έκδοση, τόμος Α', Αθήνα: Δημιουργία, σελ. 71.

Η ανέχεια της εργατικής τάξης την επαύριο του βιομηχανικού θαύματος, αποτυπώνεται εξάλλου γλαφυρά στα έργα κλασικών συγγραφέων της εποχής όπως οι Hugo, Balzac, Dickens κ.α. Ο Σκώτος συγγραφέας Τόμας Κάρλαϊλ , περιγράφει τη ζωή της αποσύνθεσης που βιώνουν οι βαμβακοπαραγωγοί της Αγγλίας και τα συναισθήματα που αυτή γεννά: «Γι αυτούς ο κόσμος μας δεν είναι μια φιλόξενη διαμονή, μα μια φυλακή με μολυσμένο αέρα, όπου τα πάντα προκαλούν τρομερά βάσανα και στείρα επαναστατικοποίηση, μνησικακία και πόθο για εκδίκηση απέναντι στον ίδιο τον εαυτό τους, όπως και απέναντι στους άλλους». (Carlyle: 1840). Πλέον της φτώχειας (που αρχικώς αντιμετωπίζεται με τον ενστικτώδη ατομικό μηχανισμό του εγκλήματος, της κλοπής), τα εξαντλητικά ωράρια εργασίας, οι συνεχείς περιδινήσεις μεταξύ περιόδων υποαπασχόλησης και ανεργίας, η βία των εργοδοτών και η αυστηρή πειθαρχία που απαιτούν, σε συνδυασμό με τον πολιτικό αποκλεισμό, υπό το καχύποπτο και εχθρικό βλέμμα των αστικών στρωμάτων, σύντομα θα δημιουργήσουν προϋποθέσεις συλλογικής δράσης, που παίρνει τη μορφή κοινωνικού κινήματος και πάλι με αφετηρία τη Βικτωριανή Αγγλία.

Λουδιστές, Trade Unions, Χαρτισμός

Στις πρώτες συλλογικές αντιδράσεις της εργατικής τάξης απέναντι στα δεινά που βιώνει, συγκαταλέγεται η εξέγερση κατά των μηχανών, το κίνημα καταστροφής τους, που συνοδευόταν από καταδίωξη των εφευρετών τους.

Το κίνημα αυτό ονομάστηκε «Λουδισμός» (πήρε το όνομά του από τον θεωρούμενο ως πρωτεργάτη της κίνησης κατά των νεότευκτων μηχανών, Νεντ Λουντ), αναπτύχθηκε έντονα στη Βρετανία κατά την πενταετία 1811-16 και αποτελεί την πρώτη μαζική, αυθόρμητη αντίδραση που προσλαμβάνει ως αίτιο της απότομης επιδείνωσης των όρων εργασίας (εντατικοποίηση, αποειδίκευση, ανεργία) τη δυναμική εισαγωγή και εξάπλωση της μηχανής. Ακριβώς γι' αυτό το λόγο, το σπάσιμο των μηχανών αποκτά εμβληματικό χαρακτήρα στο ρεπερτόριο δράσης των Λουδιστών. Η αναποτελεσματικότητα του κινήματος, καθόρισε και το βραχύβιο ορίζοντά του.

Αντιθέτως, πληθαίνουν οι ενώσεις εργατών (trade unions) που άρχισαν να οργανώνουν τις απεργιακές συγκρούσεις των αρχών του 19^{ου} αι. (απεργία ανθρακωρύχων το 1810, υφαντουργών το 1812, κλωστουργών το 1818, σιδηροβιομηχανίας το 1816), οι οποίες αναπτύσσουν τέτοια ένταση σε τοπικό επίπεδο, ώστε να παίρνουν «την όψη μικρογραφίας εμφυλίου πολέμου» (Alles Hutt: 1933, στο Φόστερ: 1956, 31). Η πρώτη μεγάλη κατάκτηση του απεργιακού κινήματος, η ψήφιση του Νόμου περί **ελευθερίας του συνεταιρίζεσθαι το 1824**, δίνει για πρώτη φορά το δικαίωμα στους εργάτες να ιδρύουν τις δικές τους ανεξάρτητες ενώσεις (unions), δηλαδή τα **εργατικά συνδικάτα**.

«Ας δούμε την προέλευση της λέξης **συνδικαλιστής** που είναι επίσης στην επικαιρότητα. Πρόκειται για την αρχαία ελληνική λέξη σύνδικος «συνήγορος, υπερασπιστής», που στη δημόσια Λατινική έγινε syndicus «ο εκπρόσωπος πόλεως», για να περάσει (ήδη το 1257) στη Γαλλική ως syndique «ο υπερασπιστής των δικαιωμάτων μιας κοινότητας (αρχικά εκκλησιαστικής)», απ' όπου ξαναγύρισε αργότερα στην Ελληνική («αντιδάνειο») με τα ομόρριζα **συνδικάτο, συνδικαλισμός, συνδικαλιστής**. Αξίζει να σημειωθεί ότι στην αθηναϊκή δημοκρατία οι σύνδικοι ήταν συνήγοροι και εκπρόσωποι τού δημοσίου (πόλεως, φυλών), ιδίως ενώπιον ξένων δικαστηρίων, αργότερα δε και δικαστές.

Οι νομικοί υπερασπιστές ιδιωτών αποκαλούνταν *συνήγοροι*, και οι του δημοσίου *σύνδικοι*. Έτσι και οι συνδικαλιστές (κυρίως από τον 16ο αιώνα) ξεκίνησαν ως εκπρόσωποι και υπερασπιστές των συμφερόντων ομάδων εργαζομένων με υψηλό τότε κύρος και γενικότερη εκτίμηση.»

Μπαμπινιώτης, Γ. 'Ετυμολογικά της Κρίσεως', *Το Βήμα: Νέες Εποχές*, 20/03/2011

Πέραν των συλλογικών διαπραγματεύσεων με τους εργοδότες, στους σκοπούς των συνδικάτων, εγγράφονται ο έλεγχος των προσλήψεων ώστε να μην πέφτουν τα μεροκάματα, η υλική στήριξη των ανέργων από τα συνδικαλιστικά ταμεία, η πληροφόρηση και η διευκόλυνση της κινητικότητας. Εμφανίζεται η πυραμιδοειδής δομή του συνδικαλιστικού κινήματος, με συνδικάτο ανά επάγγελμα, ομοσπονδία και στο ανώτερο επίπεδο, συνομοσπονδία (Trade Union Congress – TUC, 1868). Εμφανίζονται επίσης οι πρώτοι μηχανισμοί αντιμετώπισης των συνεπειών της παντοδυναμίας της ελεύθερης αγοράς, όπως τα ταμεία αλληλοβοήθειας και οι συνεταιρισμοί, με σκοπό τα μεν ταμεία να στηρίζουν τα μέλη τους απέναντι σε συλλογικούς (ανεργία, κρίση), ή ατομικούς (ατύχημα, αναπηρία, ή θάνατος) κινδύνους, οι δε συνεταιρισμοί την χορήγηση ειδών πρώτης ανάγκης σε προσιτές τιμές.

Στα μέσα πίεσης που χρησιμοποίησαν στα πρώτα τους βήματα τα trade unions έναντι των εργοδοτών και των κυβερνήσεων, συγκαταλέγονται η δημιουργία αντιπροσωπείας διαπραγμάτευσης, η στάση εργασίας, η απεργία, τα ένδικα μέσα, ενώ σε ακραίες περιπτώσεις αντιμετώπισης της απεργοσπασίας, καταγράφονται ακόμα και περιστατικά σωματικής βίας, οργανωμένων πυρπολήσεων και καταστροφής βιομηχανικών υποδομών.

Τέλος, σε αυτά τα πρώτα βήματα συντονισμού και συνεργασίας μεταξύ των εργατών του πρώτου βιομηχανικού κράτους στον κόσμο, συναντάμε το κίνημα του Χαρτισμού, που εμφανίστηκε το 1835 με σκοπό την ψήφιση της Χάρτας του Λαού, προμετωπίδα της οποίας είναι το **καθολικό δικαίωμα ψήφου** για κάθε ενήλικο. Ως τότε, οι περιορισμοί που έθετε ο νόμος (μέγεθος περιουσίας), απέκλειαν το σύνολο σχεδόν της εργατικής τάξης. Σύντομα, το κίνημα διεύρυνε το διεκδικητικό του

πλαίσιο, ενσωματώνοντας αιτήματα όπως η κατάργηση του νέου νόμου των φτωχών και η καθιέρωση της δεκάωρης εργάσιμης ημέρας με νόμο. Οι εργατικές εξεγέρσεις που ακολούθησαν και κυρίως η εργατική δράση που ξεπέρασε τα εθνικά σύνορα στις επόμενες δεκαετίες, οδήγησαν σταδιακά στην επίτευξη των στόχων του πρώτου πολιτικού κινήματος της εργατικής τάξης.

Κεντρική Ευρώπη

Η επιλογή για λόγους οικονομίας, μιας γραμμικής αφήγησης των ορόσημων της ανάπτυξης του συνδικαλιστικού κινήματος, δεν πρέπει να δημιουργεί συγχύσεις ως προς την πραγματική πορεία, η οποία, ιδιαίτερα σε ότι αφορά τη χωρική της διάσταση, είναι μάλλον ασυνεχής. Η ηπειρωτική περίπτωση είναι διαφορετική από τη βρετανική, όχι μόνο σε σχέση με τους χρονισμούς του εργατικού και συνδικαλιστικού κινήματος, αλλά και σε σχέση με οικονομικές και πολιτικές παραμέτρους της εμφάνισής του.

Όπως έχουμε ήδη αναφέρει, η βιομηχανική επανάσταση τουλάχιστον ως προς την τεχνολογική της διάσταση, εξαπλώνεται στην υπόλοιπη Ευρώπη σχεδόν μισό αιώνα αργότερα. Η συγκέντρωση της εργατικής τάξης στα εργοστάσια και τις βιομηχανικές πόλεις, δεν αποτελεί συνέπεια μιας πρακτικής περιφράξεων και βίαιης εκδίωξης από την αγροτική ζωή, ενώ και η πολιτικοποίηση των ευρωπαϊών εργατών μοιάζει να ακολουθεί διαφορετικές πορείες. Στις μητροπόλεις της ηπειρωτικής Ευρώπης, ο εργάτης έχει μοιραστεί με τα μεσαία στρώματα την επαναστατική εμπειρία του 1830, έχει συμμετάσχει στις μάχες της αστικής τάξης εναντίον του φεουδαλισμού και ενώ υστερεί συγκριτικά με το βρετανικό συνδικαλιστικό κίνημα στη γνώση των τακτικών του συνδικαλιστικού και απεργιακού αγώνα, είναι πολύ πιο εξοικειωμένος με την κρατική πολιτική (ειδικά σε ότι αφορά εργοστασιακούς νόμους και κοινωνική νομοθεσία), κατακτά ταχύτερα το εκλογικό δικαίωμα και την κοινωνική ασφάλιση και αντίστροφα σε σχέση με τον άγγλο συνάδελφό του, δημιουργεί πολιτικό κόμμα και στη συνέχεια ισχυρά συνδικάτα (Πολάνυι: 2007, 173). Για παράδειγμα, το Γερμανικό Σοσιαλδημοκρατικό Εργατικό Κόμμα των Β. Λιμπνεχτ και Α. Μπέμπελ, ιδρύεται το 1868, όταν μέχρι το 1860 τα μόνα οργανωμένα επαγγελματικά

σωματεία ήταν των τυπογράφων και των καπνεργατών. Στη Γαλλία η Γενική Συνομοσπονδία Εργασίας (CGT) ιδρύεται το 1895, δηλαδή σχεδόν μία δεκαετία μετά την νομική κατοχύρωση του δικαιώματος του συνεταιρίζεσθαι (1884), ενώ σχεδόν την ίδια περίοδο διαμορφώνονται πέντε διαφορετικά σοσιαλιστικά κόμματα, τα οποία συνενώνονται το 1905 στο Γαλλικό Σοσιαλιστικό Κόμμα.

Ωστόσο, οι παραπάνω ιστορικές αποκλίσεις έχουν τα όριά τους. Η μετατροπή δυτικοευρωπαϊών αγροτών, ή πρώην ειδικευμένων τεχνιτών σε βιομηχανικό προλεταριάτο, κάθε άλλο παρά ειδυλλιακή είναι. Τη δεκαετία του 1840 στην Πρωσία η εργάσιμη ημέρα ανέρχεται σε 13 – 14 ώρες, οι χαμηλοί μισθοί και η εξαθλίωση αύξαναν την παιδική εργασία, ενώ και οι συνθήκες υγιεινής στους χώρους κατοικίας ήταν παντελώς ανεπαρκείς (Γκρέμπινγκ: 1982, 34) και μόνο η ανάγκη του Πρωσικού στρατού για υγιή στρατεύματα οδήγησε στη λήψη μέσων προστασίας. Οι συνθήκες κρατικής λογοκρισίας και καταστολής και η απαγόρευση του δικαιώματος του συνεταιρίζεσθαι μέχρι τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, μας δείχνουν ότι το συνδικαλιστικό κίνημα στην Κεντρική Ευρώπη, είχε μπροστά του εξίσου μεγάλη, αν όχι μεγαλύτερη απόσταση να διανύσει προς τον στόχο της εργατικής ευημερίας.

Τα πρώτα διεθνή ορόσημα του συνδικαλιστικού κινήματος: Η Διεθνής Ένωση των Εργατών, το αμερικάνικο εργατικό κίνημα και η Πρωτομαγιά του Σικάγο το 1886.

Αν οι Χαρτιστές και τα βρετανικά συνδικάτα, σηματοδοτούν τη μετάβαση στη νεωτερική μορφή οργάνωσης των εργατικών διεκδικήσεων, τότε η ίδρυση της **Διεθνούς Ένωσης των Εργατών** το 1864, αποτελεί ένα ποιοτικό άλμα προς την κατεύθυνση της διεθνοποίησης του εργατικού – συνδικαλιστικού κινήματος. Ο σπόρος της διεθνικής δράσης είχε πέσει λίγες δεκαετίες νωρίτερα, στη διάρκεια των Επαναστάσεων του 1848. Εξάλλου ένα χρόνο πριν, το 1847, οι Μαρξ και Ένγκελς (των οποίων η παρέμβαση στην Διεθνή υπήρξε καταλυτική) κλείνουν το διάσημο έργο τους *Το Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος* με τη διάσημη έγκληση

«Προλετάριοι όλων των χωρών ενωθείτε»! Από το 1864 και εντεύθεν, η συνδικαλιστική δράση ενσωματώνει το διεθνισμό ως προταγμα, αν και όχι πάντοτε με την ίδια ένταση και συνεκτικότητα.

Το σημείο συνάντησης των διαφορετικών πολιτικών ρευμάτων που συγκροτούν την Διεθνή Ένωση Εργατών, γνωστή και ως Πρώτη Διεθνής, δεν είναι άλλο από τη Μέκκα του παγκόσμιου καπιταλισμού της εποχής, το Λονδίνο. Εκεί συναντώνται Άγγλοι συνδικαλιστές, Γάλλοι, Γερμανοί, Ιταλοί, Ελβετοί και Πολωνοί εξόριστοι εργάτες και προοδευτικοί διανοούμενοι, που επιθυμούν να συμβάλουν στον προσανατολισμό αυτού του πρώτου συντονιστικού εγχειρήματος της παγκόσμιας εργατικής τάξης. Είναι η εποχή όπου στο σύνολο σχεδόν των Ευρωπαϊκών χωρών επικρατούν αντισυνδικαλιστικοί νόμοι, που απαγορεύουν το συνεταιρίζεσθαι.

Τα συνδικάτα που υφίστανται, έχουν **τοπικό** χαρακτήρα και συχνά λειτουργούν παράνομα, με προκάλυμμα τις λεγόμενες φιλικές εταιρείες (σωματεία αλληλοβοήθειας), ή τους συνεταιρισμούς. Όσο όμως ενισχύονται οι μεγάλες βιομηχανίες, τα εργοστάσια και οι κλάδοι παραγωγής, όσο εξελίσσεται, γίνεται πανεθνική και τελικά παγόσμια η μορφή της επιχείρησης (από προσωπική σε μετοχική και τελικά σε πολυεθνική), τόσο μεγαλώνει και η ανάγκη εθνικού και διεθνικού συντονισμού του εργατικού και συνδικαλιστικού κινήματος. Εξάλλου, η συγκρότηση εργατικών κομμάτων από το τρίτο τέταρτο του 19^{ου} ¹, η πρώτη απόπειρα δημιουργίας εργατικού κράτους στην καρδιά της Ευρώπης (Κομμούνα του Παρισιού, 1871), η διεκδίκηση της πολιτικής εξουσίας από τα διάφορα ρεύματα της σοσιαλδημοκρατίας, η ανάπτυξη του κομμουνιστικού κινήματος με σταθμό την Οκτωβριανή Επανάσταση στη Ρωσία το 1917, επιβεβαιώνουν την υπόθεση της πολιτικοποίησης του εργατικού κινήματος, με προφανείς συνέπειες και στην εξέλιξη των συνδικάτων, όπως θα δούμε παρακάτω μελετώντας τα ιδεολογικά ρεύματα στο εσωτερικό του συνδικαλιστικού κινήματος.

Στην αντίπερα όχθη του Ατλαντικού, στις ΗΠΑ, το συνδικαλιστικό κίνημα, οργανωμένο κατά τα πρότυπα των συντεχνιακών ενώσεων ειδικευμένων εργατών,

¹ Αν και το πρώτο -βραχύβιο έστω- εργατικό κόμμα στην παγκόσμια ιστορία του συνδικαλιστικού κινήματος, με δικά του γραφεία και εφημερίδα, ιδρύθηκε σύμφωνα με τον Ο. Φόστερ στη Φιλαδέλφεια των ΗΠΑ, το 1828 και είχε τοπικό χαρακτήρα (Φόστερ: 1956, 45).

αναπτύσσεται ήδη από το τέλος του 18^{ου} αι. Το 1786 καταγράφεται στη Φιλαδέλφεια μεγάλη απεργία των τυπογράφων, το 1790 καταγράφεται η ίδρυση του πρώτου αμερικάνικου συνδικάτου, ενώ μέχρι τα μέσα του 19^{ου} αι. και καθώς διευρύνεται η εθνική αγορά των ΗΠΑ και αναπτύσσεται η βιομηχανία, έχουν δημιουργηθεί μεγάλα συνδικάτα μηχανουργών και εργατών γης. Το κύριο αίτημα είναι η 10ωρη εργάσιμη ημέρα (μέσος όρος το 1830: **12,5 ώρες**), καθώς και η αύξηση του ημερομισθίου που κυμαίνεται από **4 έως 6 δολάρια**, όταν το κόστος ζωής υπολογίζεται περίπου στα 10 δολάρια (Φόστερ: 1956, 48).

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι ακόμα μιλάμε για το λευκό εργατικό κίνημα, μιας και το μαύρο εργατικό δυναμικό υφίσταται διπλό αποκλεισμό από δημοκρατικά και κοινωνικά δικαιώματα. Ένα άλλο βασικό στοιχείο για να κατανοήσουμε τις αλλαγές που υπέστη η βάση των αμερικάνικων συνδικάτων της εποχής, είναι το κύμα μετανάστευσης από την Ευρώπη, καθώς μεταξύ 1820 και 1860, εισρέουν στις ΗΠΑ περίπου 5 εκατομύρια μετανάστες, κυρίως από Κεντρική και Νότια Ευρώπη. Μία χρήσιμη, πλην όμως «πειραγμένη» από τη σκηνοθετική πρωτοβουλία, εικόνα των συνθηκών ζωής και της βίαιης συνύπαρξης αυτόχθονων και Ιρλανδών μεταναστών, μας δίνει ο Μ. Σκορσέζε στην ταινία του «Οι Συμμορίες της Νέας Υόρκης», παραγωγής 2002. Ο αμερικανικός εμφύλιος (1861-1865), ο οποίος αποτελεί και το φόντο του συγκεκριμένου έργου, φέρνει και το τέλος μιας στενής, συντεχνιακής αντίληψης που καθιστούσε το αμερικάνικο συνδικαλιστικό κίνημα αδύναμο, μπροστά στη θυελλώδη ανάπτυξη του αμερικανικού κεφαλαίου. Όπως αναφέρει ο Τ. Γκριν στο έργο του για την υπόθεση Heymarket, που υπήρξε η θρυαλλίδα του ξεσηκωμού του Σικάγο: Οι συνδικαλιστές «είχαν μια συντεχνιακή παρά ταξική συνείδηση, κρατώντας μακριά γυναίκες και ελεύθερους μαύρους, ενώ έκλειναν τις πόρτες σε γυναίκες, σε παιδιά και σε μετανάστες “μισθωτούς σκλάβους”, που δούλευαν στα εργοστάσια» (Γκριν, 2008: 27).

Οι μεγάλες κινητοποιήσεις των αμερικάνικων συνδικάτων για το 8ωρο, αναπτύσσονται ήδη από τη δεκαετία του 1860 και κορυφώνονται προς τα τέλη της δεκαετίας του 1870, έχοντας στοιχίσει ήδη αρκετούς νεκρούς στην εργατική τάξη των ΗΠΑ (χαρακτηριστικό παράδειγμα, οι 10 νεκροί απεργοί στη Βαλτιμόρη το 1877). Η στιγμή που θα μείνει ωστόσο ανεξίτηλη στην ιστορία του παγκόσμιου

εργατικού και συνδικαλιστικού κινήματος, είναι η γενική απεργία που ξεκινά την **1^η Μαΐου του 1886**, με εκατοντάδες χιλιάδες απεργούς (κυρίως ανειδίκευτους και μετανάστες), κεντρικό σύνθημα το 8ωρο και εξάπλωση του απεργιακού κινήματος σε ολόκληρη τη χώρα. Η κλιμάκωση των συγκρούσεων με τις αρχές καταστολής, ο θανάσιμος τραυματισμός διαδηλωτών και ο απαγχονισμός των 4 ηγετών του απεργιακού κινήματος στο Σικάγο, οδήγησε στην ιστορική απόφαση της Δεύτερης Διεθνούς (1889-1914) να καθιερώσει την **Πρωτομαγιά σαν παγκόσμια ημέρα της εργατικής τάξης**, στη μνήμη του αγώνα των απεργών του Σικάγο και των ηγετών τους. Συγκεκριμένα, στις 20 Ιουλίου 1889, το συνέδριο πήρε την εξής απόφαση: «Το συνέδριο αποφασίζει να οργανώσει μια μεγάλη διεθνή διαδήλωση, έτσι που σε όλες τις χώρες και σε όλες τις πόλεις και σε μια, από πριν καθορισμένη, μέρα οι εργατικές μάζες να ζητήσουν από τα κρατικά όργανα την ελάττωση με νόμο της εργάσιμης μέρας σε 8 ώρες και την εκπλήρωση των αποφάσεων του συνεδρίου του Παρισιού. Εφόσον η Αμερικάνικη Ομοσπονδία Εργασίας (AFL) καθόρισε κι αυτή στο συνέδριό της του Αγίου Λουδοβίκου μια παρόμοια διαδήλωση για την πρωτομαγιά του 1890, η μέρα αυτή ορίστηκε σαν μέρα της διεθνούς διαδήλωσης. Οι εργάτες των διαφόρων χωρών πρέπει να οργανώσουν τη διαδήλωσή τους σύμφωνα με τις υπάρχουσες σε κάθε χώρα συνθήκες. Αυτή η απόφαση ανανεώθηκε στα κατοπινά συνέδρια και η πρωτομαγιά έγινε η μεγάλη μαχητική γιορτή των εργατών όλου του κόσμου» (Φόστερ: 1975, 175).

Στις μεγάλες στιγμές του αμερικανικού συνδικαλιστικού κινήματος, θα πρέπει να συμπεριλάβουμε και την ίδρυση των Industrial Workers of the World (IWW) το 1905, τα μέλη των οποίων έγιναν γνωστά ως Wobblies. Πρόκειται για μια ταξική, μαχητική οργάνωση, εμφορούμενη κυρίως από αναρχοσυνδικαλιστικές θέσεις, που συγκροτήθηκε ως απάντηση στο γραφειοκρατικό και συντεχνιακό συνδικαλισμό της AFL (Αμερικάνικη Ομοσπονδία Εργασίας). Μεταξύ των μεγάλων απεργιών που οργάνωσε, συγκαταλέγεται και η μεγάλη απεργία των 23.000 υφαντουργών στο Λώρενς της Μασσαχουσέτης το 1912. Το σύνθημά της ‘organize the unorganized’ απευθυνόταν στη μεγάλη μάζα των ανειδίκευτων, κυρίως μεταναστών εργατών, που παρέμεναν χωρίς συνδικαλιστική εκπροσώπηση εξαιτίας της άγονης πολιτικής της Αμερικάνικης Ομοσπονδίας.

Το συνδικαλιστικό κίνημα στην Ελλάδα

Ο χαρακτήρας του καταμερισμού εργασίας στη μετεπαναστατική Ελλάδα και η αργή, εσωτερικά αδύναμη ανάπτυξή του, έχει αναλυθεί ευρύτατα². Μερικά χαρακτηριστικά αυτού του καταμερισμού, είναι η (τουλάχιστον μέχρι το 1873) αναιμική βιομηχανική παραγωγή και επομένως ο αργός μετασχηματισμός της ελληνικής οικονομίας, που οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στο γεγονός ότι την επαύριο της απελευθέρωσης η χώρα παραμένει μικρή και πληθυσμιακά αραιή, χωρίς επαρκή εσωτερική αγορά για τα βιομηχανικά προϊόντα και χωρίς μεγάλο πλεόνασμα εργατικών χεριών. Στην ύπαιθρο κυριαρχεί ο μικρός κλήρος και η αυτοκατανάλωση (Μοσκόφ: 1979, 120), με αποτέλεσμα η μεσολάβηση της αστικής τάξης και του κράτους να είναι περιορισμένη και η εμπορευματική ανάπτυξη να συντελείται αδύναμα. Παράλληλα, παρατηρούνται κύματα εσωτερικής μετανάστευσης από ενδεείς αγροτικούς πληθυσμούς (Στερεά Ελλάδα, Ήπειρος, Ανατολική Πελοπόννησος) που πυκνώνουν τα αστικά κέντρα και ιδιαίτερα την Αθήνα, που ο πληθυσμός της μέσα σε ογδόντα χρόνια (1830-1909), δεκαπλασιάζεται.

Από το 1873 και μετά, η οικονομική κρίση στη Δυτική Ευρώπη, το πέρασμα της δυτικοευρωπαϊκής οικονομίας σε δραστηριότητες υψηλότερης προστιθέμενης αξίας και τα κενά που άφησε αυτή η μετάβαση (Κωστής: 2014, 398), καθώς και τα εθνικοαπελευθερωτικά ξεσπάσματα στη λεκάνη της Ανατολικής Μεσογείου, θα στρέψουν το ενδιαφέρον του παροικιακού κεφαλαίου στην αναζήτηση νέων αγορών, μεταξύ των οποίων είναι και η Ελλάδα. Οι ρυθμοί ανάπτυξης μεγαλώνουν και η αγροτική οικονομία, με αιχμή την παραγωγή σταφίδας, δίνει σημαντική ώθηση στην ελληνική οικονομία. Παράλληλα, εκτυλίσσονται και τα πρώτα σοβαρά εγχειρήματα εκσυγχρονισμού των υποδομών του ελληνικού αστικού κράτους, με πρώτο σημαντικό έργο την κατασκευή σιδηροδρομικού δικτύου (μεταξύ 1884 και 1892 το σιδηροδρομικό δίκτυο αυξάνει από 70 χλμ. σε 706 χλμ.) και με εξίσου

² Μεταξύ άλλων, μπορούμε να διακρίνουμε το κλασσικό έργο του Τσουκαλά (1985). Πηγαίνοντας προς τα πίσω και σε συνδυασμό με την ιστορία του εργατικού κινήματος στην Ελλάδα, συναντάμε τον Μοσκόφ (1985) και τον Κορδάτο (1972).

σημαντικά βήματα στην κατασκευή δρόμων και ανάπτυξη λιμανιών (Πειραιάς, Ερμούπολη, Πάτρα, Καλαμάτα). Η είσοδος του ατμού στη βιοτεχνία και στη βιομηχανία σηματοδοτείται με την αυξητική τάση δημιουργίας παραγωγικών μονάδων, γεγονός που συνεπιφέρει συγκέντρωση της εργατικής τάξης σε μια σειρά πόλεις: Ερμούπολη (ναυπηγεία, βυρσοδεψεία), Πειραιάς (βυρσοδεψεία, μεταξουργείο, νηματοουργεία), Πάτρα (χαρτοποιία, νηματοουργείο) και Λαύριο (ορυχεία, μεταλλουργία).

Οι προσαρτήσεις νέων χωρών μετά τους βαλκανικούς πολέμους του 1912-13 αποτελούν θετικό παράγοντα για την ανάπτυξη της βιομηχανίας (κυρίως σε ότι αφορά βιομηχανικούς θύλακες σε λιμάνια ή παράλιες ζώνες) και τη διεύρυνση της εσωτερικής αγοράς, κάτι που αντανακλάται και στη συγκέντρωση παραγωγικών μονάδων και εργατικής τάξης: η Γενική Στατιστική Υπηρεσία το 1920 κατέγραψε 33.811 βιομηχανικές και βιοτεχνικές επιχειρήσεις με 103.777 εργάτες και 5.361 υπαλλήλους (Κουκουλές: 1997, 31, Λιβιεράτος: 1997, 24).

Τέλος, η μικρασιατική καταστροφή το 1922 και η μαζική εισροή προσφυγικών πληθυσμών (κυρίως στα μεγάλα αστικά κέντρα: Αθήνα, Πειραιάς, Θεσσαλονίκη), πυκνώνει αποφασιστικά τις γραμμές τόσο της μισθωτής εργασίας³, όσο και των περιπλανώμενων απασχολούμενων του άτυπου τομέα.

Από τα παραπάνω, αξίζει να συγκρατήσουμε την ασθμαίνουσα ανάπτυξη της ελληνικής βιομηχανίας και την αργή διαμόρφωση όρων κοινωνικοποίησης της εργασίας, τουλάχιστον για τις πρώτες μετεπαναστατικές δεκαετίες (Κουζής: 2007, 27). Όπως και αλλού, η τάση εκβιομηχάνισης της ελληνικής οικονομίας, στα πρώτα της βήματα συνοδεύεται από επιδείνωση των όρων εργασίας των εργατοτεχνιτών. Οι μισθοί είναι χαμηλοί, η ανεργία και η εποχικότητα της απασχόλησης υψηλή, ενώ στις αρχές του 20ου αι. η μετανάστευση κυρίως προς τις ΗΠΑ παίρνει μεγάλες διαστάσεις. Οι ώρες απασχόλησης στη βιομηχανία-βιοτεχνία κυμαίνονται από 12 έως 16 ώρες ημερησίως και τέλος εκλείπει οποιουδήποτε είδους κοινωνική ασφάλιση.

³Σύμφωνα με στοιχεία του Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας και της Γενικής Στατιστικής Υπηρεσίας Ελλάδος, που παρατίθενται από το Σεφεριάδη (1995) το σύνολο εργατών το 1928 είναι 544.544 και των υπαλλήλων 126.544, ήτοι το 52,2% του ενεργού πληθυσμού στις πόλεις.

Υπό αυτές τις συνθήκες, δεν μας εκπλήσσει το γεγονός ότι το πρώτο συνδικάτο (σύνδεσμος εργατών) δημιουργείται μόλις το 1879, από εργάτες ξύλου των ναυπηγείων της Σύρου (του μεγαλύτερου κέντρου εμπορίου και βιομηχανίας μέχρι το 1885, βλ. Τζεκίνη: 1987, 28), με την επωνυμία Αδελφικός Σύνδεσμος Ξυλουργών του Ναυπηγείου της Σύρου (Τζεκίνης: 1987, 28)⁴. Το ίδιο έτος λαμβάνει χώρα στη Σύρο η πρώτη ίσως μεγάλη απεργία του ελληνικού εργατικού κινήματος (Κορδάτος: 1972, 25). Απεργίες σημειώνονται και σε Αθήνα – Πειραιά κατά τα έτη 1882-1883 (τυπογράφοι, ράφτες). Αλλεπάλληλες μεγάλες απεργίες σημειώνονται στα μεταλλεία του Σερπιέρη στο Λαύριο το 1883, 1887, 1910, 1919, 1921 και φυσικά η εμβληματική απεργία του 1929. Αυτή η απεργιακή αφύπνιση είναι μάλλον αναμενόμενη, αν λάβει κανείς υπόψη τις συνθήκες ζωής των μεταλλεργατών. Όπως παρατηρεί ο Κορδάτος «οι σκλάβοι της αρχαιότητας δε ζούσαν χειρότερα από τους νεότερους σκλάβους του Σερπιέρη» (Κορδάτος: 1972, 35).

Από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα και τις αρχές του 20^{ου}, πληθαίνουν επομένως οι εκδηλώσεις μαζικής εργατικής κινητοποίησης και μέσα σε λίγα χρόνια (αρκετά σύντομα σε σχέση με την ταχύτητα ωρίμανσης του δυτικού ευρωπαϊκού εργατικού κινήματος) έχουμε τις πρώτες πανεθνικού τύπου οργανωτικές κρυσταλλώσεις: ίδρυση του Εργατικού Κέντρου Αθήνας το 1910, του Εργατικού Κέντρου Πειραιά το 1912, του Εργατικού Κέντρου Θεσσαλονίκης το 1917 και τελικά της Γενικής Συνομοσπονδίας Εργατών Ελλάδος και του Σοσιαλιστικού Εργατικού Κόμματος Ελλάδος (ΣΕΚΕ) το 1918.

Σύνοψη

Με αυτό το εισαγωγικό κεφάλαιο, επιχειρήσαμε να δούμε τις απαρχές του εργατικού συνδικαλισμού, ως ενός ιστορικού φαινομένου που δεν μπορεί να αποσυνδεθεί από τις σαρωτικές αλλαγές που φέρνει η εδραίωση της μισθωτής

⁴ Η ονομασία αυτή υποδηλώνει το συνεχνιακό χαρακτήρα αυτού του πρώτου συνδικαλιστικού μορφώματος, στο οποίο εξάλλου συμμετείχαν όχι μόνο εργάτες, αλλά και αρχιτεχνίτες-κάτοχοι συμβολαίων με τους ιδιοκτήτες των πλοίων (Τζεκίνης: 1987, 28-9). Όπως σημειώνει εξάλλου ο Κορδάτος, από το 1880 έως το 1910 οι εργατικές οργανώσεις βρίσκονται σε μία ενδιάμεση κατάσταση μεταξύ συνεχνιακής και συνδικαλιστικής οργάνωσης (Κορδάτος: 1972, 25).

εργασίας και της βιομηχανίας, αρχικά στην Αγγλία, στις ΗΠΑ, λίγο αργότερα στην Κεντρική Ευρώπη και τέλος σε χώρες του Νότου, όπως η Ελλάδα. Παρότι η ανάπτυξη της ταξικής συνείδησης και οι οργανωτικές της κρυσταλλώσεις (συνδικάτα, εργατικά κόμματα, Διεθνείς οργανώσεις), ως κοινωνικό, πολιτικό και πολιτισμικό φαινόμενο διατηρεί το δικό του βαθμό συνθετότητας και αυτονομίας, ο οικονομικός και τεχνολογικός επικαθορισμός παραμένει αρκετά ισχυρός, τουλάχιστον στα πρώτα βήματα του αντικειμένου που μελετούμε.

Έχοντας διαμορφώσει πλέον μια εικόνα του ιστορικού πλαισίου εντός του οποίου εγγράφεται η είσοδος του οργανωμένου εργατικού συνδικαλισμού στην ευρωπαϊκή ιστορική σκηνή, μπορούμε να προχωρήσουμε στην εξέταση των βασικών ιδεολογικών και πολιτικών διαιρετικών τομών στο εσωτερικό του συνδικαλιστικού κινήματος, οι οποίες καθόρισαν και την πορεία του σε ολόκληρο τον 20^ο αι. και εν μέρει συνεχίζουν να επιδρούν μέχρι σήμερα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Ο εργατικός συνδικαλισμός στον σύντομο 20ο αιώνα

Στο γνωστό έργο του για τον 20^ο αιώνα, ο Χομπσμπάουμ αναπτύσσει την ιστορική αφήγηση με βάση το εξής τρίπτυχο: 1914 (Α΄ ΠΠ) μέχρι 1945 (τέλος Β΄ ΠΠ), «Χρυσή Εποχή» (τέλος του πολέμου μέχρι αρχές δεκαετίας 1970), τελευταίο τέταρτο του αιώνα (μέσα δεκαετίας του 1970, μέχρι την ανατροπή του σοσιαλιστικού μπλοκ). Οι τεκτονικές αλλαγές που σηματοδοτήθηκαν από αυτές τις μεταβατικές στιγμές, αφορούν μεταξύ άλλων, τις αλλαγές στη σύνθεση και το χαρακτήρα του κεφαλαίου, την οργάνωση της μισθωτής εργασίας, αλλά και τους οργανωτικούς, ιδεολογικούς και κοινωνικούς μετασχηματισμούς του εργατικού και συνδικαλιστικού κινήματος.

Η πορεία του παγκόσμιου συνδικαλιστικού κινήματος σε αυτές τις ταραχώδεις δεκαετίες, είναι αδύνατον να συνοψισθεί σε λίγες σελίδες. Ωστόσο, το αντικείμενό μας είναι το σύγχρονο συνδικαλιστικό κίνημα και επομένως οι αναφορές στον 20^ο αιώνα δεν μπορούν παρά να είναι ελλειπτικές και τηλεσκοπικές, καλύπτοντας μόνο τις οριακές εκείνες στιγμές, στις οποίες γίνεται αντιληπτή, έστω και *a posteriori*, η μετάβαση σε ένα νέο διακανονισμό μεταξύ των δυνάμεων του κεφαλαίου και της εργασίας.

Πολύ συνοπτικά λοιπόν, θα ξεκινήσουμε με τις βασικές εξελίξεις στο Ευρωπαϊκό και αμερικάνικο **συνδικαλιστικό κίνημα του μεσοπολέμου**, εστιάζοντας σε ομόρροπες και αντίρροπες τάσεις που ενεργοποιούνται αφενός με την **Οκτωβριανή Επανάσταση** και την σοσιαλιστικά διευθυνόμενη οικονομία της, αφετέρου με τα διαφορετικής ποιότητας και έντασης συμπτώματα του **ιμπεριαλισμού**: προστατευτικές κρατικές πολιτικές, εκτεταμένη κρατική ρύθμιση στην κυκλοφορία κεφαλαίου, στρατιωτικοποίηση της οικονομίας, οξυμένη αντιπαράθεση για τη διασφάλιση του προνομίου των μεγάλων οικονομικών δυνάμεων να επεκτείνουν το εμπόριο τους σε πολιτικά απροστάτευτες περιοχές (Πολάνυι: 2007, 211).

Ακολουθεί η «**Χρυσή Τριακονταετία**», όπου το συνδικαλιστικό κίνημα πετυχαίνει τις μεγαλύτερες και πιο επιβλητικές νίκες του, που συνοψίζονται σε δύο λέξεις: **κοινωνικό κράτος**. Είναι η εποχή όπου η πίεση της οργανωμένης μισθωτής εργασίας στα φορντιστικού τύπου παραγωγικά συστήματα της καπιταλιστικής Δύσης, σε

συνδυασμό με την ύπαρξη σοσιαλιστικών καθεστώτων στο ένα τρίτο της υφελίου, θα οδηγήσουν σε μια σειρά από ρυθμίσεις που βελτιώνουν θεαματικά, αν και όχι γραμμικά ή ομοιόμορφα, τη ζωή και τις συνθήκες εργασίας της εργατικής τάξης.

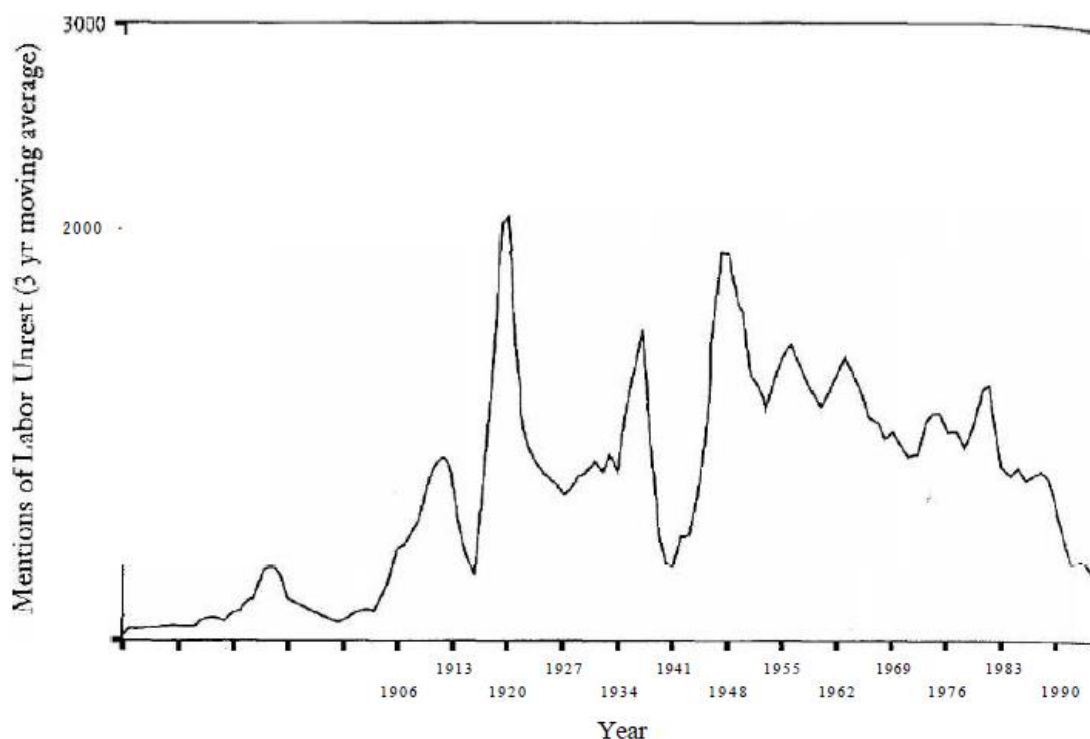
Τέλος, η περίοδος που ξεκινά από **τις καπιταλιστικές κρίσεις της δεκαετίας του 1970** και καταλήγει στην ανατροπή του σοσιαλισμού στις χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης (1989-1991), εξετάζεται σε σχέση με τους βαθύτερους μετασχηματισμούς που παρατηρούνται στην οργάνωση της εργασίας και της παραγωγής, οι επιπτώσεις των οποίων συνεχίζουν να αποτελούν αντικείμενο διερεύνησης και ενίοτε ακαδημαϊκής έριδας, ακόμα και σήμερα. Η περιήγηση στο ιστορικό πλαίσιο του αντικείμενου μας, ολοκληρώνεται κάπου εδώ, αφού τα επόμενα κεφάλαια εστιάζουν σε επιμέρους πτυχές της οργανωτικής, ιδεολογικής και πολιτικής ζωής των σύγχρονων συνδικάτων και των κινημάτων τους.

Το Ευρωπαϊκό συνδικαλιστικό κίνημα στο Μεσοπόλεμο

Η εμπειρία του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, είναι καταλυτική όχι μόνο για την εργατική τάξη, αλλά για το σύνολο των Ευρωπαϊκών κοινωνιών. Όπως επισημαίνει ο Χομπσμπάουμ: «το μεγάλο οικοδόμημα του πολιτισμού του δέκατου ένατου αιώνα σωριάστηκε στις φλόγες του παγκοσμίου πολέμου, καθώς οι πυλώνες του κατέρρευσαν. Χωρίς αυτό το γεγονός δεν μπορούμε να καταλάβουμε το Σύντομο Εικοστό Αιώνα».

Ο παρακάτω πίνακας, είναι ενδεικτικός της συσχέτισης μεταξύ πολέμων και εργατικής κινητοποίησης. Όπως σημειώνει ο Beverly Silver (2003, 126), από τη μελέτη του οποίου «δανειζόμαστε» την απεικόνιση της διακύμανσης των εργατικών κινητοποιήσεων παγκοσμίως την περίοδο 1870-1996, οι δύο παγκόσμιοι πόλεμοι λειτούργησαν ως θρυαλλίδα για την κινητοποίηση της εργατικής τάξης στην Ευρώπη και τον κόσμο.

Πίνακας 1 Παγκόσμια εργατική κινητοποίηση, 1870-1996

Πηγή: Silver (2003, 126)

Στα περίπου εκατό χρόνια που μεσολάβησαν μεταξύ Α΄ ΠΠ και προηγούμενου πολέμου όπου συμμετείχαν όλες οι Μεγάλες Δυνάμεις, ο καπιταλισμός γνώρισε μία περίοδο σχετικής σταθερότητας και ταυτόχρονα ενίσχυσης των μονοπωλιακών χαρακτηριστικών του: όλες οι σημαντικές οικονομίες του πλανήτη έχουν συνδεθεί στο πλαίσιο μιας παγκόσμιας αγοράς κεφαλαίων και εμπορευμάτων, έχει αλλάξει η οργανική σύνθεση του κεφαλαίου, έχει προχωρήσει η συγκέντρωση και συγκεντροποίηση των πιο δυναμικών κλάδων της παραγωγής, έχει αυξηθεί η σημασία του χρηματιστικού κεφαλαίου και της τραπεζικής Πίστης ως προϋπόθεσης για τη βιομηχανική επέκταση, η μορφή της καπιταλιστικής επιχείρησης γίνεται πιο σύνθετη (μετοχική επιχείρηση, πολυεθνική επιχείρηση κ.ο.κ.), έχει αναβαθμιστεί ο ρόλος του κράτους ως εγγυητή της αναπαραγωγής των καπιταλιστικών σχέσεων. Όμως με λίγα λόγια, έχει διαμορφωθεί αυτό που η μαρξιστική διάνοηση της εποχής, περιγράφει ως κρατικομονοπωλιακό στάδιο του καπιταλισμού, ή κατά Λένιν (1986), *ιμπεριαλισμό*.

Ανεξάρτητα αν θα υιοθετήσει κανείς τη λενινιστική ορολογία, ή όχι, δύσκολα θα διαφωνήσει στο ότι τα χαρακτηριστικά του κεφαλαίου και των αγορών στον 20^ο αιώνα, έχουν αλλάξει δραματικά. Επίσης, η οργάνωση της παραγωγικής διαδικασίας έχει υποστεί σημαντικές αλλαγές, ακολουθώντας τις τεχνολογικές και επιστημονικές μεταβολές που συνεχίζονται σε ολόκληρο τον 19^ο αιώνα. Ο **τεηλορισμός** και ο **φορντισμός**, είναι δύο φαινόμενα που παρά τις καταχρηστικές επικλήσεις τους σε διάφορα πεδία των κοινωνικών επιστημών, συμπυκνώνουν σε μεγάλο βαθμό σημαντικές διαφοροποιήσεις στην οργάνωση της εργασίας.

Πιο συγκεκριμένα, το πρώτο ρεύμα οφείλει το όνομά του στον αμερικανό σύμβουλο επιχειρήσεων Φ. Τέηλор, ο οποίος διατυπώνει τις αρχές της επιστημονικής οργάνωσης της εργασίας, βάσει των οποίων οι βιομηχανικές διαδικασίες πρέπει να κατατιμίζονται σε απλές ενέργειες που θα μπορούσαν να χρονομετρηθούν και να οργανωθούν με ακρίβεια, με σκοπό τη μεγιστοποίηση της απόδοσης της εργασίας. Το δεύτερο ρεύμα, οφείλει το όνομά του στον αμερικανό βιομήχανο Χένρυ Φορντ, ο οποίος διαβλέποντας την ανάγκη να συνδεθούν οι μαζικές αγορές που έχουν πλέον διαμορφωθεί, με τη μαζική παραγωγή, αξιοποιεί και επεκτείνει τις παραπάνω αρχές του Τέηλор και κατασκευάζει στο εργοστάσιό του τη λεγόμενη **κινούμενη γραμμή παραγωγής**. Έτσι εισάγοντας εξειδικευμένα εργαλεία και μηχανές, σχεδιασμένα με βάση την ταχύτητα, την ακρίβεια και την απλότητα ενεργειών και διαμορφώνοντας τη γραμμή συναρμολόγησης όπου εκατοντάδες χαμηλά ειδικευμένων εργατών κάνουν διαρκώς μικρές επαναληπτικές κινήσεις, ελαχιστοποιεί το χρόνο παραγωγής του προϊόντος, δίνοντας τη δυνατότητα της μαζικής παραγωγής.

Όπως γίνεται εύκολα αντιληπτό, η συγκέντρωση εργατικής τάξης στις Ευρωπαϊκές κοινωνίες και ιδιαίτερα στα ανεπτυγμένα καπιταλιστικά κράτη της Δυτικής και Κεντρικής Ευρώπης, έχει οδηγήσει σε αλλαγή της κοινωνικοταξικής σύνθεσης, με τους αγρότες να μειώνονται σε απόλυτους και σχετικούς αριθμούς. Με καθαρά οικονομικούς όρους, η εργατική τάξη μπορεί στο πλαίσιο της μαζικής παραγωγής να γνωρίζει μία ανευ προηγούμενου αριθμητική ανάπτυξη, η οποία ωστόσο συνοδεύεται από σχετική αποειδίκευση, κάτι το οποίο έχει συγκεκριμένες και

συνήθως αρνητικές επιπτώσεις, κυρίως για τους ειδικευμένους τεχνίτες των ξεπερασμένων πλέον αποκεντρωμένων προβιομηχανικών καθεστώτων.

Τα συνδικάτα επίσης δέχονται τις έντονες πιέσεις των παραπάνω τεχνολογικών, οικονομικών και πολιτισμικών μετασχηματισμών. Η σταδιακή απομόνωση και υπερβαση του συντεχνιακού συνδικαλισμού και η μαζική είσοδος ανειδίκευτου εργατικού δυναμικού στις συνδικαλιστικές οργανώσεις, δεν γίνεται αυτόματα, ούτε χωρίς την έντονη ιδεολογική και πολιτική διαπάλη στο εσωτερικό του. Το σημείο καμπής ωστόσο είναι για πολλούς λόγους ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος (1914-18) και στον απόηχό του, η Οκτωβριανή Επανάσταση στη Ρωσία (1917). Ας σταχυολογήσουμε μερικούς από αυτούς τους λόγους:

- Ο πόλεμος εμπλέκει εκατομύρια εργατών από όλες τις μεγάλες βιομηχανικές δυνάμεις της εποχής και λόγω των τραγικών συνεπειών του, ριζοσπαστικοποιεί τις συνειδήσεις μεγάλων τμημάτων της εργατικής τάξης της εποχής (τα μέλη των συνδικάτων το 1914 υπολογίζονταν σε 15 εκατ. παγκοσμίως, ενώ το 1920 είχαν ανέλθει σε 45 εκατ.).
- Η στρατιωτικοποιημένη εμπόλεμη οικονομία, δείχνει το δρόμο προς προστατευτικά και κεντρικά ελεγχόμενα μοντέλα οργάνωσης, όπου το κράτος μπορεί να ρυθμίζει αποτελεσματικά τις συνθήκες συσσώρευσης.
- Η τάση συγκέντρωσης του κεφαλαίου και οι αντιφάσεις που απορρέουν από αυτήν, οξύνονται μετά τον πόλεμο. Οι τάσεις πύκνωσης της μισθωτής εργασίας ενισχύονται.
- Η αντίθεση του επαναστατικού τμήματος της Ευρωπαϊκής σοσιαλδημοκρατίας, οδηγεί στην οριστική διάσπασή της και στη δημιουργία κομμουνιστικών κομμάτων.
- Την επαύριο του πολέμου, η εργατική εξέγερση έχει μπει στην ημερήσια διάταξη (επανάσταση 1918-1920 στη Γερμανία, επανάσταση και εγκαθίδρυση σοβιετικής εξουσίας για λίγους μήνες στην Ουγγαρία το 1918, «κόκκινη διετία» 1919-1920 στην Ιταλία).

Σε όλες τις εργατικές εξεγέρσεις, πρωταγωνιστικό ρόλο είχαν τόσο τα πολιτικά κόμματα της εργατικής τάξης, όσο και τα συνδικάτα της. Επίσης, στο ίδιο διάστημα, σημειώνεται μαζική είσοδος γυναικών στα συνδικάτα, γεγονός που εδράζεται στην ανισοτιμία που βίωναν οι γυναίκες εργαζόμενες και η οποία προστίθετο στην ήδη επιβαρυνόμενη θέση τους ως εργάτριες. Το 1907 εξάλλου ιδρύεται η Σοσιαλιστική Διεθνής των Γυναικών και το 1910 καθιερώνεται επίσημα η 8η Μαρτίου ως Παγκόσμια Ημέρα της Γυναίκας, ως ημέρα αγώνα για τα δικαιώματα των γυναικών.

Όσο για τις συνέπειες της Οκτωβριανής Επανάστασης, η επίδραση που άσκησε στο παγκόσμιο συνδικαλιστικό κίνημα, είναι ακόμα πιο πρόδηλη:

- Η επανάσταση του 1917, αποτελεί την πρώτη επιτυχημένη απόπειρα του κόμματος της εργατικής τάξης να καταλάβει την εξουσία και ως εκ τούτου η επαναστατική πολιτική αποκτά αίγλη στο εσωτερικό του διεθνούς εργατικού και συνδικαλιστικού κινήματος.
- Το 1919 ιδρύεται η Κομμουνιστική Διεθνής (Γ' Διεθνής) και το 1921 η Διεθνής των Κόκκινων Συνδικάτων.
- Προς αποφυγή του ρωσικού επαναστατικού παραδείγματος, σε μεγάλες καπιταλιστικές οικονομίες του μεσοπολέμου, εγκαινιάζεται η συμμετοχή των εργατικών συνδικάτων στον έλεγχο της παραγωγής, σε κλαδικό ή, εν μέρει, ακόμα και σε εθνικό επίπεδο, ως θεσμός κοινωνικής ειρήνης (Γερμανία 1920, μέχρι και το 1933).

«Δεν αποτελεί έκπληξη το γεγονός ότι σύμφωνα με τους λογοκριτές των Αψβούργων, η Ρωσική επανάσταση ήταν το πρώτο πολιτικό γεγονός μετά την έκρηξη του πολέμου που είχε αντίκτυπο ακόμα και στις επιστολές που έστελναν στο μέτωπο οι γυναίκες αγροτών και εργατών. Και ούτε αποτελεί έκπληξη το γεγονός ότι ιδιαίτερα αφότου η Οκτωβριανή επανάσταση έφερε τους Μπολσεβίκους του Λένιν στην εξουσία, η επιθυμία για ειρήνη συγχωνεύτηκε με την επιθυμία για κοινωνική επανάσταση: το ένα τρίτο του δείγματος λογοκριμένων επιστολών στην περίοδο μεταξύ Νοεμβρίου 1917 και Μαρτίου 1918 περίμενε η ειρήνη να προέλθει από τη Ρωσία, το ένα τρίτο από επανάσταση και ένα άλλο 20% από συνδυασμό και των δύο.»

Χομπσμπάουμ, Ε. (2004) *Η Εποχή των Άκρων: ο Σύντομος Εικοστός Αιώνας 1914-1989*, Αθήνα: Θεμέλιο.

Για άλλη μια φορά όμως, η πορεία του εργατικού και συνδικαλιστικού κινήματος αποδεικνύεται ελικοειδής και αντιφατική. Η ποσοτική αύξηση της μισθωτής εργασίας στο σύνολο του οικονομικά ενεργού πληθυσμού, η αύξηση των συνδικαλισμένων μελών διεθνώς, τα κύματα εργατικού ριζοσπαστισμού αμέσως μετά τον πόλεμο και κυρίως η επικράτηση της σοσιαλιστικής επανάστασης στη Ρωσία, δεν έφεραν τα αποτελέσματα που ίσως θα ανέμενε κανείς, και μάλιστα σε μία ήπειρο όπου η πίστη στη λειτουργικότητα της ελεύθερης αγοράς, είχε τρωθεί ανεπανόρθωτα μετά τη «Μεγάλη Ύφεση».

Τα ρεύματα του φασισμού και του ναζισμού, αποδείχθηκαν οι μεγάλοι κερδισμένοι της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης του 1929-1932, οπότε και οποιαδήποτε διευθέτηση υπέρ της εργασίας, ανεκόπη βίαια, τουλάχιστον σε χώρες όπως η Γερμανία, η Ισπανία (μετά την ήττα των Δημοκρατικών στον Εμφύλιο του 1936-1939), η Ιταλία (εδώ το φασιστικό κόμμα του Μ. Μουσολίνι είχε ήδη κατακτήσει πραξικοπηματικά την εξουσία από το 1922), αλλά και σε μια σειρά από αυταρχικά καθεστώτα, όπως στην Ουγγαρία, τη Βουλγαρία, την Κροατία, την Ελλάδα και αλλού. Καθώς η ανθρωπότητα πλησιάζει το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, το συνδικαλιστικό κίνημα αδυνατεί να παρέμβει στις εξελίξεις, είτε λόγω εσωτερικών αντιθέσεων που «βραχυκύκλωναν» την ενιαία και αποτελεσματική δράση, είτε λόγω της μεγάλης πίεσης που ασκούσαν τα κύματα των ανέργων στα χρόνια της ύφεσης, είτε λόγω της κρατικής καταστολής, που οδηγούσε την ταξική και ιανεξάρτητη από το κράτος συνδικαλιστική δράση στην παρανομία.

Η «Χρυσή Τριακονταετία»

Η υπό μελέτη περίοδος τοποθετείται στον πυρήνα του Ψυχρού Πολέμου. Χαρακτηρίζεται κυρίως από α) τον ανταγωνισμό μεταξύ των μεγάλων νικητών του Β' ΠΠ, των ΗΠΑ και της ΕΣΣΔ, β) το τέλος της αποικιοκρατίας, γ) την ανάπτυξη του κοινωνικού κράτους στη Δυτική Ευρώπη. Σχετικά με τα δύο τελευταία, η δράση των συνδικάτων διεθνώς, συνιστά ουσιώδη παράμετρο κοινωνικής αλλαγής, αν και είθισται να υποτιμάται σε σχέση με τις διεθνοπολιτικές, οικονομικές και θεσμικές παραμέτρους.

Η αποσύνθεση των αποικιοκρατικών καθεστώτων σε χώρες του Τρίτου Κόσμου (Νοτιοανατολική Ασία, Μέση Ανατολή, Αφρική, Λ. Αμερική) και τα εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα που οδήγησαν στον οριστικό τερματισμό της αποικιοκρατίας, τουλάχιστον με τη μορφή που είχε από τις μεγάλες ανακαλύψεις και εντεύθεν, δεν μπορεί να αποδοθεί σε ένα αίτιο. Για παράδειγμα, είναι βέβαιο ότι η εξάπλωση των κομμουνιστικών ή φιλοκομμουνιστικών καθεστώτων την επαύριο του Β' ΠΠ, διαδραμάτισε κεντρικό ρόλο στην ενίσχυση των αντιαποικιακών κινήματων. Χώρες όπως η Κίνα, το Βιετνάμ, η Καμπότζη, η Κούβα συνδύασαν την αποτίναξη του αποικιοκρατικού ζυγού, με τη μετάβαση σε κάποια παραλλαγή του σοβιετικού κοινωνικοοικονομικού παραδείγματος. Άλλες χώρες, όπως η Αίγυπτος, η Αλγερία, η Συρία, το Ιράκ, υιοθέτησαν έναν δρόμο αντιαποικιακού εθνικισμού, με εκτεταμένες εθνικοποιήσεις και κρατικές παρεμβάσεις, αλλά χωρίς κατάργηση των θεσμών της αγοράς, διατηρώντας ωστόσο καλές σχέσεις με την ΕΣΣΔ.

Ως προς το κοινωνικό κράτος, θα χρειαστεί να εξηγήσουμε σε τι αναφερόμαστε. Καταρχήν, το τέλος του πολέμου βρίσκει το σύνολο σχεδόν των δυτικοευρωπαϊκών κοινωνιών να έχουν κατακτήσει πλέον το καθολικό δικαίωμα ψήφου. Οι κατακτήσεις σε επίπεδο δημοκρατικών δικαιωμάτων, συνοδεύονται και από κατακτήσεις στο πεδίο των κοινωνικών δικαιωμάτων. Αυτή η θετική συσχέτιση, εξηγείται καταρχήν από το γεγονός ότι η επέκταση του δικαιώματος ψήφου είχε άμεσες συνέπειες και στον κομματικό ανταγωνισμό. Όπως σημειώνει ο D. Sassoon, σχεδόν παντού τα σοσιαλιστικά και εργατικά κόμματα κατέχουν τουλάχιστον το 1/3 της ψήφου, ενώ ακόμα κι εκεί όπου αυτό δεν ισχύει, τα κομμουνιστικά κόμματα βρίσκονται κοντά στο 20% (Sassoon: 2010, 117). Εύλογα λοιπόν, σε όλες σχεδόν τις μεταπολεμικές κυβερνήσεις των δυτικοευρωπαϊκών χωρών, συμμετέχουν στην κυβέρνηση σοσιαλιστικά ή σοσιαλδημοκρατικά κόμματα.

Καθώς η απομάκρυνση της σοσιαλδημοκρατίας από την κλασική μαρξική οπτική σοσιαλιστικού μετασχηματισμού συντελείται ταχύτερα μετά το 1945, η προσπάθεια να περιοριστούν οι εκλογικές απώλειες προς τα αριστερά (Κομμουνιστικά κόμματα), οδηγούν τους σοσιαλιστές στην υιοθέτηση της στρατηγικής του λεγόμενου *προνοιακού σοσιαλισμού* (welfare socialism). Στο πλαίσιο αυτής της στρατηγικής το κράτος ρυθμίζει την καπιταλιστική δομή, συχνά μέσω ενός μεγάλου δημόσιου

τομέα και ενός μηχανισμού κεντρικού σχεδιασμού (Sassoon: 2010, 136). Εδώ ωστόσο οφείλουμε μία σύντομη αναφορά στις ρίζες του κοινωνικού κράτους στη Δυτική Ευρώπη, καθώς δεν θα πρέπει να θεωρηθεί ότι επρόκειτο για μια απλή κομματική ή παραταξιακή επιλογή, έστω υπό την πίεση των συνδικάτων, του κομμουνιστικού κινήματος, αλλά και του διεθνούς συσχετισμού δυνάμεων που υπήρξε ευνοϊκός για την οργανωμένη εργασία και τους φορείς της.

Το κράτος πρόνοιας

Η κοινωνική πολιτική αποτελεί μία διακριτή επιστημονική και γνωστική πειθαρχία στο πλαίσιο των πολιτικών επιστημών. Τόσο η ιστορική προέλευση των προνοιακών πολιτικών, όσο και το εύρος τους, η συνθετότητά τους σε ότι αφορά τα αίτια επικράτησης, φορείς υλοποίησης ή υποστήριξης κ.ο.κ. αλλά και ο συνεχής μετασχηματισμός τους διαχρονικά και μέχρι τις μέρες μας, επιβάλουν να είμαστε προσεκτικοί στην προσπάθειά μας να δούμε το ρόλο του συνδικαλιστικού κινήματος μέσα σε αυτές.

Ξεκινώντας από το τι συνιστά κράτος πρόνοιας και γιατί μας ενδιαφέρει, επιλέγουμε έναν περιεκτικό ορισμό, σύμφωνα με τον οποίο η **πρόνοια αναφέρεται σε ένα πλαίσιο δράσεων για την κοινωνική προστασία**, η οποία α) αποτελεί αναγκαίο όρο για την κοινωνική ευημερία, β) απαιτεί συλλογική δράση και γ) δεν παρέχεται ή τουλάχιστον παρέχεται πλημμελώς από την αγορά (Spicker, 2004, 250). Αν και η συμβατική θεώρηση της κοινωνικής πολιτικής, τείνει να ταυτίζει την τελευταία με τα «κράτη πρόνοιας», όπως ήδη καταγράφεται στους κλασικούς του πεδίου μεταπολεμικά (Titmuss, 1958), ούτε οι φορείς της, ούτε το αντικείμενό της πρέπει να εξετάζονται μονοσήμαντα.

Ως προς το αντικείμενο της κοινωνικής πολιτικής, αυτό επεκτείνεται από το πεδίο της **παροχής κοινωνικών υπηρεσιών** (παιδεία, υγεία, πρόνοια, απασχόληση, κατοικία κ.ο.κ.), στο πεδίο των κοινωνικών σχέσεων που αναπτύσσονται **μεταξύ των αποδεκτών της κοινωνικής πολιτικής** (σχέσεις εντός της οικογένειας, της κοινότητας, ηθική της πρόνοιας, οικονομικά ζητήματα κ.α.). Ως προς τους φορείς,

εκτός από το κράτος, κοινωνική πολιτική μπορεί να ασκούν και εθελοντικοί φορείς, ή οργανώσεις (πρωτίστως τα συνδικάτα), υπερεθνικοί φορείς (π.χ. ο ΟΗΕ), ή ακόμα και επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται στον λεγόμενο τρίτο τομέα.

Για λόγους οικονομίας, ας εστιάσουμε στην εμφάνιση της κρατικής παροχής πρόνοιας στην νεώτερη ιστορία των Ευρωπαϊκών καπιταλιστικών κοινωνιών. Η εισαγωγή του εθνικού συστήματος υγείας και του καθολικού συνταξιοδοτικού συστήματος στη Γερμανία το 1883 και το 1889 αντίστοιχα, συνιστά σίγουρα τομή για τον κοινωνικό ρόλο του κράτους στο πλαίσιο μίας καπιταλιστικής οικονομίας. Η εισαγωγή αντίστοιχων νομοθετημάτων στη Γαλλία, την Αγγλία, τη Σουηδία παραμονές του Α' ΠΠ, δείχνουν ότι αν και με διαφορετικές ταχύτητες, οι ισχυρές καπιταλιστικές χώρες οργανώνουν την κοινωνική προστασία, στοχεύοντας στην αντιμετώπιση των κινδύνων που απορρέουν από την εκβιομηχάνιση και τη λειτουργία της ελεύθερης αγοράς. Γιατί συμβαίνει αυτό;

Δύο βασικές ερμηνευτικές προσεγγίσεις διακρίνονται (Sassoon: 2010, 137). Η πρώτη δίνει έμφαση στις ανάγκες του ανεπτυγμένου καπιταλισμού και της ιδιωτικής οικονομίας που από μόνη της είναι αδύνατο να διασφαλίσει τους όρους της απρόσκοπτης αναπαραγωγής της. Δεν μπορεί με άλλα λόγια να διασφαλίσει:

α) ένα ιδεολογικά μη εχθρικό εργατικό δυναμικό που θα είναι πρόθυμο να εργαστεί χωρίς να απαιτείται να προνοεί για την φροντίδα της υγείας του και τις μελλοντικές συνταξιοδοτικές του ανάγκες,

β) μία επαρκή εκπαιδευτική και συγκοινωνιακή υποδομή,

γ) την κάλυψη βασικών παροχών (στέγαση, ρεύμα, νερό) σε λογικές τιμές.

Με βάση αυτήν την γραμμή αιτιολόγησης, το κράτος πρόνοιας σταθεροποιεί τον καπιταλισμό, καθώς «αμβλύνει» τα κοινωνικά πιο επαχθή συμπτώματα της λειτουργίας της καπιταλιστικής αγοράς, αποσπώντας ταυτόχρονα ένα αναγκαίο κεφάλαιο **νομιμοποίησης** από την εργατική τάξη και τα λαϊκά στρώματα.

Η δεύτερη προσέγγιση, δίνει έμφαση στην πίεση που ασκεί μέσω της πολιτικής και οικονομικής κινητοποίησής του, το οργανωμένο εργατικό και συνδικαλιστικό

κίνημα: είτε ενισχύοντας την εκλογική ισχύ σοσιαλιστικών και κομμουνιστικών κομμάτων, είτε ενισχύοντας τη διαπραγματευτική ισχύ των συνδικάτων συμμετέχοντας μαζί σε αυτά και στις δράσεις που διοργανώνουν.

Σύμφωνα με την προσέγγιση αυτή, στη Γερμανία του Bismarck (Καγκελάριος από το 1871, έως το 1890), η παραχώρηση προωθημένων για την εποχή κοινωνικών δικαιωμάτων, οφείλεται στο φόβο της αστικής τάξης απέναντι στο διογκούμενο εργατικό και συνδικαλιστικό κίνημα της εποχής, το οποίο αντιμετωπίζεται με έναν συνδυασμό καταστολής και συναίνεσης (Commons: 1996, 373). Στην Ελλάδα κατά τη δεκαετία του 1910, ο Ελευθέριος Βενιζέλος, υιοθετεί ένα παρόμοιο μείγμα πατερναλιστικών μεθόδων (καταστολή και ελεγχόμενες παραχωρήσεις), επιχειρώντας να διαμορφώσει ένα νομοθετικό πλαίσιο ελέγχου και επιτήρησης της οργανωμένης εργασίας. Η εισηγητική έκθεση για τη στέγαση της εργατικής τάξης στην Αγγλία το 1919 επισημαίνει με γλαφυρότητα: «Μια σκιά πλανιέται πάνω από τις στέγες των σπιτιών μας, η σκιά του μπολσεβικισμού» (Στασινοπούλου: 1990, 48).

Αν στην εμφάνισή του το κοινωνικό κράτος φαίνεται να είναι συνισταμένη κυρίως κοινωνικών και οικονομικών αναγκών, η καθιέρωση και η εμβάθυνση του είναι πρωτίστως πολιτικό ζήτημα και εδώ η εμπλοκή των εργατικών συνδικάτων και των κινήματων τους, αποκτά κομβικό ρόλο. Το πλάνο Beveridge στην Αγγλία της δεκαετίας του 1940, με τους τρεις βασικούς του πυλώνες (εθνικό σύστημα υγείας, πλήρης απασχόληση, οικογενειακά επιδόματα), με τις ελλείψεις φυσικά και τις μεροληψίες του (υπέρ της λευκής, ανδρικής εργατικής τάξης), καθώς και οι μεταπολεμικές κεϋνσιανές πολιτικές της ενεργού ζήτησης, ή ο κεντρικός σχεδιασμός στην οικονομία με εκτεταμένο κρατικό ρόλο, αποτελούν την επαύριο του πολέμου, βασικά συστατικά μία κοινώς αποδεκτής πολιτικής κουλτούρας κοινωνικών μεταρρυθμίσεων, η προώθηση ωστόσο της οποίας δεν μπορεί να γίνει κατανοητή, χωρίς να ληφθεί υπόψη η ανοδική πορεία του εργατικού και συνδικαλιστικού κινήματος το οποίο διάγει τη δική του χρυσή εποχή με όρους αριθμητικής αύξησης και αποτελεσματικότητας στις συλλογικές διαπραγματεύσεις (πίνακας 1). Εξάλλου, οι αντιστάσεις μερίδων του κεφαλαίου και της επιχειρηματικής ελίτ στην Ευρώπη, δεν ήταν αμελητέες, ούτε έμεναν χωρίς ανταπόκριση από τις πολιτικές ελίτ. Ταυτόχρονα με τις παραχωρήσεις προς την εργατική τάξη σε ότι αφορά κοινωνικές

πολιτικές, οι Ευρωπαϊκές κυβερνήσεις παραχωρούσαν ένα μισθολογικό πλαίσιο χαμηλού εργατικού κόστους προς τους εργοδότες, ισορροπώντας στο νεο-κορπορατιστικό πλαίσιο της τριμερούς συνεννόησης (Sassoon: 2010, 146).

Πίνακας 1

country	union density (net membership/ employment, in %)				change (% points)
	1960	1980	2000	2011	1980-2011
Austria	67.9	56.7	36.6	27.8	-28.9
Belgium	41.5	54.1	49.5	50.4	-3.7
Denmark	56.9	78.6	74.2	68.5 1	-10.1
Germany	34.7	34.9	24.6	18.0	-16.9
Greece	---	39.0	26.5	25.4	-13.6
Finland	31.9	69.4	75.0	69.0	-0.4
France	19.6	18.3	8.0	7.9 1	-10.4
Ireland	46.4	58.4	37.2	36.1	-22.3
Italy	24.7	49.6	34.8	35.2	-14.4
Luxemburg	---	50.8	42.5	37.3 2	-13.5
Netherlands	40.0	34.8	22.6	19.0	-15.8
Norway	60.0	58.3	54.4	54.6	-3.7
Portugal	---	54.8	21.6	19.3 1	-35.5
Spain	---	18.7	16.7	15.6 1	-3.1
Sweden	72.1	78.0	80.1	68.9 1	-9.1
Switzerland	36.1	27.7	20.2	17.2 1	-10.5
UK	40.4	51.7	30.1	27.1 1	-24.6

Πηγή: Schnabel (2013) Available at <http://www.voxeu.org/article/trade-unions-europe>

Τι είναι νεοκορπορατισμός;

Σύστημα εκπροσώπησης συμφερόντων όπου κατά την ιδεοτυπική περιγραφή του Schmitter, στο εσωτερικό του, οι ομάδες συμφερόντων είναι περιορισμένες ως προς τον αριθμό, η συμμετοχή σε αυτές είναι υποχρεωτική, ο ανταγωνισμός μεταξύ τους είναι ολιγοπωλιακός, εντάσσονται σε ένα ιεραρχημένο σύστημα εκπροσώπησης και διαμεσολάβησης, ενώ προϋποτίθεται η αναγνώρισή τους από το κράτος. Το πρόθεμα «νέο», χρησιμοποιείται για τη διάκριση σε σχέση με τον κορπορατισμό των αυταρχικών και φασιστικών καθεστώτων του μεσοπολέμου.

Schmitter, P. (1974) 'Still the Century of Corporatism?' *Review of Politics*, 36: 85-131.

Σε σχέση με το Ευρωπαϊκό συνδικαλιστικό κίνημα, έχει σημασία να τονιστούν οι παρακάτω πτυχές του μεταπολεμικού κορπορατισμού (νέο-κορπορατισμός): Α) το status εκπροσώπησης των συνδικάτων κατά κανόνα είναι βελτιωμένο. Αυτό προκύπτει τόσο από την τυπική συμμετοχή στον κεντρικό μηχανισμό λήψης αποφάσεων, όσο και από την νομιμοποίηση και αναγνώριση που απολαμβάνουν οι φορείς. Β) Η συμμετοχή των συνδικάτων στη διαμόρφωση πολιτικής προϋποθέτει (τουλάχιστον συμβατικά) την αποδοχή της προτεραιότητας της κερδοφορίας του κεφαλαίου και την ετοιμότητα επίλυσης διαφορών που προκύπτουν, μέσα σε ένα πλαίσιο συναίνεσης. Γ) Η ιεραρχική εξουσία εντός των συνδικαλιστικών οργανώσεων ενισχύεται.

Hyman, R. (1987) 'British Industrial Relations: The Limits of Corporatism', στο Jacobi, O., Jessop, B., Kastendiek, H. and Regini M. (eds) *Economic Crisis, Trade Unions and the State*, London: Croom Helm.

Σε κάθε περίπτωση και έχοντας κατά νου τις κριτικές επισημάνσεις που έχουν γίνει ως προς την αποτελεσματικότητα του κράτους πρόνοιας, την ιδεολογική λειτουργία του, τη σημασία του για την αναπαραγωγή και την εμπέδοση των υφιστάμενων σχέσεων εξουσίας, η τριακονταετία του Ευρωπαϊκού κοινωνικού κράτους έχει ονομαστεί χρυσή για κάποιο σοβαρό λόγο. Εξάλλου, η περίοδος της λεγόμενης κρίσης του κοινωνικού κράτους που ξεκινά συμβατικά από τα μέσα της δεκαετίας του 1970 και συνεχίζεται μέχρι σήμερα, αναδεικνύει δύο βασικά σημεία που σχετίζονται με τα παραπάνω: πρώτον, από τη σκοπιά των κοινωνικών δικαιωμάτων, στο διάστημα μεταξύ 1945-1975 συντελέστηκε μία αναμφισβήτητη πρόοδος, με τις σκιές, τις ελλειπτικότητες και τις αντιφάσεις που μπορούν να επισημανθούν. Δεύτερον, η κρίση του μοντέλου της πλήρους απασχόλησης, του κοινωνικού κράτους, αλλά και γενικότερα των μορφών της εργασίας όπως καθιερώθηκαν στην Ευρώπη μετά τον Β' ΠΠ, συνδέονται αμφίπλευρα με την κρίση του εργατικού και συνδικαλιστικού κινήματος.

Η εποχή των μεγάλων κρίσεων

Η δεκαετία του 1970, ξεκινά με τη διεθνή οικονομική κρίση του 1973, η οποία μείωσε τη βιομηχανική παραγωγή στις «ανεπτυγμένες οικονομίες της αγοράς» κατά 10% μέσα σ' ένα έτος και το διεθνές εμπόριο κατά 13% (Armstrong et al. 1991, 221), χωρίς ωστόσο να προεξοφλεί τις τάσεις αποσύνθεσης των μεταπολεμικών διακανονισμών μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας, ούτε το μέγεθος των αναδιαρθρώσεων και της αβεβαιότητας που απέκτησε δομικό χαρακτήρα στο

παγκόσμιο κοινωνικοοικονομικό περιβάλλον των επόμενων δεκαετιών. Και όμως μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1990, τίποτα δεν ήταν πια ίδιο. Όπως γλαφυρά σημειώνει ο Χομπσμπάουμ (2010, 335) «το βασικό για τις Δεκαετίες της Κρίσης δεν είναι ότι ο καπιταλισμός δε λειτούργησε πλέον τόσο καλά όσο στη Χρυσή Εποχή, αλλά ότι οι δραστηριότητές του είχαν γίνει ανεξέλεγκτες. Κανείς δε γνώριζε πώς να αντιμετωπίσει τις ιδιοτροπίες της παγκόσμιας οικονομίας, ούτε διέθετε εργαλεία για να τις χειριστεί.»

Οι διαδοχικές ανατροπές των κομμουνιστικών καθεστώτων στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη, ενίσχυσαν αποφασιστικά το συσχετισμό δυνάμεων υπέρ του κεφαλαίου και των νεοφιλελεύθερων πολιτικών απελευθέρωσης των αγορών, απορρύθμισης των εργασιακών σχέσεων, ιδιωτικοποίησης κρίσιμων υποδομών και υπηρεσιών. Όμως οι βαθιές διαβρωτικές αλλαγές που έφεραν και το συνδικαλιστικό κίνημα σε δυσμενή θέση, φαίνεται πως είχαν αρχίσει να συντελούνται νωρίτερα, οδηγώντας σε μία κατάσταση που έμοιαζε ριζικά διαφορετική από αυτή που εγκαινίασε η Βιομηχανική Επανάσταση και απογείωσε ο 20^{ος} αιώνας. Ήταν όμως; Στο πλαίσιο πολλών μεταμοντέρνων λόγων η απάντηση είναι καταφατική.

Ανάμεσα στα σημαντικότερα έργα που απέκτησαν (έστω και άθελά τους) εμβληματικό ρόλο στην οικοδόμηση του μεταμοντέρνου επιχειρήματος, σίγουρα συναντούμε την περίφημη θέση του Jeremy Rifkin για το τέλος της εργασίας (1996), την περιγραφή της μεταβιομηχανικής κοινωνίας από τον Daniel Bell ή τον Alain Touraine, τη θεώρηση της μετανεωτερικότητας του Zygmunt Bauman, τις επεξεργασίες του Ulrich Beck πάνω στις έννοιες «κοινωνία του ρίσκου» και «ανακλαστική νεωτερικότητα» (1997), καθώς και τον «αποχαιρετισμό» του Andre Gorz προς το προλεταριάτο που αποσυντίθεται ως κοινωνική τάξη και ανασυντίθεται ως μία μεταβιομηχανική εργατική τάξη, για την οποία η μισθωτή εργασία παύει να είναι πηγή νοήματος και ταυτότητας (1982). Ανάλογες εκτιμήσεις περί του τέλους της εργατικής τάξης επιχείρησε ο Aristotle Zolberg, ενώ κομβικό είναι το έργο του Manuel Castells για την Εποχή της Πληροφορίας και τη διάλυση της ταξικής ταυτότητας.

Το «μεταμοντέρνο» επιχείρημα είναι εξ ορισμού δύσκολο, αν όχι αδύνατο να αποδοθεί, χωρίς μεγάλες δόσεις γενίκευσης και αναγωγής. Στην οικονομία και τις εργασιακές σχέσεις, ο John Kelly (1998) το έχει συνοψίσει ως εξής: «Το γιγαντιαίο εργοστάσιο μαζικής παραγωγής, με τα τυποποιημένα προϊόντα, τον βαρύ εξοπλισμό, τα στενά επαγγελματικά περιγράμματα και τους ημι-ειδικευμένους εργάτες δίνει τη θέση του σε έναν αρκετά διαφορετικό εργασιακό χώρο – μικρότερο σε μέγεθος, με μικρές γραμμές εξειδικευμένων προϊόντων κατασκευασμένων από πολυ-ειδικευμένους εργάτες (ή ρομπότ) που χρησιμοποιούν ευέλικτο εξοπλισμό.»

Αν έπρεπε να συνοψίσουμε τους παράγοντες που σύμφωνα με τους θεωρητικούς της μεταβιομηχανικής κοινωνίας οδηγούν ήδη από τα τέλη του 20^{ου} αιώνα στο τέλος της εργασίας με τη μορφή που τη γνωρίζαμε, σίγουρα θα έπρεπε να συμπεριλάβουμε τα παρακάτω:

- Υπερκινητικότητα του κεφαλαίου: ιλιγγιώδεις ταχύτητες κίνησης κεφαλαίων (κυρίως χρηματοπιστωτικού χαρακτήρα) ανά τον κόσμο, ανάλογα με τις αναδυόμενες επενδυτικές ευκαιρίες.
- Αύξηση της σημασίας των υπερεθνικών μορφών οικονομικής και πολιτικής οργάνωσης: πολυεθνικοί όμιλοι επιχειρήσεων, διεθνείς συνεργασίες όπως NAFTA, BRICS, Ευρωπαϊκή Ένωση κ.ο.κ.
- Τεχνολογικές εξελίξεις: αυτοματοποίηση και ανάπτυξη διαδικτύου και τεχνολογιών της πληροφορίας, που αλλάζουν την αντίληψη του χωροχρόνου, ενώ παράλληλα αναβαθμίζουν το ρόλο της **γνώσης**, ως παράμετρο της παραγωγικότητας.
- Ευελικτοποίηση των μορφών εργασίας: επέκταση των ευέλικτων μορφών απασχόλησης (μερική απασχόληση, απασχόληση ορισμένου χρόνου, διευθέτηση χρόνου εργασίας, τηλεεργασία, εργασία κατ' αποκοπή κ.ο.κ.).
- Τριτογενοποίηση της παραγωγής: στις ανεπτυγμένες οικονομίες, ο ρόλος της μεταποίησης και του πρωτογενούς τομέα υποχωρούν, ενώ αυξάνεται ραγδαία η οικονομική σημασία των υπηρεσιών (τηλεπικοινωνίες, εμπόριο,

χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες, υπηρεσίες διαχείρισης ελεύθερου χρόνου, τουρισμός-εστίαση, εκπαίδευση κ.ο.κ.).

- Εξατομίκευση της κατανάλωσης: η κατανάλωση ακολουθεί πιο στοχευμένα και εξατομικευμένα μοτίβα, τα προϊόντα και οι υπηρεσίες διαφοροποιούνται, με σκοπό να «μιλήσουν» στο μυαλό και στο συναίσθημα του καταναλωτή, ως μεμονωμένου πλέον δέκτη.

Σίγουρα η λίστα των κοινωνικών μεταβολών που σηματοδοτούν τη μετάβαση στην κατά Beck δεύτερη νεωτερικότητα, ή κατά Bauman και άλλους στη μετανεωτερικότητα, θα μπορούσε να συμπληρωθεί και με φαινόμενα ή διαδικασίες που αφορούν **πολιτισμικές αλλαγές** (π.χ. μεταναστευτικές ροές, κίνηση εργατικού δυναμικού, κοινωνική κινητικότητα, αλλαγές στη θέση της γυναίκας, σεξουαλική επανάσταση, μεταμοντέρνο στις τέχνες και τη φιλοσοφία), **αλλαγές που αφορούν το φυσικό περιβάλλον** (το οικολογικό πρόβλημα), καθώς και μετατοπίσεις στο **πεδίο του πολιτικού** (νέες ταυτότητες, αλλαγές στην εκλογική συμπεριφορά, νέα κοινωνικά κινήματα, αλλαγές στους ρόλους και τις λειτουργίες του κράτους κ.ο.κ.). Για λόγους αρκετά προφανείς, θα μείνουμε στο πεδίο της οικονομίας και των εργασιακών σχέσεων.

Ας δούμε συνοπτικά τι σημαίνουν οι παραπάνω αλλαγές που σταχυολογήσαμε για την οργανωμένη εργασία και το κεφάλαιο. Καταρχήν, **η υπερκινητικότητα του κεφαλαίου** που σημειώνεται στο τέλος του 20ου αιώνα, βαίνει σε βάρος της κατοχύρωσης των δικαιωμάτων που εξασφάλισε η εργατική τάξη από τη βιομηχανική επανάσταση και εντεύθεν με τη συνδρομή του κράτους, καθώς **μειώνει την κρατική κυριαρχία** και κατ' επέκταση την αποτελεσματική προστασία των κοινωνικών και δημοκρατικών δικαιωμάτων (Tilly: 1995, 252-4). Ακόμα πιο αρνητικοί για την οργανωμένη εργασία, φαίνεται να είναι οι πρόσφατοι μετασχηματισμοί που υπέστη **η οργάνωση της παραγωγής και της εργασίας**. Το φορντιστικό παράδειγμα της μαζικής παραγωγής, αντικαθίσταται από την «ευέλικτη εξειδίκευση» και τις παραλλαγές της, ενώ η άλλοτε σταθερή εργατική τάξη, αντικαθίσταται από δίκτυα απασχολούμενων ορισμένου χρόνου και υπεργολάβων. Το αποτέλεσμα είναι μία αποδιοργανωμένη εργατική τάξη, επηρρεπής περισσότερο

στην «πολιτική της μνησικακίας» (politics of resentment) παρά στην παραδοσιακή εργατική συνδικαλιστική πολιτική (Hyman: 1992). Στο «μεταβιομηχανικό» πλαίσιο, αλλάζει επίσης και ο χαρακτήρας, οι λειτουργίες και η σημασία της κατανάλωσης, η οποία αποκτά έναν κεντρικότερο ρόλο σε σχέση με την παραγωγή και την ίδια την εργασία ως πηγή νοηματοδότησης και δημιουργίας ταυτοτήτων (Harvey: 1989 στο Kelly 1998: 128).

Οι μετασχηματισμοί αυτοί ωστόσο πολλές φορές επιδέχονται διαφορετικών αναγνώσεων. Για παράδειγμα, ο Richard Hyman (1992), διακρίνει στην μετάβαση σε μεταφορντιστικά καθεστώτα παραγωγής, τη δυναμική ανανέωσης των συνδικάτων, μέσω της συμμετοχής των γυναικών, των νέων, των part-timers, δηλαδή των εργαζόμενων με ατυπικές σχέσεις εργασίας.

Οι Hirst and Zeitlin (2001: 505) διαβλέπουν επίσης θετικές προοπτικές στη μετάβαση από το αποειδικευμένο και αυταρχικό εργασιακό περιβάλλον της φορντικής εποχής, στην ευέλικτη εξειδίκευση, καθώς οι εργαζόμενοι μέσω της επανειδίκευσής τους αποκτούν μεγαλύτερα περιθώρια αυτονομίας, ενώ η εργασία γίνεται λιγότερο γραφειοκρατική και περισσότερο ανθρωποκεντρική. Στο ίδιο μήκος κύματος, άλλοι μελετητές επισημαίνουν την θεμελιώδη σημασία που αποκτά για το κεφάλαιο η αδιάσπαστη συνέχεια της προσφοράς εργασίας, στα λεγόμενα just-in-time (JIT) παραγωγικά μοντέλα (Silver: 2003). Αντίστοιχα, το εργασιακό κλίμα γίνεται λιγότερο συγκρουσιακό και περισσότερο συμμετοχικό (Belussi and Garibaldo: 2001, 466). Ισχύει όμως αυτό σε αναδυόμενες οικονομίες (περιφέρεια), όπως η Νότια Αφρική, η Βραζιλία, ή η Κίνα; Μήπως εδώ παρατηρούνται φαινόμενα ολοκληρωτικού φορντισμού, στα οποία η παραδοσιακή σύγκρουση κεφαλαίου-εργασίας στον εργασιακό χώρο, θυμίζει περισσότερο τις απαρχές της βιομηχανικής κοινωνίας, παρά την επαγγελία της μεταβιομηχανικής εποχής; Ακόμα και το επιχείρημα περί της υποχώρησης της κρατικής κυριαρχίας έναντι της παγκοσμιοποίησης, τίθεται εν αμφιβόλω τουλάχιστον ως προς την καθολικότητά του (Sassen: 1999).

Τέλος, σε σχέση με την «νομοτελειακή» στον λόγο της μεταβιομηχανικής μετάβασης, διάβρωση της ταξικής ταυτότητας, των συλλογικών δράσεων και της

«βιωσιμότητας» του συνδικαλιστικού κινήματος, ο Kelly θέτει κάποιους εύλογους προβληματισμούς: More to the point is the fact that union membership losses have occurred during the long downswings of capitalism in almost all those countries for which we have data, as the previous chapter showed. It may be that the causes of the recent decline are different from those in the past, and although some postmodernists have implied this is the case, the reasoning is neither clear nor explicit.» (Kelly: 1998, 122). Στο φόντο της αύξησης των μεγάλων εισοδηματικών ανισοτήτων και κυρίως της ανισότητας στην κατανομή εισοδημάτων κεφαλαίου και εισοδημάτων εργασίας (Pickety: 2014), η υποχώρηση της ανάγκης για ισχυρά εργατικά συνδικάτα και κινήματα, δεν φαίνεται να είναι μονόδρομος.

Σύνοψη

Στο παρόν κεφάλαιο ξεκινήσαμε με τις βασικές εξελίξεις στο Ευρωπαϊκό και αμερικάνικο **συνδικαλιστικό κίνημα του μεσοπολέμου**, εστιάζοντας σε τάσεις που σχετίζονται αφενός με την εγκαθίδρυση του πρώτου σοσιαλιστικού κράτους στον κόσμο, αφετέρου με τα διαφορετικής ποιότητας και έντασης συμπτώματα του **ιμπεριαλισμού**.

Ακολουθεί η **«Χρυσή Τριακονταετία»**, όπου το συνδικαλιστικό κίνημα πετυχαίνει τις μεγαλύτερες και πιο επιβλητικές νίκες του, με εμβληματική κατάκτηση το **κοινωνικό κράτος**. Είναι η εποχή όπου η πίεση της οργανωμένης μισθωτής εργασίας στα φορντιστικού τύπου παραγωγικά συστήματα της καπιταλιστικής Δύσης, σε συνδυασμό με την ύπαρξη σοσιαλιστικών καθεστώτων στο ένα τρίτο της υφελίου, θα οδηγήσουν σε μια σειρά από ρυθμίσεις που βελτιώνουν θεαματικά, αν και όχι γραμμικά ή ομοιόμορφα, τη ζωή και τις συνθήκες εργασίας της εργατικής τάξης.

Τέλος, η περίοδος που ξεκινά από **τις καπιταλιστικές κρίσεις της δεκαετίας του 1970** και καταλήγει στην ανατροπή του σοσιαλισμού στις χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης (1989-1991), εξετάζεται σε σχέση με τους βαθύτερους μετασχηματισμούς που παρατηρούνται στην οργάνωση της εργασίας και της παραγωγής. Τα επόμενα κεφάλαια εστιάζουν σε επιμέρους πτυχές της οργανωτικής, ιδεολογικής και πολιτικής ζωής των σύγχρονων συνδικάτων και των κινήματων τους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Ιδεολογικά ρεύματα

Αφετηριακό σημείο του κεφαλαίου που ακολουθεί, αποτελεί η απόπειρα εννοιολόγησης του συνδικαλιστικού κινήματος, σε σχέση με βασικά ιδεολογικά ρεύματα τα οποία με τη σειρά τους προτείνουν (και αγωνίζονται να καθιερώσουν) τη δική τους ερμηνεία, τόσο για το τι *είναι* συνδικαλιστικό κίνημα, όσο και για το τι *οφείλει να είναι* συνδικαλιστικό κίνημα.

Από την πλοήγηση στις διαφορετικές ιδεολογικές συντεταγμένες του εργατικού συνδικαλισμού, καταλήγουμε σε δύο συμπεράσματα: **πρώτον**, τα συνδικάτα μπορούν να επιτελούν τον οικονομικό τους ρόλο και ταυτόχρονα να προωθούν πολιτικά αιτήματα σε ταξική κατεύθυνση. Γι' αυτό δεν είναι *ex definitio* ούτε επαναστατικές, ούτε ρεφορμιστικές, ούτε συντηρητικές οργανώσεις, αλλά **σύνθετα συλλογικά υποκείμενα που συναρθρώνουν πολλές φορές αντιφατικούς ρόλους** με αβέβαιες εκβάσεις. Δεύτερον, το αν επικρατεί, ή αν επιτελείται αποτελεσματικά ο οικονομικός, ο πολιτικός ή ο κοινωνικός τους ρόλους, **σχετίζεται με τους ιδεολογικοπολιτικούς συσχετισμούς στο εσωτερικό του κινήματος**, που με τη σειρά τους διαμορφώνονται σε αλληλεπίδραση τόσο με το περιβάλλον και την ιστορική κληρονομιά ενός χώρου, ενός κλάδου, ή μιας οικονομίας, όσο και με την ικανότητα ηγετικών ομάδων να συναρθρώνουν συνεκτικά και με σαφήνεια τον προγραμματικό λόγο με την πρακτική τους.

Όπως και σε άλλες γνωστικές περιοχές της Πολιτικής επιστήμης, η ενδεχομενικότητα στην **εξήγηση** του τι προκαλεί το Χ πολιτικό αποτέλεσμα και όχι το Ζ, επεκτείνεται και στην αναζήτηση της αιτιότητας, όταν αναρωτιόμαστε γιατί ένα συνδικάτο μετέρχεται συγκρουσιακά μέσα πίεσης, ενώ στο πλαίσιο της ίδιας οικονομίας, ή του ίδιου κλάδου, ένα άλλο συνδικάτο επιλέγει κυρίως συναινετικά μέσα ^ο γιατί ένα συνδικαλιστικό κίνημα διαθέτει ηγεσίες που φροντίζουν κυρίως για τις οικονομικές λειτουργίες, ενώ οι ηγεσίες ενός άλλου συνδικαλιστικού κινήματος μεριμνούν για τις πολιτικές ή τις κοινωνικές λειτουργίες του; Αν η απάντηση προέλθει αβίαστα, είτε με την επίκληση ιστορικών υπερκαθορισμών (π.χ. το ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα είναι ιστορικά συγκρουσιακό, εξ αιτίας του

χαρακτήρα της βιομηχανίας στην Ελλάδα), είτε με την επίκληση πολιτικών και ιδεολογικών υπερκαθορισμών (π.χ. το ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα είναι σήμερα συναινετικό, γιατί ηγεμονεύουν ρεφορμιστικές ηγεσίες), τότε πιθανότατα η απάντηση είναι λανθασμένη. Πριν όμως ασχοληθούμε με τις απαντήσεις, ας δούμε πρώτα τα ερωτήματα...

Ορισμοί και έννοιες

«Μπορείς πάντοτε να προβάλεις το επιχείρημα ότι η ταξική σύγκρουση είναι προκαθορισμένη – ότι εκ φύσεως οι κοινωνικές τάξεις επιδιώκουν αντικρουόμενα συμφέροντα και ότι αυτό καθορίζεται από τον τρόπο παραγωγής. Όμως αυτή η «αντικειμενική» σύγκρουση άλλοτε παίρνει τη μορφή ολοκληρωτικής πολιτικής μάχης και άλλοτε όχι. Και αυτή η μάχη δύσκολα μπορεί να θεωρηθεί προσχεδιασμένη.»

Eagleton, T. (2011) *Γιατί ο Μαρξ είχε δίκιο*, Αθήνα: Πατάκης, σελ. 79.

«Η Ιστορία δεν κάνει τίποτα, δεν κατέχει κανέναν τεράστιο πλούτο, δεν δίνει καμία μάχη. Αντίθετα! Ο άνθρωπος, ο πραγματικός ζωντανός άνθρωπος, τα κάνει όλα αυτά, αυτός κατέχει και αγωνίζεται. Δεν είναι η ιστορία ένα ιδιόρρυθμο πρόσωπο που μεταχειρίζεται τον άνθρωπο για να πραγματοποιήσει τους δικούς της σκοπούς. Η ιστορία δεν είναι τίποτε άλλο παρά η δραστηριότητα του ανθρώπου που επιδιώκει τους σκοπούς του.»

Μαρξ, Κ. (χχ) *Η Αγία Οικογένεια*, Αθήνα: Φιλοσοφία, σελ. 115-6.

For when the Great War came it was the leaders of the trade-unions, men who had actually obtained short hours, high wages, and job protection within the capitalist system, who rallied instinctively and without waiting to think about it, in all countries, to the support of their governments, on which capitalism depended for property and profits. In Germany, even, it was a collective bargain between Stinnes, the business agent of the capitalists, and Legien, the Gompers of Germany, that set up both the Republic of Germany and the recognition of unions in the shops. In America it was the trade-unionists, who knew by experience the destructive philosophy and tactics of communism, who joined almost unanimously in backing the government that was willing to recognize them as partners, along with capitalists, in this dreadful struggle of war. I know the strong feeling and the shrewdness of capitalists in preventing the spread of unionism, but the history of our capitalist civilization shows that these unions are really the firing line of the proletariat defending capitalism against that other proletariat which Karl Marx would call forth from the factories.

Commons, J.R. (1925) 'Marx today: Capitalism and Socialism', *Atlantic Monthly*, 136, pp. 682-693.

Καταρχήν καλό θα ήταν να διακρίνουμε μεταξύ εργατικού και συνδικαλιστικού κινήματος, μιας και πολλές φορές οι δύο αυτές έννοιες χρησιμοποιούνται ως ταυτόσημες.

Ο Γ.Φ. Κουκουλές, κάνει αυτήν την αναλυτική διάκριση στο έργο του *Για μια ιστορία του συνδικαλιστικού κινήματος...* όπου αναφέρει ότι το εργατικό κίνημα είναι έννοια γένους, ενός το συνδικαλιστικό κίνημα είναι έννοια είδους (Κουκουλές: 1994, 16-7).

Ας ξεκινήσουμε με την έννοια του εργατικού κινήματος. Η παρακάτω τυπολογία από τον Σ. Σεφεριάδη (2004) είναι εξαιρετικά χρήσιμη, καθώς προσφέρει μία εποπτεία της συζήτησης, ενώ ταυτόχρονα προτείνει μία εννοιολογική ανασύνθεση:

Ορισμός 1 (Περιεκτικός –Φαινομενολογική Κοινωνιολογία, Βρετανική εργατική Ιστορία): Ο όρος «εργατικό κίνημα χρησιμοποιείται για να περιγράψει όλες εκείνες τις διαστάσεις της ιστορίας της εργατικής τάξης που αφορούν τη συγκρότησή της, τον τρόπο που εργάζεται και ζει, τις χρήσεις του ελεύθερου χρόνου, του ιδιωτικού και του δημόσιου χώρου, του παραδοσιακού και του νεωτερικού πολιτισμού».

Λιάκος, Α. (1988) «Η Ιστοριογραφία του Εργατικού Κινήματος: Σημειώσεις για μια Επισκόπηση», *Σύγχρονα Θέματα*, τχ. 35-36-37, Δεκέμβριος, σελ. 161.

Ορισμός 2 (Επιλεκτικός –Αμερικανική Πολιτική Επιστήμη):

Εργατικό κίνημα αποτελούν «οι οργανώσεις και η συλλογική δράση των μισθωτών τους σύγχρονους κλάδους της οικονομίας, που έχουν ως στόχο την προώθηση κοινών κλαδικών-επαγγελματικών στόχων. Είναι συνώνυμο με τον όρο ‘συνδικαλιστικό κίνημα’».

Collier, D. & Collier, R.B. (1991) *Shaping the Political Arena. Critical Junctures, the Labor Movement, and Regime Dynamics in Latin America*, Princeton: Princeton University Press, σελ. 785.

Ορισμός 3 (Αναλυτικός –Ευρωπαϊκή Πολιτική Κοινωνιολογία)

Εργατικό Κίνημα «είναι η πράξη της συνένωσης των εργατών, είτε περιστασιακά είτε διαρκώς, με σκοπούς επαγγελματικούς και πολιτικούς, αλλά στη βάση πάντοτε της εργατικής τους ιδιότητας».

Κουκουλές, Γ. (1994) *Για μια ιστορία του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος: εισαγωγή στην παιδαγωγική της ιστορικής έρευνας*, Αθήνα: Οδυσσέας.

Ορισμός –αποτέλεσμα εννοιολογικής ανασύνθεσης

«Ο όρος ‘εργατικό κίνημα’ αναφέρεται στο σύνολο των δραστηριοτήτων στις οποίες ενέχονται τμήματα της εργατικής τάξης και άλλα άτομα ή ομάδες, καθώς και τα οργανωτικά αποτελέσματα αυτών των δραστηριοτήτων, με την προϋπόθεση ότι απηχούν ιστορικά αιτήματα της εργατικής τάξης στα πλαίσια ταξικά προσδιορισμένων λόγων που επικαλούνται (και διαμορφώνουν) την ιδιαίτερη ταυτότητα της τάξης αυτής ως συλλογικό υποκείμενο».

Σεφεράδης, Σ. (2004) *Συγκριτική πολιτική: Εργατικά κινήματα στην Ευρώπη και την Ελλάδα, Σημειώσεις* (διαθέσιμες στη διεύθυνση:

https://www.academia.edu/5577643/%CE%95%CF%81%CE%B3%CE%B1%CF%84%CE%B9%CE%BA%CF%8C_%CE%BA%CE%AF%CE%BD%CE%B7%CE%BC%CE%B1_%CE%BFCF%81%CE%B9%CF%83%CE%BC%CE%BF%CE%AF)

Η συνθετική αυτή πρόταση, βασίζεται σε τέσσερα προσδιοριστικά κριτήρια:

1. Οργανωτική υπόσταση: οργανωτικά αποτελέσματα, όπως εργατικό κόμμα, ή συνδικαλιστική οργάνωση, ή άλλη εργατική ή επαγγελματική συσπείρωση.
2. Εργατική ταυτότητα: πολιτισμικοί κώδικες (π.χ. ιδιόλεκτος της εργατικής τάξης), υποκουλτούρες (π.χ. εργατικό τραγούδι, σωματειακός αθλητισμός), συλλογικές εμπειρίες (απεργιακή εμπειρία, εμπειρία αλληλεγγύης και αλληλοβοήθειας, διεθνισμός κ.ο.κ.).
3. Πολιτική: άσκηση επιρροής, ή επιδίωξη κατάκτησης της πολιτικής και οικονομικής εξουσίας.

4. Οικονομία: η θέση στο σύγχρονο σύστημα εργασιακών σχέσεων (βιομηχανική εργατική τάξη, ιδιοκτήτες εργατικής δύναμης στερούμενοι μέσων παραγωγής –προλεταριάτο).

Ο συνδυασμός των παραπάνω κριτηρίων, μας βοηθά να συντάξουμε έναν συμπεριληπτικό καταστατικό χάρτη του εργατικού κινήματος. Προκύπτει όμως και μία γνωστική προστιθέμενη αξία, σε ότι αφορά την εννοιολόγηση του συνδικαλιστικού κινήματος. Grosso modo, θα μπορούσε να ειπωθεί, ότι αυτό που διαφοροποιεί τους ορισμούς και τις προσεγγίσεις του συνδικαλιστικού κινήματος μεταξύ διαφορετικών και αντίπαλων ρευμάτων, είναι η διαφορά έμφασης μεταξύ των κριτηρίων. Δεν είναι ίσως τυχαίο ότι οι εκατέρωθεν κατηγορίες περί «οικονομισμού» ή υπερπολιτικοποίησης, χαρακτηρίζουν ακόμα και την πιο σύγχρονη αντιπαράθεση στο εσωτερικό του συνδικαλιστικού κινήματος. Ακολουθεί η ταξινόμηση των κεντρικών ιδεολογικών ρευμάτων σε **δύο μεγάλες ομάδες**: η πρώτη ομάδα δίνει έμφαση στην οικονομική λειτουργία του συνδικαλιστικού κινήματος και καταλήγει σε θεωρητικές προσεγγίσεις που εστιάζουν πρωτίστως στα οικονομικά αποτελέσματα που παράγει η παρέμβαση των συνδικάτων. Η δεύτερη ομάδα δίνει έμφαση στην πολιτική και κοινωνική λειτουργία των συνδικάτων και συμπεριλαμβάνει διαφορετικές εκδοχές του ριζοσπαστικού συνδικαλισμού, όπως ο αναρχοσυνδικαλισμός, η μαρξιστική προσέγγιση σε διάφορες εκδοχές της, αλλά και εκδοχές του σοσιαλδημοκρατικού συνδικαλισμού. Τέλος, παρουσιάζουμε τη δική μας συνθετική απόπειρα που βασίζεται στη γεωμετρία του Hyman (αγορά, κράτος, κοινωνία) και στις τρεις διαστάσεις που διακρίνει: οικονομική, πολιτική και κοινωνική διάσταση του συνδικαλιστικού κινήματος.

Τα Συνδικάτα ως επαγγελματικές οργανώσεις: η πλουραλιστική προσέγγιση (Sidney and Beatrice Webb, Commons, Dunlop και Clegg)

Η Σχολή της πλουραλιστικής σκέψης στη μελέτη των εργασιακών σχέσεων και του συνδικαλιστικού κινήματος, έχει τις αφετηρίες της καταρχήν στη σημαντική παρακαταθήκη του ζεύγους **Sidney και Beatrice Webb**. Αμφότεροι υπήρξαν μέλη της Φαβιανής Κοινωνίας, μίας εκ των σημαντικότερων βρετανικών

μεταρρυθμιστικών σοσιαλιστικών οργανώσεων, ενώ το ιστορικό έργο τους για τον αγγλικό συνδικαλισμό είναι μνημειώδες. Προς το τέλος του 19ου αι. οι Webb μελετώντας την ανάπτυξη των βρετανικών συνδικάτων, παρουσιάζουν ένα συνεκτικό αφήγημα για τις λειτουργίες που πρέπει να διέπουν το συνδικαλισμό. Σύμφωνα με την εισαγωγή τους στο *History of British Trade Unionism* (1892):

‘A Trade Union, as we understand the term, is a continuous association of wageearners for the purpose of maintaining or improving the conditions of their employment’

Σε γενικές γραμμές οι Webb αναγνωρίζουν τον ανταγωνιστικό χαρακτήρα της σχέσης μεταξύ συνδικάτων και εργοδοτών, πλην όμως θεωρούν τη διαπραγμάτευση ως το κύριο καθήκον της συνδικαλιστικής ηγεσίας, που οφείλει να το προστατεύει, ακόμα και αν στη συνείδηση της βάσης, οι χειρισμοί της καταγράφονται ως αδικαιολόγητα μετριοπαθείς. Αυτή η κεντρική παραδοχή είναι αντιπροσωπευτική της πλουραλιστικής σχολής. Επίσης, κεντρικό ρόλο στην απρόσκοπτη συνέχεια της συνδικαλιστικής λειτουργίας έχει η γραφειοκρατία των οργανώσεων, που αποτελεί όργανο εξορθολογισμού της δράσης των συνδικάτων, με την έννοια που χρησιμοποιεί ο Weber για τη γραφειοκρατία των νεωτερικών κοινωνιών.

Η ορθολογική διαχείριση από την πλευρά της συνδικαλιστικής ηγεσίας, σε συνδυασμό με την ορθολογική λειτουργία της εργοδοτικής πλευράς, μπορεί να επιφέρει το μέγιστο δυνατό όφελος της συλλογικής ρύθμισης, μακριά από τις ακρότητες και την αναρχία του ατομικού τρόπου διαπραγμάτευσης στο πλαίσιο της αγοράς.

Δεύτερο σημείο αναφοράς για την πλουραλιστική σκέψη στη μελέτη του συνδικαλιστικού κινήματος, είναι το έργο του **John R. Commons**, κορυφαίου ιστορικού του Αμερικάνικου εργατικού κινήματος, και θεωρητικού των θεσμικών οικονομικών (*institutional economics*), καθώς και των επιγόνων του (Σχολή του Wisconsin). Η ενσωμάτωση των θέσεων του Commons στο αμερικάνικο New Deal και συγκεκριμένα στις πολιτικές απασχόλησης της δεκαετίας του 1930, αναδεικνύει το μέγεθος της επιρροής του, η οποία συνεχίστηκε και μεταπολεμικά. (Budd, Gomez and Meltz: 2004, 1). Όπως φαίνεται και από το απόσπασμα που ακολουθεί, η λογική

του Commons και γενικότερα της πλουραλιστικής σχολής, βλέπει τα συνδικάτα σαν μηχανισμούς που περισσότερο αποτρέπουν, ή τουλάχιστον ρυθμίζουν την ταξική πάλη, και πολύ λιγότερο την οργανώνουν και την τροφοδοτούν, σε αντίθεση με ότι επιδιώκει η κομμουνιστική ή κομμουνιστογενής τάση στο συνδικαλιστικό κίνημα (βλ. παρακάτω).

The trade unions have learned this cold fact, that they cannot manage business as a union or as a class. The unions know that they can get high wages, short hours, and job security only because it is the capitalists who take the first risk and who therefore must do the planning and managing. The leaders of the socialists are usually so-called “intellectuals” and professional people, who flatter or idealize the laborers, but the unionists are laborers themselves and they know by experience that they can get more out of capitalism by bargaining with it collectively than they can by taking it over and managing it collectively.

Commons, J.R. (1925) ‘Marx today: Capitalism and Socialism’, *Atlantic Monthly*, 136, pp. 682-693.

Στη θεωρία των εργασιακών σχέσεων, ο **πλουραλισμός** ξεκινά με το κανονιστικό αξίωμα μιας ιδεατής κοινωνίας, όπου οι ομάδες συμφερόντων είναι επαρκώς ισχυρές και ανεξάρτητες, ώστε να διασφαλίζεται ότι καμία μεμονωμένη ομάδα δεν μπορεί να κυριαρχήσει. (Kelly: 2004). Εξίσου αποδεκτή είναι η ασυμμετρία ισχύος μεταξύ κεφαλαίου και μεμονωμένου εργαζόμενου, καθώς και η φυσική τάση εξισορρόπησης μέσω της συνδικαλιστικοποίησης των εργαζόμενων. Τα συνδικάτα αποκτούν λόγο σε σχέση με τους κανόνες εργασίας, τα δικαιώματα που σχετίζονται με την επαγγελματική ανέλιξη, τη διαιτησία, ενώ από την άλλη επισφραγίζεται το διευθυντικό δικαίωμα, στη βάση της εξυπηρέτησης της ανάγκης της επιχείρησης για σταθερότητα και προβλεψιμότητα (Budd, Gomez and Meltz: 2004, 18). Όπως επισημαίνει ο Hyman, αυτή η κανονικοποίηση της ενδογενώς συγκρουσιακής σχέσης μεταξύ εργοδότη – εργαζόμενου, ενισχύει μια συντηρητική τάση, σύμφωνα με την οποία όλες οι ενδεχόμενες συγκρούσεις, διευθετούνται στο πλαίσιο ενός αυτορυθμιζόμενου συστήματος.

A conservative tendency is reinforced by the suggestion that the process of an industrial relation system are naturally at work to maintain stability and equilibrium. The various institutions and procedures are compactible and well integrated and that conflict is necessarily self-correcting; a view that is reflected in Talcott Parson's society as a self-regulating and self-maintaining unit.

Hyman, R. (1975) *A Marxist Introduction to Industrial Relations*. London: Macmillan

Ο επόμενος μεγάλος σταθμός στην ανάπτυξη της οικογένειας των πλουραλιστικών θεωρήσεων, είναι το έργο του Αμερικάνου ακαδημαϊκού J.T. Dunlop (Αμερικάνος καθηγητής οικονομικών της εργασίας στο Πανεπιστήμιο του Harvard και εισηγητής της έννοιας «σύστημα εργασιακών σχέσεων»). Συγκεκριμένα, ο Dunlop προσδιορίζει το σύστημα εργασιακών σχέσεων στη βάση της τριαδικότητας που απορέει από την αλληλεπίδραση των παρακάτω δρώντων: διοίκηση, εργατικές οργανώσεις, δημόσιες ή ιδιωτικές αρχές, επιφορτισμένες με το καθήκον της ρύθμισης των σχέσεων μεταξύ διοίκησης και εργατικών οργανώσεων.

Στο πλαίσιο του συστήματος, ναι μεν αναγνωρίζονται οι διαφορές στις ιδεολογικές αναφορές του κάθε δρώντος, ωστόσο απαιτείται οι διαφορετικές ιδεολογίες να παραμένουν συμβατές μεταξύ τους, ώστε το κάθε μέρος του συστήματος να διαδραματίζει το ρόλο του εντός της κοινά αποδεκτής κοινωνικής τάξης (social order). Επομένως, τα συνδικάτα **δεν επιτρέπεται να επιδιώκουν την κατάκτηση, ή την ανατροπή των υφιστάμενων σχέσεων εξουσίας**, είτε αυτές εντοπίζονται στον μικρόκοσμο της επιχείρησης, είτε στο μέγακοσμο της κοινωνικής και πολιτικής σφαίρας. Όπως είναι φυσικό, κεφάλαιο και συνδικάτα, θεωρούνται εταίροι.

Την παραίτηση των συνδικάτων από την φιλοδοξία να αλλάξουν τις υφιστάμενες σχέσεις εξουσίας και το ιδιοκτησιακό καθεστώς που αντιστοιχεί σε αυτές, συμπεκνώνει emphatically ένας άλλος μεγάλος θεωρητικός της πλουραλιστικής σχολής, ο Hugh Clegg, σύμφωνα με τον οποίο τα συνδικάτα είναι μία αντιπολίτευση που δεν μπορεί ποτέ να γίνει κυβέρνηση (1951, 19-36).

Το γεγονός ότι οι πλουραλιστές δεν επιδοκιμάζουν την πολιτικοποίηση των συνδικάτων, δεν σημαίνει ότι υποβαθμίζουν τη σημασία τους για την εύρυθμη και

κοινωνικά δίκαιότερη λειτουργία της καπιταλιστικής αγοράς, ούτε ότι προωθούν αναγκαστικά ένα μοντέλο αμιγούς εργοδοτικού συνδικαλισμού (business unionism). Οι Webb για παράδειγμα, «διακρίνουν» στο συνδικαλιστικό κίνημα, έναν φορέα προοδευτικού εκδημοκρατισμού της βιομηχανίας. Παρόμοιες αξιώσεις απηχεί η εμβληματική μεταφορά του Alan Flanders (1970), σύμφωνα με την οποία τα συνδικάτα οφείλουν να λειτουργούν ταυτόχρονα ως «ξίφος δικαιοσύνης» (sword of justice), και σύστημα κεκτημένων συμφερόντων (vested interests). Ο ίδιος συγγραφέας, προσεγγίζει τους θεσμούς που ρυθμίζουν την απασχόληση, ως ένα *σύστημα κανόνων* (system of rules) όπου συναιρούνται η κείμενη νομοθεσία, το εθνικό δίκαιο, οι συλλογικές συμβάσεις εργασίας, οι συνδικαλιστικές ρυθμίσεις, αλλά και το διευθυντικό δικαίωμα που καθορίζει το στόχο της παραγωγικότητας και τα μέσα για την επίτευξή του.

Συνοψίζοντας, η τάση των πλουραλιστικών θεωρήσεων του συνδικαλισμού να υπερτονίζουν τον οικονομικό χαρακτήρα των συνδικαλιστικών διεκδικήσεων, δεν πρέπει να απολυτοποιείται. Ακόμα και όταν η ιδεολογικοπολιτική πάλη των συνδικάτων αποκηρύσσεται ανοικτά, η αποδοχή του γεγονότος ότι η εργασία δεν είναι ένα οποιοδήποτε εμπόρευμα (στην ουσία δεν είναι καν εμπόρευμα, αφού το αντικείμενο της διαπραγμάτευσης είναι η ικανότητα για εργασία), αδυνατίζει τη στενή οικονομίστικη εμμονή που πολλές φορές προσάπτεται ως κατηγορία στους πλουραλιστές, που εξάλλου δεν αποτελούν ένα ενιαίο θεωρητικό ρεύμα. Ακόμα όμως και η πιο συντηρητική πτέρυγα του συγκεκριμένου ρεύματος, θα δυσκολευόταν να αρνηθεί ότι εφόσον η εργασία δεν είναι εμπόρευμα, ο συνδικαλισμός δεν μπορεί να είναι επιχείρηση (Hyman: 2001, 14)...

Τα Συνδικάτα ως φορείς της ταξικής πάλης: μαρξιστικές θεωρήσεις

Παρότι σε σχέση με την πλουραλιστική παράδοση, ο μαρξισμός αξιώνει την ενότητα θεωρίας και πράξης και ως εκ τούτου προωθεί μία ενιαία αντίληψη για το ρόλο των μαζικών οργανώσεων της εργατικής τάξης στην υπόθεση του σοσιαλισμού-κομμουνισμού, η θεώρηση των συνδικάτων και των κινημάτων τους, διαφέρει τόσο

μεταξύ διαφορετικών μαρξιστών θεωρητικών, όσο και μεταξύ διαφορετικών περιόδων στο πλαίσιο του ίδιου θεωρητικού.

Εξετάζοντας το γραπτά που παράχθηκαν στα μέσα του 19^{ου} αιώνα από τους Μαρξ και Ένγκελς, είναι λογικό να προσεγγίζονται τα συνδικάτα αρκετά διαφορετικά σε σχέση με μαρξιστικές προσεγγίσεις του 20^{ου} αιώνα. Τα χαρακτηριστικά της καπιταλιστικής επιχείρησης, της παγκόσμιας αγοράς, της οργάνωσης της εργασίας, αλλά και του κράτους, είδαμε ότι διαφοροποιείται άρδην στις αρχές του 20^{ου}, επομένως είναι μάλλον φυσιολογικό να αλλάζουν και ο ρόλος και οι λειτουργίες των εκπροσώπων της εργασίας. Ωστόσο, αν έπρεπε να απομονώσουμε την ειδοποιό διαφορά της μαρξιστικής προσέγγισης του συνδικαλιστικού κινήματος, σίγουρα θα στεκόμασταν στο **διαλεκτικό χαρακτήρα του οικονομικού και πολιτικού αγώνα**. Η εργατική τάξη, πρωτίστως μέσω του κόμματός της και δευτερογενώς μέσω του οικονομικού αγώνα που διεξάγεται από τα συνδικάτα, θα πρέπει να στοχεύει στην κατάκτηση της πολιτικής και οικονομικής εξουσίας, η οποία στο πλαίσιο της πλουραλιστικής σχολής θεωρείται πρωτίστως υπόθεση της αστικής τάξης, των οικονομικών ελίτ και των συμμάχων τους.

Ο Μαρξ, γράφοντας στα 1865 μια εκλαϊκευτική εισήγηση για το γενικό Συμβούλιο της Διεθνούς Ένωσης Εργατών, αναφέρει για το συνδικαλισμό:

‘Τα εργατικά συνδικάτα προσφέρουν καλή υπηρεσία σαν κέντρα αντίστασης ενάντια στους σφετερισμούς του κεφαλαίου. Αποτυχαίνουν μερικά μόνο, όταν χρησιμοποιούν ασύνετα τη δύναμή τους. Αποτυχαίνουν γενικά, όταν περιορίζονται σε κλεφτοπόλεμο ενάντια στα αποτελέσματα του τωρινού συστήματος, αντί να προσπαθούν ταυτόχρονα να το μεταβάλλουν, αντί να χρησιμοποιούν τις οργανωμένες τους δυνάμεις σαν μοχλό για την τελική χειραφέτηση της εργατικής τάξης, δηλαδή, για την κατάργηση του συστήματος της μισθωτής εργασίας’ (Μαρξ και Ένγκελς: 19xx, 102).

Είναι η εποχή που έχουν αναπτυχθεί ήδη μεγαλειώδεις αγώνες για το θωρο και τις συνδικαλιστικές ελευθερίες, αλλά ακόμα η πολιτική εργατική οργάνωση (πολιτικό κόμμα) βρίσκεται στα σπάργανα. Γι’ αυτό και το πολιτικό καθήκον της κατάργησης της εκμετάλλευσης, αφορά και τα συνδικάτα, που όμως για τους Μαρξ και Ένγκελς είναι «σχολείο για τον κομμουνισμό». Η διαπαιδαγωγική φύση των συνδικάτων, περιγράφεται από τον Ένγκελς στο έργο του *Η Κατάσταση της Εργατικής Τάξης στην*

Αγγλία: 'οι απεργίες είναι η πολεμική σχολή των εργατών, στην οποία οι εργάτες προετοιμάζονται για τη μεγάλη μάχη που είναι αναπόφευκτη... Ως σχολεία πολέμου, τα συνδικάτα είναι αναντικατάστατα' (Engels: 1989).

Σε ποιο βαθμό όμως τα συνδικάτα μπορούν πράγματι να εξασκήσουν την εργατική τάξη στα επαναστατικά της καθήκοντα, ειδικά στην εποχή όπου ο καπιταλισμός αποκτά πιο έντονα μονοπωλιακά χαρακτηριστικά, είναι ένα ερώτημα που δεν απαντάται με τον ίδιο τρόπο από τους μαρξιστές θεωρητικούς. Ο Λένιν, σε ένα από τα κεφαλαιώδους σημασίας κείμενά του, στο κείμενο για τον Αριστερισμό ως παιδική ασθένεια του κομμουνισμού, αναφέρει:

Τα συνδικάτα μένουν και θα μείνουν για πολύ καιρό το απαραίτητο «σχολείο του κομμουνισμού» και το προπαρασκευαστικό σχολείο για τους προλετάριους για να πραγματοποιήσουν τη δικτατορία τους, η απαραίτητη ένωση των εργατών για να περάσει βαθμιαία η διεύθυνση όλης της οικονομίας της χώρας στα χέρια της εργατικής τάξης (και όχι σε χωριστά επαγγέλματα) και έπειτα σε όλους τους εργαζόμενους (Λένιν: 2005, 42).

Παρά την θετική νοηματοδότηση του συνδικαλιστικού αγώνα στο συγκεκριμένο κείμενο, αλλά και σε άλλα λενινιστικά έργα, όπως στο *Τι να κάνουμε*, η αμφιθυμία σχετικά με τη θέση που πραγματικά παίρνουν τα συνδικάτα και οι ηγεσίες τους, απέναντι στην επαναστατημένη εργατική τάξη και το κόμμα της, είναι αυτή που κυριαρχεί τόσο στην αντίληψη του Λένιν (ειδικά μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο και τη φιλοπόλεμη και σοβινιστική στάση σχεδόν όλων των συνδικαλιστικών ηγεσιών στην Ευρώπη), όσο και της Λούξεμπουργκ, του Γκράμσι, του Τρότσκι και άλλων.

Στην κορυφαία επεξεργασία της **Ρόζας Λούξεμπουργκ** για την μαζική απεργία, η διαλεκτική μεταξύ οικονομικού και πολιτικού αγώνα της εργατικής τάξης, αποτυπώνεται υποδειγματικά:

Κάθε κύμα πολιτικής πάλης αφήνει πίσω του ένα γόνιμο λιβάδι από όπου αμέσως γεννιούνται χίλιοι οικονομικοί αγώνες. Και αντιστρόφως, η ακατάπαυστη οικονομική πάλη που οι εργάτες διεξάγουν ενάντια στο κεφάλαιο, τους κρατά σε εγρήγορση και μαχητική ενεργητικότητα ακόμα και στο μεσοδιάστημα της πολιτικής ηρεμίας. Δημιουργεί κατά κάποιο τρόπο ένα μόνιμο ρεζερβουάρ ενεργητικότητας του προλεταριάτου από όπου η πολιτική πάλη ανανεώνεται διαρκώς με φρέσκιες δυνάμεις (Λούξεμπουργκ: 1997, 54).

Η αναγνώριση της διαλεκτικής σχέσης των δύο επιπέδων διεξαγωγής της ταξικής πάλης, δεν οδηγεί αυτόματα σε μία θετική προδιάθεση προς τα συνδικάτα. Στο ίδιο κείμενο, λίγο παρακάτω η Λούξεμπουργκ τονίζει ότι τα συνδικάτα εκπροσωπούν «μόνο τα συμφέροντα ομάδων», ενώ το πολιτικό κόμμα της εργατικής τάξης, η σοσιαλδημοκρατία, εκπροσωπεί την εργατική τάξη σαν σύνολο. Έτσι, συμπεραίνει η συγγραφέας της μαζικής απεργίας, η σχέση μεταξύ συνδικάτων και κόμματος, είναι η σχέση του μέρους, προς το όλον, και όχι σχέση «ίσων αρμοδιοτήτων» (1997, 89), ειδικά όταν η πολιτική πάλη προχωρά πέραν των συνηθισμένων κοινοβουλευτικών πρακτικών. Δεύτερον, όσο πιο θετικός υπέρ του μαρξισμού είναι ο συσχετισμός δύναμης μέσα στα συνδικάτα, τόσο πιο αποτελεσματικά συνδυάζεται η δράση σοσιαλδημοκρατίας και συνδικάτων και επομένως γίνεται αποτελεσματικότερη η καθημερινή πρακτική των πρώτων. Αντιστρόφως, ένας αρνητικός συσχετισμός δυνάμεων, καθιστά τα συνδικάτα βαρίδια της ταξικής πάλης και την πολιτικής συνειδητοποίησης των εργαζόμενων. Εξάλλου, σε ένα άλλο εμβληματικό έργο της, η Λούξεμπουργκ σκιαγραφεί τα όρια της συνδικαλιστικής δράσης ως εξής:

Ας αρχίσουμε από τα συνδικάτα, τα οποία έχουν σαν πιο σημαντικό τους ρόλο [...] το ότι αποτελούν για τους εργάτες το μέσο, ώστε να πραγματώνουν τον καπιταλιστικό νόμο για τους μισθούς, δηλαδή την πώληση της εργατικής δύναμης σύμφωνα με την εκάστοτε τιμή της στην αγορά. Τα συνδικάτα υπηρετούν το προλεταριάτο έτσι ώστε να αξιοποιεί για τον εαυτό του τις κάθε φορά δοσμένες συγκυρίες της αγοράς. Αυτές οι συγκυρίες όμως, δηλαδή η ζήτηση εργατικής δύναμης από τη μια πλευρά που καθορίζεται από την κατάσταση της παραγωγής, και από την άλλη η προσφορά εργατικής δύναμης που δημιουργείται από την προλεταριοποίηση και τη φυσική αναπαραγωγή, καθώς επίσης και από τον εκάστοτε βαθμό της παραγωγικής της εργασίας, βρίσκονται έξω από τη σφαίρα επιρροής των συνδικάτων. Γι' αυτόν τον λόγο δεν μπορούν να ανατρέψουν το νόμο για τους μισθούς. Στην καλύτερη περίπτωση μπορούν να περιορίσουν την καπιταλιστική στα κάθε φορά «κανονικά» όρια, σε καμία όμως περίπτωση δεν μπορούν να εξαλείψουν βαθμιαία την ίδια την εκμετάλλευση.

Η αμθιθυμία των μαρξιστών απέναντι στο συνδικαλιστικό κίνημα και την οικονομική πάλη ειδικότερα, εκφράζεται και στην περίπτωση του Ιταλού μαρξιστή **Αντόνιο Γκράμσι**. Η σημαντικότερη συμβολή του Γκράμσι στην μαρξιστική προσέγγιση του συνδικαλιστικού κινήματος, έγκειται στην ανάλυση της σχέσης οργανωσιακού – ιδεολογικού επιπέδου στο συνδικαλισμό. Συγκεκριμένα ο Γκράμσι θεωρεί ότι η αστική ιδεολογία εγγράφεται στις δομές της συνδικαλιστικής

οργάνωσης και κανονικοποιεί, άρα ελέγχει την ταξική πάλη, μέσω 1) της περιορισμένης κάλυψης των εργατών από τα συνδικάτα, 2) της οργάνωσης κατά επάγγελμα, 3) της συλλογικής διαπραγμάτευσης πάνω σε ζητήματα απασχόλησης, 4) της ανάθεσης της διαπραγμάτευσης σε επαγγελματικά στελέχη των συνδικάτων (Kelly, 67). Αντιθέτως, υφίστανται τρεις ιδιότητες της εργατικής οργάνωσης που μπορούν να διαμορφώσουν όρους ηγεμονικής συνείδησης: 1) να αγκαλιάζει τους εργάτες ως μέλη της τάξης τους και όχι ως μέλη ενός επαγγέλματος, 2) να εδράζεται στο χώρο εργασίας, 3) να επιδιώκει τον πλήρη έλεγχο της εργασιακής διαδικασίας και να μην αρκείται στη διαπραγμάτευση των όρων εκμετάλλευσης από το κεφάλαιο. Ο Kelly θεωρεί ότι η υποτίμηση του οικονομικού αγώνα από τον Γκράμσι τον εμποδίζει να δει τις συνέπειες ριζοσπαστικοποίησης της εργατικής συνείδησης στο πλαίσιο εργατικών αγώνων που ξεκινούν από θέματα μισθών και δικαιωμάτων.

Παρά την κριτική στο παραπάνω σημείο, η συνεισφορά του Γκράμσι στην διερεύνηση της σχέσης συνδικαλιστικής δομής και εργατικής συνείδησης, καθώς και στην αποδόμηση των συλλογικών διαπραγματεύσεων ως δικτύων γραφειοκρατικής ρουτίνας και ρύθμισης, είναι αναμφισβήτητη. Εξίσου σημαντική είναι κατά τον Kelly, η συμβολή των Λένιν, Λούξεμπουργκ και Τρότσκι:

- i. στην μαρξιστική κριτική εναντίον της συνδικαλιστικής γραφειοκρατίας, σύμφωνα με την οποία οι συνδικαλιστικές ηγεσίες, τείνουν να συγκρατούν τη μαχητικότητα των μελών τους, εξαιτίας της απειλής που συνεπάγεται για τα προνόμια και που έχει αποσπάσει από τους εργοδότες και
- ii. στην ιδεολογική επίδραση του κράτους πάνω στην εργατική οργάνωση και συνείδηση.

Η μαρξιστική **κριτική της γραφειοκρατικοποίησης των συνδικαλιστικών ηγεσιών**, έχει την αφετηρία της στους ίδιους τους **Μαρξ και Ένγκελς**, οι οποίοι καταφέρονται με καυστικό τρόπο εναντίον των ηγετών της *εργατικής αριστοκρατίας*. Η ανάλυση του Λένιν σχετικά την υλική βάση του ρεφορμισμού (δυνατότητα αστικής τάξης να «εξαγοράζει» εργατικά στρώματα με περιορισμένη αναδιανομή υπερκερδών), εξειδικεύει περισσότερο αυτό το επιχείρημα, ενώ ο Τρότσκι δίνει μία επιπλέον

κοινωνιολογική διάσταση στην ροπή του συνδικαλιστικού στελέχους προς τον συμβιβασμό, εξαιτίας των ιδιαίτερων (ατομικών) υλικών συμφερόντων που τον διαφοροποιούν σε σχέση με όσους εκπροσωπεί. Στα άκρα του αυτό το επιχείρημα, όπως διαμορφώθηκε από τροτσκιστές θεωρητικούς της δεκαετίας του 1980 (Callinikos: 1982, Cliff: 1975b), οδηγεί στην εκτίμηση περί εγγενούς συντηρητισμού των συνδικαλιστών ηγετών, σε αντιδιαστολή προς τον εγγενή ριζοσπαστισμό της βάσης (rank and file).

Συναφείς με τα παραπάνω είναι οι διάφορες εκδοχές της σχετικά πιο πρόσφατης **θεωρίας της ενσωμάτωσης**, που εστιάζει στη δυνατότητα του μεταπολεμικού κράτους και των σχημάτων βιομηχανικής δημοκρατίας (industrial democracy) να «ενσωματώνει» τα συνδικάτα στη διαχείριση του καπιταλισμού ζημιώνοντας την δυνατότητα εργατικής κινητοποίησης εναντίον εργοδοτών και κράτους. Το επιχείρημα της ενσωμάτωσης, άλλου συσχετίζεται με τη μείωση της απεργιακής δράσης (Freeman: 1984, Callinikos: 1982), την επιδείνωση των συνθηκών διαβίωσης της εργατικής τάξης (Beecham: 1984), ή την υιοθέτηση της κερδοφορίας ως κριτηρίου στις συλλογικές διαπραγματεύσεις (Panitch: 1981). Σε αυτήν την ποικιλομορφία αιτιών, προστίθεται η ποικιλία οργανωτικών μορφών των θεσμών ενσωμάτωσης: Εργατική συμμετοχή μέσω συλλογικών διευθετήσεων (Hyman: 1984a, Cliff: 1979, Terry: 1983), κοινές συμβουλευτικές επιτροπές (Panitch: 1981, Freeman: 1984) και διμερή ή τριμερή εθνικά σώματα άσκησης οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής (Freeman: 1984).

Η δεύτερη σημαντική συμβολή των κλασικών του μαρξισμού στη θεωρία του συνδικαλιστικού κινήματος, αφορά **το ρόλο του κράτους** στη σύγκρουση εργοδοτών-εργαζομένων. Τρεις βασικές και διακριτές θεωρήσεις του κράτους, παράγουν διαφορετικές οπτικές αυτής της σχέσης. Σύμφωνα με την πρώτη θεώρηση που συνδέεται περισσότερο με τη λενινιστική οπτική, το κράτος αποτελεί απλώς εργαλείο στα χέρια της αστικής τάξης. Τα συνδικάτα εδώ θεωρούνται «ιμάντες μεταβίβασης» της επαναστατικής πολιτικής που προσβλέπει στην καταστροφή της κρατικής μηχανής και όχι σε εγχειρήματα διαχείρισής της.

Η δεύτερη θεώρηση δίνει έμφαση στη σχετική αυτονομία του κράτους, που επιτρέπει την ακόμα αποτελεσματικότερη καπιταλιστική αναπαραγωγή. Σύμφωνα με αυτήν την οπτική, το κράτος υπακούει στη λογική του κεφαλαίου και ως εκ τούτου δεν υφίστανται πολιτικές ευκαιρίες για την οργανωμένη εργασία. Κυρίως μέσω της εισοδηματικής πολιτικής, το κράτος σε χώρες όπως η Αγγλία, η Αυστρία, η Ολλανδία, η Νορβηγία και η Σουηδία, ενσωμάτωσε τα συνδικάτα, τα «παρέσυρε» στη λογική της καπιταλιστικής σταθεροποίησης μέσω κορπορατιστικών πολιτικών (Panitch: 1981).

Η τρίτη θεώρηση, δίνει επίσης έμφαση στην αυτονομία του κράτους, εκτιμώντας όμως ότι αυτή η αυτονομία επιτρέπει στην οργανωμένη εργασία να επηρεάσει την πολιτική εξουσία και υπό τους κατάλληλους συσχετισμούς να αμφισβητήσει τις προτεραιότητες του κεφαλαίου (Jessor: 1982, Roulantzas: 1978, Offe: 1982). Τα συνδικάτα εδώ, σε συμμαχία με μία αριστερή κυβέρνηση μπορεί να επιβάλει μία σειρά ριζοσπαστικών μεταρρυθμίσεων, ακόμα και να διεξάγει την ταξική πάλη διαμέσου του κράτους (Clegg et al.: 1986, Korpi: 1983, Prior and Purdy: 1979).

Διαφορετική είναι τέλος η αντιμετώπιση της οικονομίας και της πολιτικής από το ρεύμα του **αναρχοσυνδικαλισμού**, που με ένα ιδιαίτερο και διαφοροποιημένο σε σχέση με το μαρξισμό τρόπο, αντιμετωπίζει τα συνδικάτα ως φορείς της ταξικής πάλης. Πλην όμως, επιφυλάσσει για αυτά τον πρωταγωνιστικό ρόλο στην αυτό-οργάνωση της κοινωνίας σε αντικαπιταλιστική και αντικρατική κατεύθυνση, απορρίπτοντας την πολιτική οργάνωση της εργατικής τάξης μέσω κομματικών σχηματισμών. Η επιρροή του αναρχοσυνδικαλισμού στο ευρωπαϊκό εργατικό κίνημα, φθίνει μετά το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και περιορίζεται σε περιοχές με παράδοση αναρχοσυνδικαλιστικής δράσης, όπως η Καταλωνία, μικρές βιοτεχνικές πόλεις του Ιταλικού Βορρά, γαλλικές πόλεις με παρακμάζουσες ειδικότητες, όπως η Λυών, η Ρεν, η Ρουμπέ (Geary: 1988, 157).

Τα Συνδικάτα ως αντιφατικές οντότητες στην ευμετάβλητη γεωμετρία των εργασιακών σχέσεων: προς μία συμπεριληπτική θεώρηση

Το επιστημολογικό πλεονέκτημα των μαρξιστικών προσεγγίσεων που παρουσιάσαμε συνοπτικά, έγκειται στην ανάδειξη των αντιφάσεων που διέπουν το συνδικαλισμό ως μορφή κοινωνικής συνείδησης. Λίγοι θα μπορούσαν να αρνηθούν ότι τα συνδικάτα είναι επαγγελματικές οργανώσεις των μισθωτών, ή γενικότερα των εργαζόμενων που η σχέση εργασίας τους -αρθρωμένη κατά κλάδο, επάγγελμα ή γεωγραφική ενότητα- ομοιάζει με αυτή της εξαρτημένης μισθωτής εργασίας, με βασική λειτουργία τη διαπραγμάτευση εν πολλοίς της τιμής της εργατικής δύναμης των μελών τους. Είναι όμως μόνο αυτό;

Η ταυτότητα των συνδικάτων, η οποία αποτυπώνεται στις στρατηγικές τους, διαμορφώνεται ιστορικά μαζί με την ανάπτυξη των καπιταλιστικών σχέσεων. Όπως πολύ εύστοχα επισημαίνουν οι Offe and Wiesensthal (1980) στο έργο τους για τις δύο λογικές της συλλογικής δράσης, η εργοδοσία είναι ο πρώτος και βασικότερος οργανωτής των συνδικάτων, με την έννοια ότι η πρωτογενής δεξαμενή συνδικαλισμένων είναι η εργατική δύναμη που εκμισθώνει ο καπιταλιστής. Επομένως, εκτός από ταξικός αντίπαλος, το κεφάλαιο ως κοινωνική σχέση εμπεριέχει τους όρους αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης, όρους που κατά τη διαδικασία της συσσώρευσης, διαπραγματεύεται διαρκώς με την οργανωμένη εργασία, με στόχο τη μεγιστοποίηση της κερδοφορίας του.

Το συνδικάτο, ιδομένο στο πλαίσιο της παραγωγικής διαδικασίας όπου συγκροτείται ως τέτοιο, αφενός εξαρτά την ύπαρξή του από τη μακροήμερευση της επιχείρησης, του κλάδου, της τοπικής αγοράς εργασίας, ή μιλώντας για τριτοβάθμιες οργανώσεις, από τις επιδόσεις της οικονομίας σε πανεθνική κλίμακα και με αυτή την έννοια δεν είναι επαναστατική οργάνωση. Στο πλαίσιο μάλιστα πλουραλιστικών προσεγγίσεων, όπως αυτής του John Commons, είδαμε ότι η απώθηση των επαναστατικών στόχων στο εσωτερικό του συνδικαλιστικού κινήματος, αποτελεί προϋπόθεση για την αύξηση της αποτελεσματικότητας της

συνδικαλιστικής δράσης που αποκαθαρμένη από τη συγκρουσιακή ιδεολογία του μαρξισμού, γίνεται αποδεκτή από την εργοδοσία και το κράτος.

Από την άλλη πλευρά, το επιχείρημα ότι ο οικονομικός αγώνας δεξάγεται ερήμην του πολιτικού και το αντίστροφο, μοιάζει αδύναμο, ειδικά υπό το φως της εξέλιξης μεγάλων κινημάτων αμφισβήτησης υφιστάμενων σχέσεων εξουσίας στον 20ο αιώνα, που ξεκίνησαν με τυπικά συνδικαλιστικά αιτήματα και με συσχετισμό δυνάμεων θεωρητικά αρνητικό για πιο προωθημένα πολιτικά περιεχόμενα χειραφέτησης της εργατικής τάξης. Η επανάσταση του 1905 στη Ρωσία, που ξεκινά με οικονομικές διεκδικήσεις και καταλήγει σε αιτήματα πολιτικής αλλαγής (Geary: 1988, 92), αλλά και η αστικοδημοκρατική επανάσταση του Φεβρουαρίου του 1917, συνιστούν παραδείγματα μετεξέλιξης του αγώνα των συνδικάτων από οικονομικό (μισθοί, ωράρια εργασίας, τιμολογιακός έλεγχος) σε πολιτικό (Kelly: 1988, 145). Το απεργιακό κύμα του 1915-22 στη Βρετανία, η προώθηση του αιτήματος της εθνικοποίησης της βιομηχανίας από τα βρετανικά συνδικάτα, η αντιπολεμική καμπάνια των συνδικαλιστών εναντίον της επίθεσης κατά της Σοβιετικής Ρωσίας, επίσης υποδεικνύουν την πιθανή αλληλοδιάχυση του οικονομικού στο πολιτικό, σε συνθήκες ριζοσπαστικοποίησης του συνδικαλιστικού αγώνα, υπό προϋποθέσεις που σχετίζονται με την κρατική και εργοδοτική παρέμβαση και καταστολή και φυσικά τον πόλεμο.

Ταυτόχρονα λοιπόν με τή ρυθμιστική διάστασή του, ο συνδικαλισμός αποτελεί κομμάτι της κοινωνίας, στην οποία οι ταξικές αντιθέσεις εκφράζονται μέσω ιδεολογικών αντιπαραθέσεων, που παίρνουν το χαρακτήρα της μάχης των ιδεών (battle of ideas) για να επικαλεστούμε ξανά τον Hyman (2009). Το συνδικαλιστικό κίνημα δεν αναπτύσσεται σε ιδεολογικό κενό, ούτε είναι μονωμένο στην οικονομική σφαίρα όπου εκδιπλώνει τις άμεσες διεκδικήσεις του. Ανεξάρτητα από το βαθμό συνοχής που έχουν τα ιδεολογικά ρεύματα που το διέπουν, ανεξάρτητα από το κατά πόσο αυτά αλληλεπιδρούν με παραταξιακούς ή κομματικούς ανταγωνισμούς, το συνδικαλιστικό κίνημα εμπερικλείει δυναμικά την αντιφατική συνύπαρξη της οικονομικής, κοινωνικής και ιδεολογικής-πολιτικής σφαίρας.

Με αυτή την έννοια τίποτα δεν απαγορεύει στο συνδικαλιστικό κίνημα να προωθεί, ή έστω να προετοιμάζει το έδαφος (ως «σχολείο της ταξικής πάλης» για να επικαλεστούμε τους κλασικούς του μαρξισμού) για ευρύτερα πολιτικά, ριζοσπαστικά, ακόμα και επαναστατικά αιτήματα, υπό προϋποθέσεις που άπτονται των πολιτικών-ιδεολογικών συσχετισμών στην ιστορικά συγκεκριμένη συγκυρία.

Συνοψίζοντας, μπορούμε να πούμε ότι τόσο ο λειτουργιστικός ορισμός των συνδικάτων στο πλαίσιο των πλουραλιστικών θεωρήσεων, όσο και η εργαλειακότητα ορισμένων μαρξιστικών προσεγγίσεων που υπερτονίζουν τον «εγγενή» συνδικαλιστικό οικονομισμό, τον συντεχνιασμό (sectionalism) και τις συνέπειές τους, αποτυπώνουν σε ένα βαθμό βασικές λειτουργίες του αντικειμένου που μελετάμε, πλην όμως δεν φωτίζουν ιδιαίτερα την αντιφατική του ταυτότητα. Μία ίσως πιο γόνιμη οπτική της ταυτότητας του συνδικαλιστικού κινήματος, μπορούμε να βρούμε στο έργο του Hyman, 'Understanding Trade Unionism: Between Market, Class, and Society' (2001). Εκεί, ο βρετανός θεωρητικός των εργασιακών σχέσεων, ορίζει την συνδικαλιστική ταυτότητα ως ένα τρίγωνο που αποτελείται από την αγορά (οικονομική διάσταση), την κοινωνία (κοινωνική-«δικαιωματική» διάσταση) και την τάξη-πολιτικό υποκείμενο (πολιτική διάσταση).

Η πρώτη διάσταση, η οικονομική, ή αγοραία, σχετίζεται με τον παραδοσιακό ρόλο του συνδικάτου στην αγορά εργασίας. Η ιστορική κληρονομιά των συνδικάτων ως παράγωγων της βιομηχανικής επανάστασης, αλλά και η ίδια η ονοματοθεσία τους (trade unions) υποδηλώνει τον εγγενώς οικονομικό χαρακτήρα τους ως επαγγελματικές ενώσεις. Όπως είδαμε, τόσο πλουραλιστές, όσο και μαρξιστές συγγραφείς του εργατικού κινήματος, συμφωνούν ότι αυτή είναι μία βασική συνδικαλιστική λειτουργία. Σε χώρες όπως η Βρετανία και γενικά στον αγγλοσαξονικό κόσμο κατά τον 20^ο αιώνα, επισημαίνει ο Hyman, η λειτουργία αυτή γίνεται κεντρική και υπερφαλαγγίζει τις υπόλοιπες.

Η δεύτερη διάσταση, είναι η κοινωνική διάσταση, δηλαδή η προσέγγιση του συνδικαλισμού ως οχήματος κοινωνικής ενσωμάτωσης. Παρά την προφανή ένταση εντός της σοσιαλδημοκρατικής σκέψης των αρχών του 20^{ου} αιώνα, μεταξύ ρεφορμισμού και επαναστατισμού, τελικά ανεξαρτήτως προθέσεων, τα συνδικάτα

κατά τον Hyman απηχούν κατά τη διάρκεια της ιστορικής πορείας τους, αιτήματα κοινωνικής αλλαγής, μιας και τα ίδια συνιστούν μέρος της κοινωνίας (Hyman: 2001, 4). Ο ηπειρωτικός και σκανδιναβικός συνδικαλισμός εκδηλώνει ίσως πιο έντονα από οπουδήποτε άλλου, αυτήν τη διάσταση. Επιπλέον, σε χώρες όπως η Γερμανία, η Γαλλία, ή η Ιταλία, δεν πρέπει να υποτιμάται η επιρροή της εκκλησίας στα συνδικάτα από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα και εντεύθεν: καθώς τα εκκλησιαστικά προνόμια διαβρώνονται στο πλαίσιο του βιομηχανικού καπιταλισμού, η εκκλησία εντείνει το «διμέτωπο» αγώνα της αφενός εναντίον του φιλελεύθερου ατομικιστικού πνεύματος, αφετέρου εναντίον των σοσιαλιστών. Η δημιουργία εκπαιδευτικών λεσχών, φιλαρμονικών, σωματείων και κομμάτων από την καθολική και προτεσταντική εκκλησία, «μιμείται» τις αντίστοιχες δράσεις των σοσιαλιστών, αν και με μάλλον μικρότερη επιτυχία και σαφώς μεγαλύτερες αντιφάσεις, καθώς το πρόταγμα της δικαιοσύνης στην εργασία, ερχόταν σε αντίθεση με την ιδεολογία της «κοινωνικής ειρήνης». Μεταπολεμικά, η αμοιβαία κίνηση των χριστιανικών και σοσιαλδημοκρατικών πολιτικών και συνδικαλιστικών ηγεσιών προς το κέντρο, συντελείται στο κοινό έδαφος του αιτήματος της κοινωνικής ολοκλήρωσης που επιτυγχάνεται μέσω της συμμετοχής των συνδικάτων στη διοίκηση είτε της παραγωγικής μονάδας, είτε της εθνικής οικονομίας. Στη Σουηδία, οι ιδιάζουσες συνθήκες της ουδετερότητας κατά τη διάρκεια των πολέμων που συγκλόνισαν την υπόλοιπη Ευρώπη και η ανάδειξη του σοσιαλιστικού κόμματος (SAP) σε κυβερνητικό κόμμα αδιαλείπτως από το 1932 έως το 1976, οδήγησαν το συγκρουσιακό σουηδικό τοπίο του μεσοπολέμου, σε ένα κορπορατιστικό μοντέλο με υψηλά επίπεδα συγκεντρωτισμού στις εργοδοτικές και συνδικαλιστικές οργανώσεις. Οι πιέσεις που δέχεται σε Ευρωπαϊκό και παγκόσμιο επίπεδο ο νεο-κορπορατισμός και το μοντέλο της τριμερούς συνεργασίας κράτους-εργοδοτών-συνδικάτων από τα τέλη του 20^{ου} αιώνα, στρέφουν κατά τον Hyman το συνδικαλιστικό κίνημα στην αναζήτηση νέων κοινωνικών συμμαχιών ενάντια στις συνέπειες της καπιταλιστικής παγκοσμιοποίησης και της νεοφιλελεύθερης αντεπίθεσης εναντίον κράτους πρόνοιας και «κοινωνικού μισθού». Επομένως, η κοινωνική διάσταση του συνδικαλισμού, που ξεκινά ως συντηρητική δύναμη τον 19^ο αιώνα, μετασχηματίζεται σε μεταρρυθμιστική στο μεγαλύτερο μέρος του 20^{ου} και μεταβάλλεται εκ νέου στο σύγχρονο κόσμο, προς μία δυναμική αναδιάταξη

συμμαχιών με κοινωνικά κινήματα και κοινωνικές οργανώσεις που αντιστέκονται στην θριαμβευτική επέλαση των αγορών.

Τέλος, η τρίτη διάσταση αφορά τον ιδεολογικό και πολιτικό χαρακτήρα των συνδικάτων και έχει σαφές ταξικό φορτίο. Πρόκειται για τη διάσταση που τροφοδοτεί διαιρετικές τομές όπως μεταξύ μετριοπάθειας και ριζοσπαστικού, πολιτικού αγώνα και οικονομισμού, ή ενωτικής και συντεχνιακής γραμμής στο συνδικαλιστικό κίνημα. Και εδώ οι μετεξελίξεις της μορφής με την οποία εκδηλώνεται η συγκεκριμένη διάσταση, είναι διακριτές: ο ταξικός σοσιαλδημοκρατικός συνδικαλισμός του 19^{ου} αιώνα, ο επαναστατικός συνδικαλισμός του 20^{ου} αιώνα (κομμουνιστική πτέρυγα, αναρχοσυνδικαλισμός στη Νότια Ευρώπη, εργοστασιακός συνδικαλισμός στην Ιταλία), αλλά και ο νέος ριζοσπαστισμός του 21^{ου} αιώνα, όπως αναπτύσσεται τόσο σε χώρες της περιφέρειας (Ν. Αφρική, Βραζιλία, Λ. Αμερική), όσο και στο εσωτερικό συνδικαλιστικών κινήματων, με ισχυρή παράδοση οικονομισμού και μετριοπάθειας (ΗΠΑ δεκαετία 1990), παρότι εμπερικλείουν διαφορετικές δυναμικές, υποδηλώνουν ωστόσο και μία αντοχή του ταξικού συνδικαλισμού μέσα στο χρόνο. Η αντοχή αυτή οφείλεται κατά τον Hyman στο γεγονός ότι οι ταξικές σχέσεις είναι μία πραγματικότητα, πόσο μάλλον που η εκμετάλλευση και η ανασφάλεια είναι ενδημικά χαρακτηριστικά των εργασιακών σχέσεων και με αυτήν την έννοια, τα συνδικάτα είναι φορείς ταξικότητας (Hyman: 2001, 36).

Η ευμετάβλητη γεωμετρία των συγκριτικών εργασιακών σχέσεων, στις οποίες εντάσσεται παραδειγματικά η ανάλυση του Hyman, μας βοηθά να κατανοήσουμε ότι κάθε συνδικαλιστικό κίνημα, εγγράφει τη διαδρομή του και την ταυτότητά του εντός των τριών κορυφών του τριγώνου (αγορά-κοινωνία-πολιτική), «μεροληπτώντας» και ολισθαίνοντας μεν προς τη μία ή την άλλη, με έναν όμως ασύμπτωτο και ασυνεχή τρόπο. Από την ταλάντευση μεταξύ των τριών ιδεότυπων, απορρέουν διακριτές μεταξύ τους στρατηγικές επιλογές που προσανατολίζουν τις πρακτικές, τις διεκδικήσεις, τα αιτήματα, τις συμμαχίες του συνδικαλιστικού κινήματος.

Επανερχόμαστε έτσι, στην ανάγκη να προσεγγίσουμε το συνδικαλιστικό κίνημα, ως τη **μαζική, σε έναν ορισμένο βαθμό ενωτική, αξιακά φορτισμένη κίνηση θεσμοποιημένων, ή άτυπων επαγγελματικών οργανώσεων που συναρθρώνουν διαφορετικούς και ενίοτε αντιφατικούς οικονομικούς, κοινωνικούς και πολιτικούς ρόλους, προς την κατεύθυνση της υπεράσπισης των συλλογικών συμφερόντων των μελών τους.**

Τα συνδικάτα δεν είναι επομένως *ex definitio* ούτε επαναστατικές, ούτε ρεφορμιστικές, ούτε συντηρητικές οργανώσεις, αλλά **σύνθετα συλλογικά υποκείμενα** που αναλαμβάνουν συλλογικές δράσεις, οι οποίες εκτείνονται από τη σύμβαση, έως την παρεμπόδιση και τη σύγκρουση, με αβέβαιες πάντα εκβάσεις που με τη σειρά τους σχετίζονται με το συνολικό συσχετισμό δυνάμεων κεφαλαίου-εργασίας, αλλά και τις κάθε φορά επιλογές του κράτους και των εργοδοτών. Το αν επικρατεί, ή αν επιτελείται αποτελεσματικά ο οικονομικός, ο πολιτικός ή ο κοινωνικός τους ρόλος, **σχετίζεται με τους ιδεολογικοπολιτικούς συσχετισμούς στο εσωτερικό του κινήματος** (Turner: 2005, 10), που με τη σειρά τους διαμορφώνονται σε αλληλεπίδραση τόσο με το περιβάλλον και την ιστορική κληρονομιά ενός χώρου, ενός κλάδου, ή μιας οικονομίας, όσο και με την ικανότητα ηγετικών ομάδων να συναρθρώνουν συνεκτικά και με σαφήνεια τον προγραμματικό λόγο με την πρακτική τους. Η υπόθεση της ανανέωσης όμως του εργατικού συνδικαλισμού, προϋποθέτει τη συζήτηση για την κρίση του.

Το επόμενο κεφάλαιο, σκιαγραφεί τη συζήτηση για την κρίση στο σύγχρονο συνδικαλιστικό κίνημα, αξιοποιώντας τις παραπάνω επεξεργασίες και τον εννοιολογικό χάρτη που προτείναμε.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: Το συνδικαλιστικό κίνημα σε κρίση

Όπως και σε άλλα πεδία της πολιτικής κοινωνιολογίας, η συζήτηση περί κρίσης φαίνεται να αγγίζει τα όριά της, ως προς τη δυνατότητα κατανόησης και ερμηνείας των μετασχηματισμών, αλλά και των ισχυρών επιβιώσεων που παρατηρούνται στις δομές εκπροσώπησης, είτε μιλάμε για κόμματα, είτε για συνδικάτα (Σπυρδαλάκης και Παπαβλασσόπουλος: 2008). Η κριτική που γίνεται στην καταχρηστική επίκληση της κρίσης των συλλογικοτήτων, μπορεί να αξιοποιηθεί για να διορθωθούν οι «υπερβολές» που συνοδεύουν τη συζήτηση περί συνδικαλιστικής κρίσης στο σύγχρονο πλαίσιο.

Πρόκειται για ένα πλαίσιο που ορίζεται:

1. Από το εχθρικό προς την οργανωμένη εργασία περιβάλλον: εργοδοτική επιθετικότητα (που μεταξύ άλλων εκφράζεται και ως αντισυνδικαλιστική εμμονή), νέο-φιλελεύθερες πολιτικές, αποδιαρθρωμένες αγορές εργασίας, υποχώρηση του κοινωνικού κράτους, απελευθέρωση των αγορών, αύξηση ισχύος πολυεθνικών εταιρειών (Hyman: 2004, 19).
2. Από τις πολύ βαθύτερες συνέπειες των μετασχηματισμών στην οργάνωση της εργασίας, τις οποίες σταχυολογήσαμε στο δεύτερο κεφάλαιο σχολιάζοντας τη συζήτηση για τη μετάβαση από το φορντισμό σε νέες ή παραλλαγμένες εκδοχές παραγωγικών μοντέλων.

Οι παραπάνω μετασχηματισμοί συμπυκνώνονται συχνά στην «τριπλέτα»: τριτογενοποίηση-θυληκοποίηση-εξατομίκευση (Frege and Kelly: 2003, 8), ενώ δομικά χαρακτηριστικά τείνει να παίρνει η ευελικτοποίηση, τόσο σε επίπεδο εργασιακών σχέσεων, όσο και επιχείρησης. Ο Hyman (2004: 20) συμπυκνώνει αυτές τις τάσεις ως διάβρωση της 'κανονικής' εργασιακής σχέσης του παρελθόντος.

Το ερώτημα που τίθεται καταρχήν, είναι το κατά πόσο οι παραπάνω εξελίξεις στο περιβάλλον των συνδικάτων, επιφέρουν τέτοιες έκτασης και έντασης αλλαγές στο

διεθνές συνδικαλιστικό κίνημα, ώστε πρώτον, να μιλάμε καθολικά για κρίση, συρρίκνωση ή πτώση στο παγκόσμιο, όσο και εθνικό επίπεδο και δεύτερον να εννοούμε όλοι το ίδιο πράγμα. Τα ταξινομικά εγχειρήματα που έχουν προταθεί στη διεθνή βιβλιογραφία είναι εδώ αναντικατάστατα, ως ευρετικά εργαλεία που μας επιτρέπουν να διακρίνουμε τόσο τις μονάδες και τα επίπεδα της ανάλυσης, όσο και τα διαφορετικά επιχειρήματα που έχουν διατυπωθεί σχετικά με την σύγχρονη κατάσταση στο διεθνές συνδικαλιστικό κίνημα.

Ξεκινώντας από τις επεξεργασίες των Kelly and Frege, ξεχωρίζουμε τις παρακάτω παραμέτρους γύρω από τις οποίες αρθρώνεται συνήθως η συζήτηση για την πτωτική πορεία του παγκόσμιου συνδικαλισμού των τελευταίων δεκαετιών:

- Συνδικαλιστική πυκνότητα
- Σχέσεις εκπροσώπησης
- Απεργιακή δραστηριότητα
- Οικονομική αποτελεσματικότητα
- Νεοφιλελεύθερη ηγεμονία

Παραμένοντας στο πεδίο της θεωρίας της αναζωογόνησης του συνδικαλιστικού κινήματος, ο Turner (2005, 387) και οι Behrens et al. (2005) περιγράφουν τέσσερα πεδία όπου θα μπορούσε να εκδηλωθεί ανάσχεση των συμπτωμάτων της κρίσης και επομένως αναζωογόνηση:

- Διαπραγματευτική ισχύς/ Οικονομική διάσταση: η επίδραση της εργασίας στην διανομή του κοινωνικού πλούτου.
- Πολιτική ισχύς: η επίδραση των συνδικάτων στις πολιτικές και τη λήψη απόφασης σε τοπικό (Δήμοι, Περιφέρειες), εθνικό (κυβερνήσεις) και υπερεθνικό επίπεδο (ΕΕ).
- Συμμετοχή: διακρίνονται 3 επιμέρους διαστάσεις της συμμετοχής. Πρώτον, ο αριθμός των μελών, δεύτερον η συνδικαλιστική πυκνότητα, τρίτον η σύνθεση των μελών.
- Θεσμική ζωτικότητα: εσωτερική κατάσταση στο συνδικαλιστικό κίνημα, π.χ. οργανωτική κατάσταση, μηχανισμοί εκπροσώπησης.

Ακολουθούν αναλυτικότερα, περιγραφές και δείκτες των παραπάνω διαστάσεων, με μία περαιτέρω έμφαση στο ευρωπαϊκό και ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα.

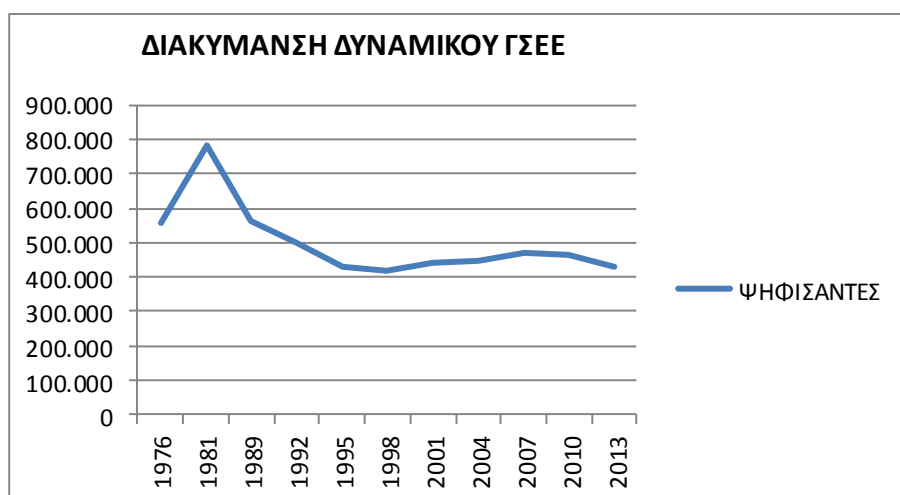
Η Διάσταση της Συμμετοχής

Το εμπειρικά πιο απτό κριτήριο της κρίσης και για αυτό το λόγο η συνηθέστερη πηγή παρερμηνειών, είναι η συμμετοχή των εργαζόμενων στα συνδικάτα. Δύο είναι τα επίπεδα που πρέπει να διακρίνουμε εδώ: Α) Ο βαθμός συνδικαλιστικοποίησης, ο οποίος εκφράζεται είτε σε απόλυτους αριθμούς (διακύμανση αριθμού μελών), είτε συνηθέστερα ως συνδικαλιστική πυκνότητα και Β) η σύνθεση της εκπροσώπησης (νεολαία, γυναίκες, μετανάστες, ιδιωτικός τομέας, εργαζόμενοι με ευέλικτες σχέσεις εργασίας κλπ.).

Απόλυτος αριθμός συνδικαλισμένων εργαζόμενων

Η μαζικότητα του συνδικαλιστικού κινήματος, αποτελεί αναμφίβολα κρίσιμο δείκτη οργανωτικής ανάπτυξης και αποτυπώνεται μερικώς και στον αριθμό των συνδικαλισμένων μελών σε μία χώρα, ή σε ένα κλάδο, για ένα ορισμένο χρονικό διάστημα, ανάλογα με την εστία της μελέτης. Στοιχειοθετεί όμως αυτός ο δείκτης μόνος του, έστω και κάποιες τάσεις συνδικαλιστικής κρίσης; Στην Ελλάδα, την περίοδο 1976-2013 παρατηρείται μείωση του δυναμικού της ΓΣΕΕ κατά 127.550 ψηφίσαντα μέλη πρωτοβάθμιων οργανώσεων (Διάγραμμα 1). Αν δεν συσχετίσουμε αυτές τις διαρροές με τη συνολική τάση αυξομείωσης του εργατικού δυναμικού στην ίδια περίοδο, τότε οδηγούμαστε προφανώς σε λάθος συμπεράσματα. Επομένως, χρειαζόμαστε έναν πιο σύνθετο δείκτη.

Διάγραμμα 1

Πηγή: Συνέδρια ΓΣΕΕ (2015)

Ποσοστό μελών συνδικάτων επί του εργατικού δυναμικού (Συνδικαλιστική Πυκνότητα)

Πρόκειται για αντιπροσωπευτικότερο δείκτη συμμετοχής, που χρησιμοποιείται σχεδόν παντού, όταν πρόκειται να μελετηθεί η δυναμική του συνδικαλιστικού κινήματος. Ωστόσο, η συγκριτική αξιολόγηση του δείκτη σε πανευρωπαϊκό, ή παγκόσμιο επίπεδο, συναντά δυσκολίες, καθώς υπεισέρχονται ζητήματα συγκρισιμότητας που αφορούν : α) στη μέθοδο συλλογής των δεδομένων, β) στον τρόπο υπολογισμού («καθαρή» ή «μικτή» Συνδικαλιστική Πυκνότητα, προσμέτρηση ανέργων και συνταξιούχων, προσμέτρηση εγγεγραμμένων, οικονομικώς τακτοποιημένων, ή ψηφίσαντων μελών, συνυπολογισμός μελών ανεξάρτητων συνδικάτων).

Η συγκρισιμότητα των δεικτών μεταξύ διαφορετικών εθνικών περιπτώσεων μπορεί να διασφαλιστεί σχετικά είτε χρησιμοποιώντας ενιαία κριτήρια, είτε δηλώνοντας τις συγκεκριμένες κάθε φορά πηγές και τον τρόπο υπολογισμού. **Δύο είναι οι συνηθέστερες πηγές πληροφόρησης για τη συμμετοχή στα συνδικάτα: οι έρευνες δημοσκοπήσεων και τα επίσημα στοιχεία (αριθμός μελών)** που δίνουν τα ίδια τα συνδικάτα. Μεταξύ άλλων τακτικών ερευνών που χρησιμοποιούνται στη βιβλιογραφία του ευρωπαϊκού συνδικαλιστικού κινήματος, συναντάμε τις Labour Force Surveys του Ηνωμένου Βασιλείου, της Ιρλανδίας, της Σουηδίας, της Γαλλίας,

την ετήσια Income Distribution Survey της Φινλανδίας. Στην κατηγορία αυτή, εμπίπτει και η αξιοποίηση πανευρωπαϊκών ερευνών, όπως η βάση δεδομένων Institutional Characteristics of Trade Unions, Wage Setting, State Intervention and Social Pacts (ICTWSS), η European Social Survey (ESS), ή το Ευρωβαρόμετρο.

Σε πολλές χώρες (π.χ. Γερμανία, Ελβετία, Αυστρία, Ιταλία) δημόσιοι φορείς, όπως υπηρεσίες του Υπουργείου Εργασίας, ερευνητικά κέντρα, ή Επιμελητήρια, δημοσιεύουν ετησίως, ή ανά τακτά χρονικά διαστήματα, τον αριθμό των μελών των συνδικάτων (Visser: 2006). Αλλού αξιοποιούνται ποικίλες πηγές πληροφόρησης, όπως ετήσιες δηλώσεις των συνδικαλιστικών συνομοσπονδιών, ιστοσελίδες συνδικάτων, οικονομικές εκθέσεις, ή περιστασιακές έρευνες. Αυτή είναι η περίπτωση του Βελγίου, της Ισπανίας, χωρών της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης, καθώς και της Ελλάδας, όπου οι μελετητές του συνδικαλιστικού κινήματος, καταφεύγουν σε πληθώρα πηγών για να υπολογίσουν τη συνδικαλιστική πυκνότητα της Ελληνικής περίπτωσης. Ο παρακάτω πίνακας, είναι ενδεικτικός των διαφοροποιήσεων που προκύπτουν, ανάλογα με την προέλευση των δεδομένων:

Πίνακας 1: Συνδικαλιστική πυκνότητα και κάλυψη συλλογικών διαπραγματεύσεων σε 14 χώρες

Category	Survey data								Administrative data					
	United States	Canada	Australia	United Kingdom	Ireland	Netherlands	Sweden	Norway	Finland	France	Spain	Austria	Germany	Japan
	2004	2004	2004	2004	2003	2001	1997	1998	2001	2003	1997	1998	1997	2003
Total	12.5	30.3	22.7	28.8	37.7	25.0	82.2	55.5	71.2	8.2	15.7	38.4	27.0	19.6
Men	13.8	30.6	25.9	28.5	38.0	29.0	83.2	55.0	66.8	9.0	—	44.0	29.8	22.0
Women	11.1	30.3	21.7	29.1	37.4	19.0	89.5	60.0	75.6	7.5	—	26.8	17.0	17.0
16–24	4.7	—	—	9.7	27.8	11.0	45.0	25.0	⁴ 53.5	—	—	—	—	—
Full-time	13.9	32.0	25.0	31.5	39.6	27.0	90.0	⁵ 62.0	—	—	—	—	—	—
Part-time	6.4	23.6	17.0	21.1	29.2	19.0	83.0	⁵ 57.0	49.1	—	—	—	—	—
Standard	—	—	¹ 36.0	29.5	40.8	26.0	—	⁶ 61.0	—	—	—	—	—	—
Casual	—	—	¹ 13.8	17.2	22.1	10.0	—	³ 35.0	—	—	—	—	—	—
Private	7.9	17.8	17.4	17.2	30.4	22.4	77.0	43.0	⁵ 55.3	5.2	14.5	29.8	21.9	17.9
Public	36.4	72.3	46.4	58.8	68.0	38.8	93.0	83.0	86.3	15.3	32.0	68.5	56.3	58.1
Manufacturing ...	12.9	30.5	² 35.0	24.6	40.0	28.0	95.0	54.0	⁶ 83.8	⁶ 7.5	24.0	57.0	45.0	27.0
Coverage	13.8	32.4	50.0	35.0	—	82.0	92.0	77.0	95.0	95.0	81.0	99.0	63.0	23.5
NOTES: ¹ 1997; ² 2002; ³ 1994; ⁴ 16–29 years; ⁵ private services only; ⁶ including mining and construction.														

Πηγή: Visser (2006)

Όπως γίνεται αντιληπτό, τα δεδομένα που προέρχονται από έρευνες γνώμης (survey data) δίνουν τη δυνατότητα να αξιολογήσουμε μεταβλητές που δεν

εμφανίζονται στην περίπτωση που τα δεδομένα προέρχονται από τα επίσημα αρχεία των οργανισμών. Για παράδειγμα, από την ανάλυση των δημοσκοπηκών ευρημάτων που διεξήγαγε ο Visser, βλέπουμε πως εκτός από τη συνδικαλιστική πυκνότητα, προκύπτουν και άλλα ενδιαφέροντα στοιχεία που αφορούν το φύλο, την ηλικία, τη σχέση εργασίας, τη διάκριση δημόσιου-ιδιωτικού τομέα, τον κλάδο. Φυσικά, η κάθε πηγή προέλευσης, έχει αρετές και μειονεκτήματα. Ακόμα και αν είναι εγγυημένη η αξιοπιστία και η εγκυρότητα της δημοσκοπήσης, δεν παύει να αποτελεί μία στιγμιαία απεικόνιση υποκειμενικών προσλήψεων, απόψεων και στάσεων. Συνήθως, η ερώτηση που «μετρά» την συμμετοχή σε συνδικάτα διατυπώνεται ως εξής: «Είστε μέλος συνδικαλιστικής οργάνωσης, ή άλλου επαγγελματικού φορέα»; Μπορεί ο ερωτώμενος, για τους δικούς του λόγους, να θέλει να αποκρύψει την ένταξή του σε έναν επαγγελματικό φορέα και ως εκ τούτου να απαντήσει αρνητικά. Μπορεί επίσης να συμβεί και το αντίθετο: να υπήρξε κάποτε μέλος, αλλά να είναι αδρανής και παρόλα αυτά να θεωρεί ότι συνεχίζει να είναι, χωρίς ωστόσο αυτό να ανταποκρίνεται σε μία ουσιαστική συμμετοχή.

Η συλλογή στοιχείων απευθείας από επίσημες πηγές που καταγράφουν τα μέλη των συνδικαλιστικών οργανώσεων, επίσης ελέγχονται για την ακρίβεια και την αξιοπιστία τους, μιας και δεν είναι σπάνιο το φαινόμενο, είτε της **υπερεκτίμησης της συμμετοχής** (π.χ. στην περίπτωση που ένα σωματείο επιθυμεί να εκλέξει περισσότερους αντιπροσώπους για το ανώτερο συνδικαλιστικό όργανο και η εφορευτική επιτροπή είναι μονοπαταξιακή, είναι πιθανό να προβεί σε διπλοεγγραφές ή σε αθρόες εγγραφές νέων μελών που κανονικά δεν θα έπρεπε να έχουν δικαίωμα ψήφου), είτε της **υποεκτίμησης της συμμετοχής** (π.χ. στην περίπτωση που «διαγράφονται» από τους καταλόγους μέλη, που ενώ συμμετέχουν ενεργά στο συνδικάτο τους, το ανώτερο συνδικαλιστικό όργανο δεν τα θεωρεί νόμιμα μέλη, είτε επειδή μπορεί να μην πληρούν κάποιες τυπικές προϋποθέσεις, όπως η κανονική σχέση εργασίας, είτε επειδή δεν είναι εντάξει στις οικονομικές τους υποχρεώσεις). Γενικά, η μέθοδος της διασταύρωσης των πηγών (τριγωνοποίηση – triangulation) συνίσταται ώστε να αποφεύγονται τέτοιου είδους προβλήματα.

Πέραν της συζήτησης περί της μεθόδου, υπάρχει μία σχετική σύγκλιση ως προς την

πτωτική τάση που παρατηρείται τα τελευταία 30 χρόνια στη συνδικαλιστική πυκνότητα στην Ευρώπη, τις ΗΠΑ και γενικότερα στις ανεπτυγμένες καπιταλιστικές οικονομίες. Όπως γίνεται αντιληπτό από τον παρακάτω πίνακα του Schnabel (2012) και ειδικότερα από τις δύο τελευταίες στήλες, η συνδικαλιστική πυκνότητα εμφανίζει μία πτωτική τάση στις περισσότερες χώρες, χωρίς όμως όπως σημειώνει ο συγγραφέας, αυτό να μπορεί να αποδοθεί σε μία μόνο κατηγορία αιτιών (π.χ. αλλαγή σύνθεσης εργατικής τάξης, εξατομίκευση κλπ.) ενώ και η ίδια η υπόθεση της αριθμητικής συρρίκνωσης, ισχύει μόνο σε ότι αφορά την πυκνότητα (που εξαρτάται επίσης από το ρυθμό αύξησης της μισθωτής εργασίας).

Πολύ συνοπτικά, σύμφωνα με τη μελέτη του Schnabel, σε ατομικό επίπεδο η διάσταση που φαίνεται ότι στις περισσότερες χώρες επηρεάζει την πιθανότητα συνδικαλιστικοποίησης του εργαζόμενου, είναι το εκπαιδευτικό επίπεδο και οι δεξιότητες, αν και με αρκετά σύνθετο τρόπο. Σε αρκετές περιπτώσεις όσο ανεβαίνει το εκπαιδευτικό επίπεδο, ανεβαίνει και η πιθανότητα συνδικαλιστικοποίησης, ενώ ο εξειδικευμένος χειρώνακτας εργάτης, είναι πιθανότερο να γίνει μέλος συνδικάτου, σε σχέση με τον χαμηλά ειδικευμένο εργαζόμενο των υπηρεσιών. Ωστόσο, σημαντικό ρόλο στην εξίσωση, διαδραματίζει τόσο η διάκριση δημόσιου-ιδιωτικού τομέα, με τα άτομα υψηλότερου εκπαιδευτικού επιπέδου, να συνδικαλίζονται ευκολότερα στο δημόσιο τομέα, όσο και το είδος σχέσης εργασίας, με τις ατυπικές ή μη τυπικές μορφές απασχόλησης (μερική απασχόληση, ορισμένου χρόνου, εποχιακή κλπ.) να συσχετίζονται αρνητικά με τη συμμετοχή. Αντιθέτως, η υπόθεση ότι οι γυναίκες συμμετέχουν λιγότερο από τους άνδρες δεν επιβεβαιώνεται σε όλες τις χώρες. Για παράδειγμα, στις σκανδιναβικές χώρες η συνδικαλιστική πυκνότητα είναι μεγαλύτερη μεταξύ των γυναικών, σε σχέση με την πυκνότητα στον ανδρικό πληθυσμό (Πίνακας 1).

Πίνακας 2: Συνδικαλιστική Πυκνότητα σε 25 ανεπτυγμένες οικονομίες

country	union density (net membership/employment, in %)						change (% points)	
	1960	1970	1980	1990	2000	2010	1960-2010	1980-2010
Australia	50.2	44.2	48.5	39.6	24.5	19.0 ¹	-31.2	-29.5
Austria	67.9	62.8	56.7	46.9	36.6	28.1	-39.8	-28.6
Belgium	41.5	42.1	54.1	53.9	49.5	52.0 ¹	10.5	-2.1
Canada	29.2	31.0	34.0	34.0	30.8	30.3 ¹	1.1	-3.7
Chile	---	---	---	18.2	13.5	14.3 ¹	---	---
Denmark	56.9	60.3	78.6	75.3	74.2	68.8 ¹	11.9	-9.8
Germany	34.7	32.0	34.9	31.2	24.6	18.6	-16.1	-16.3
Greece	---	---	39.0	34.1	26.5	24.0 ²	---	-15.0
Finland	31.9	51.3	69.4	72.5	75.0	70.0	38.1	0.6
France	19.6	21.7	18.3	9.9	8.0	7.6 ²	-12.0	-10.7
Ireland	50.4	59.1	63.5	56.7	40.4	36.6 ¹	-13.8	-26.9
Italy	24.7	37.0	49.6	38.8	34.8	35.1	10.5	-14.4
Japan	32.9	35.1	31.1	26.1	21.5	18.5	-14.4	-12.7
Luxemburg	---	46.8	50.8	46.4	42.5	37.3 ²	---	-13.5
Netherlands	40.0	36.5	34.8	24.3	22.9	19.0 ¹	-21.0	-15.8
Norway	60.0	56.8	58.3	58.5	54.4	54.4 ¹	-5.6	-3.9
New Zealand	---	56.5	69.1	48.8	22.4	21.4 ¹	---	-47.7
Portugal	100.0	100.0	54.8	28.0	21.6	19.3	-80.7	-35.5
Singapore	---	25.4	22.8	14.4	16.1	17.6 ¹	---	-5.2
Spain	---	---	18.7	12.5	16.7	15.9 ¹	---	-2.8
Sweden	72.1	67.7	78.0	81.5	80.1	68.9	-3.2	-9.1
Switzerland	36.1	28.9	27.7	22.7	20.6	17.8 ¹	-18.3	-9.9
UK	40.4	44.8	50.7	39.3	30.5	27.5 ¹	-12.9	-23.2
US	30.9	27.4	22.3	15.5	12.8	11.4	-19.5	-11.0
variation coefficient 18 countries	0.426	0.396	0.367	0.481	0.569	0.596		
variation coefficient 24 countries			0.419	0.513	0.596	0.612		

Notes: ¹ 2009, ² 2008

Source: ICTWSS Database, version 3, 2011; own calculations

Scnabel: 2012

Η σύνθεση της εκπροσώπησης

Σύμφωνα με τη συμβατική λογική, που αναπαράγεται στα media και στο δημόσιο λόγο, οι αλλαγές που υπέστη η αγορά εργασίας από τη δεκαετία του 1970 και μετά, αναπτύσσουν μία αιτιώδη σχέση με την πτώση της συμμετοχής στο συνδικαλιστικό κίνημα. Όπως είδαμε και παραπάνω, αυτή η επίκληση της κοινής λογικής, δεν επιβεβαιώνεται, από τις συγκριτικές έρευνες στην Ευρώπη και τον κόσμο. Αυτό που φαίνεται να ισχύει, είναι ότι αναλόγως και του θεσμικού περιβάλλοντος, αλλά και της εσωτερικής κατάστασης του συνδικαλιστικού κινήματος σε μία χώρα, οι αλλαγές στις μορφές οργάνωσης της απασχόλησης και στη σύνθεση της εργατικής τάξης, μεταβάλλουν και τις δεξαμενές συνδικαλιστικοποίησης, δημιουργώντας συνήθως κενά στην εκπροσώπηση των νεοεισερχόμενων στην αγορά εργασίας.

Η «γκρίζα ζώνη» των ατυπικών μορφών απασχόλησης (μερική απασχόληση – συνήθως οριζόμενη ως απασχόληση με χρόνο εργασίας που δεν υπερβαίνει τις 30 ή 35 ώρες εβδομαδιαίως – προσωρινή απασχόληση, χαμηλά αμειβόμενες εργασίες “mc-jobs”, άλλες ευέλικτες μορφές απασχόλησης όπως υπεργολαβία, φασόν κ.α.), φαίνεται πως αποτελεί σήμερα μια εξίσου «γκρίζα ζώνη» συνδικαλιστικοποίησης (Gallagher and Sverke: 2000, Goslinga and Sverke: 2003, Τουτζιαράκης: 1997). Αν και η τάση αυτή δεν είναι ενιαία, ωστόσο διαπιστώνεται με έμφαση από μια σειρά ερευνητών του ευρωπαϊκού συνδικαλισμού (Gallagher and Sverke, Kelly, Heery and Adler, Waddington, Checchi and Visser κ.α.). Τα στοιχεία από το ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα επιβεβαιώνουν τις παραπάνω διαπιστώσεις (Μπιθυμήτρης και Καφέ: 2014). Προβληματική είναι επίσης η συμμετοχή των μεταναστών στα συνδικάτα, ενώ και τα στοιχεία από τη συμμετοχή της νεολαίας στο συνδικαλιστικό κίνημα είναι μάλλον δυσοίωνα.

Ως προς το τελευταίο, οι εκτιμήσεις συγκλίνουν στην υπόθεση της «γήρανσης» των ευρωπαϊκών συνδικάτων (Ebbinghaus: 2002, Vandaele: 2015). Τα αίτια της χαμηλής συμμετοχής των νέων στα συνδικάτα σήμερα, ομαδοποιούνται με βάση τη διαθέσιμη βιβλιογραφία ως εξής:

- Αύξουσες τάσεις ατομικισμού στη σύγχρονη νεολαία (Beck: 1992, Giddens: 1990, Alvin and Sverke: 2000). Πιο πρόσφατες μελέτες

ωστόσο (Haynes et al. 2005, Gomez et al. 2002, δες Gall et al. 2009) αμφισβητούν αυτήν την μονοσήμαντη εξήγηση.

- Χαμηλή αποτελεσματικότητα των συνδικάτων στην κινητοποίηση νέων ανθρώπων (Ebbinghaus: 2002): με συνθήματα, λόγο και σύμβολα που αποτυγχάνουν να ανταποκριθούν στην ψυχολογία της σύγχρονης νεολαίας και πολύ περισσότερο χωρίς περιεχόμενα πολιτικής που να ανταποκρίνονται στις ανάγκες των νέων, η συνδικαλιστικοποίηση φαντάζει ολοένα και λιγότερο ελκυστική προοπτική για εργαζόμενους ηλικίας 18-35 ετών.
- Τάσεις «γεροντοκρατίας» (Vandaele: 2015): με τους μηχανισμούς λήψης απόφασης να ελέγχονται ασφυκτικά από τις μεγαλύτερες γενιές, η νεολαία φαίνεται να νιώθει αποκλεισμένη από τα κέντρα διαμόρφωσης πολιτικής μέσα στα συνδικάτα. Σύμφωνα με τις κριτικές εναντίον της «γεροντοκρατίας», η συμμετοχή νέων ανθρώπων είτε στα διοικητικά συμβούλια, είτε στις οργανωτικές επιτροπές των συνδικάτων, θα βελτίωνε σημαντικά την δυνατότητα προσέλκυσης νεολαίας.

Συνοψίζοντας μπορούμε να πούμε ότι παρά την ποικιλομορφία που παρατηρείται όσον αφορά στα διάφορα εθνικά συστήματα εργασιακών σχέσεων, διαπιστώνονται κοινές τάσεις συμπίεσης του βαθμού συμμετοχής των εργαζόμενων στο ευρωπαϊκό συνδικαλιστικό κίνημα, ειδικά σε κλάδους της βιομηχανίας που είναι παραδοσιακοί πυρήνες συνδικαλιστικοποίησης (Boeri, Brugiavini, Calmfors: 2003). Επαρκούν όμως οι δείκτες της συμμετοχής για να μιλήσουμε για σύγχρονη κρίση στο συνδικαλιστικό κίνημα; Για να απαντήσουμε στο ερώτημα, οφείλουμε να εξετάσουμε και τις υπόλοιπες τρεις διαστάσεις.

Οικονομική Διάσταση

Τα αποτελέσματα της σύγκρουσης κεφαλαίου και οργανωμένης εργασίας, δηλαδή το επίπεδο αναπαραγωγής των υλικών όρων ύπαρξης των κατόχων εργατικής

δύναμης, θεωρείται στη βιβλιογραφία της κρίσης του συνδικαλισμού, βασικό κριτήριο για τη λειτουργία (ή καλύτερα τη δυσλειτουργία) του συνδικαλιστικού κινήματος. Το κριτήριο αυτό εξετάζεται ως προς δύο όψεις του:

Συλλογικές Διαπραγματεύσεις (κάλυψη επί του συνόλου των εργαζόμενων)

Το σύστημα εργασιακών σχέσεων που κυριαρχεί σε κάθε χώρα είναι εδώ καθοριστικό για το βαθμό κάλυψης των εργαζόμενων από τις Συλλογικές Διαπραγματεύσεις. Ωστόσο, κοινή διαπίστωση αποτελεί το γεγονός ότι η αποκέντρωση των διαπραγματεύσεων προς την κατεύθυνση που στο πλαίσιο της «ευρωπαϊκοποίησης» ο Traxler (1995) ονομάζει «οργανωμένη αποκέντρωση», γενικεύεται με ταχείς ρυθμούς. Σε συνδυασμό με τις απώλειες αγοραστικής δύναμης των εργαζόμενων τα τελευταία 15 χρόνια, η μείωση της επεκτασιμότητας των Συλλογικών Συμβάσεων υποδηλώνει αδυναμία των συνδικάτων να προστατέψουν οικονομικά το σύνολο των μισθωτών και αντ' αυτού προστατεύονται μόνο όσοι βρίσκονται σε αυτό που ονομάζεται πυρήνας της απασχόλησης (εργαζόμενοι στο δημόσιο, υψηλά ειδικευμένο προσωπικό, απασχολούμενοι σε κλάδους υψηλής εντάσεως κεφαλαίου και γενικά σε τμήματα της εργατικής τάξης που απολαμβάνουν ακόμα σχετικά σταθερές συνθήκες απασχόλησης).

Από την απαρχή της πρόσφατης παγκόσμιας οικονομικής κρίσης και εντεύθεν, ο συγκεκριμένος δείκτης επιδεινώνεται σχεδόν καθολικά. Σύμφωνα με Έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, από το 2008, το ποσοστό των Ευρωπαίων εργαζομένων που καλύπτονται από συλλογικές συμβάσεις μειώθηκε από 66% το 2007, σε 60% το 2012, ενώ ιδιαίτερα σημαντικές ήταν οι μειώσεις στην Πορτογαλία, την Ελλάδα και την Ισπανία, σημειώνει η Επιτροπή (EMPL Committee: 2015).

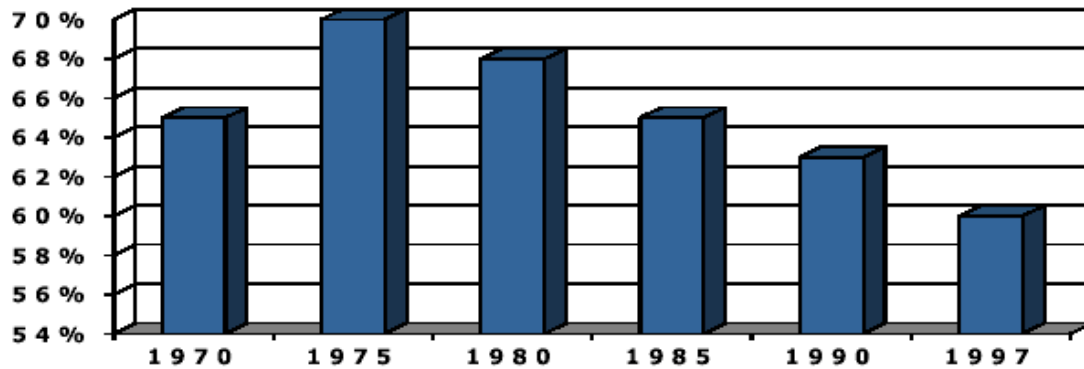
Πάντως, στην περίπτωση του ελληνικού συστήματος εργασιακών σχέσεων, η δεκαετία του 1990 παραδόξως (:) ξεκινά με έναν νόμο (1876/1990) που διευκόλυνε την ελευθερία των συλλογικών διαπραγματεύσεων στον ιδιωτικό τομέα, καταργώντας την υποχρεωτική διαιτησία και συστήνοντας τον Οργανισμό Μεσολάβησης και Διαιτησίας (ΟΜΕΔ). Στα μέσα της δεκαετίας και συγκεκριμένα το 1996, ο αριθμός Συλλογικών Συμβάσεων που υπογράφονται πανελλαδικά έχει

φθάσει στον ιστορικά ανώτατο αριθμό-ρεκόρ των 385 ΣΣΕ. Αντίστροφα, οι Διαιτητικές Αποφάσεις για τρία περίπου χρόνια κυμαίνονται μεταξύ 9% έως 12 % του συνόλου των συλλογικών ρυθμίσεων (Κατρούγκαλος: 2007, 203). Συνοψίζοντας, παρά τη διεθνή αρνητική συγκυρία εναντίον των παραδοσιακών μορφών διαμεσολάβησης, στην Ελλάδα κατά τη δεκαετία του 1990 και του 2000 εισάγονται στοιχεία νεο-κορπορατιστικής διευθέτησης και συλλογικής ρύθμισης, τάση που ανακόπτεται βίαια στο πλαίσιο των μνημονιακών νόμων για τις εργασιακές σχέσεις (Ν. 4046/12, Ν. 3899/10, Ν. 3846/10, Ν. 4024/11). Το τμήμα της εργασίας που καλύπτεται συλλογικά από κλαδικές και επιχειρησιακές συμβάσεις σήμερα, έχει συρρικνωθεί σημαντικά, εξαιτίας κυρίως τριών παραγόντων: α) της κατάργησης της μετενέργειας και της υποχρεωτικότητας των συμβάσεων, β) της συναφούς ως προς το πρώτο, άρνησης των εργοδοτών να προσέλθουν σε συλλογικές διαπραγματεύσεις και γ) της κατάργησης της δυνατότητας μονομερούς προσφυγής στη Διαιτησία.

Συλλογικές Διαπραγματεύσεις (επίδραση στην αναδιανομή του εισοδήματος υπέρ της εργασίας)

Ο δείκτης του εργατικού μισθού χρησιμοποιείται είτε ονομαστικά, είτε ως μερίδιο του εθνικού εισοδήματος, για να εξεταστεί συγκριτικά η εξέλιξή του, αντιπαραθετικά με τα κέρδη του κεφαλαίου στο ίδιο χωροχρονικό πλαίσιο. Όπως φαίνεται από το γράφημα 3, από τα μέσα της δεκαετίας του '70, μέχρι τα τέλη της δεκ.'90, στην Ε.Ε. των 15 το μερίδιο των αμοιβών της εργασίας έχει καταφανώς πτωτική τάση, κάτι που ίσως σημαίνει κάτι σε συνδυασμό με τον προηγούμενο δείκτη. Συγκεκριμένα, συνδέει τη μείωση της αποτελεσματικότητας και επομένως της διαπραγματευτικής ισχύος του συνδικαλιστικού κινήματος, με την εσωτερική κατάστασή του, δηλαδή με το επίπεδο εσωτερικής κρίσης του.

Γράφημα 1 Μερίδιο μισθού στο εθνικό εισόδημα, 1979-1995, Ε.Ε. 15.

Source: European Commission (2000: Chart 43).

Πηγή: Kelly (2003)

Τα διαθέσιμα στοιχεία για την ελληνική περίπτωση δείχνουν ότι από το 1992 και μετά η σχετική θέση των μισθωτών στην Ελλάδα, ακολουθεί κατά πόδας τη γενικότερη τάση. Τόσο οι συνεχείς και σημαντικές απώλειες που υφίσταται σε όλη τη δεκαετία του 1990 η αγοραστική δύναμη των μισθωτών, όσο και το συρρικνούμενο μερίδιο της εργασίας στην προστιθέμενη αξία της βιομηχανίας (Δεδουσόπουλος: 2007, 120-22), στοιχειοθετούν την οικονομική διάσταση της κρίσης, τουλάχιστον στο επίπεδο των αποτελεσμάτων των διαπραγματεύσεων των συνδικάτων.

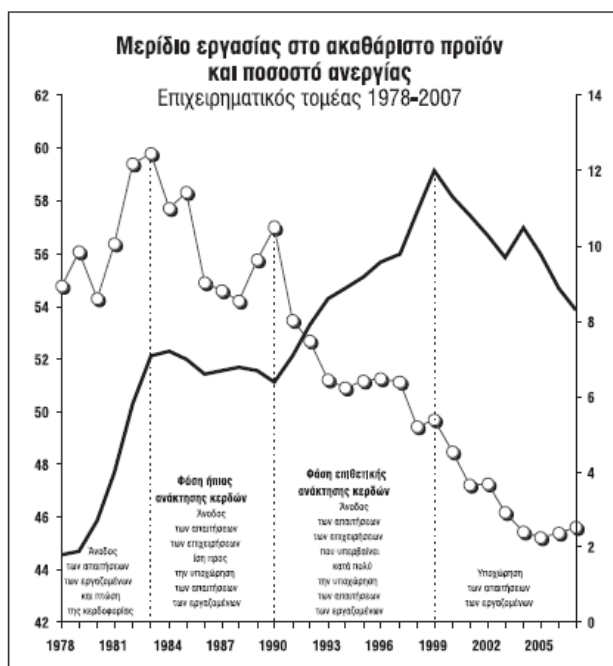
Πίνακας 2 Μέσες συλλογικά συμφωνημένες αυξήσεις μισθών (% αλλαγή από τον προηγούμενο χρόνο)

	Γενικός μέσος όρος	Βιομηχανία μετάλλου	Τράπεζες	Δημόσιος τομέας*
1970-1979	11.5	N.A.	NA	NA
1980-1989	17,6	N.A.	NA	NA
1990	17,1	N.A.	17,4	NA
1991	14,4	12	14	NA
1992	11,3	12	-1,1	NA
1993	12	12.5	16,6	NA
1994	12,6	12.1	11,9	9,4
1995	9,4	8.5	12,9	12,3
1996	8,2	7	10,9	14,9
1997	8	7.4	7,2	13,5
1998	5,4	4.5	1,5	9,2
1999	3,5	3.1	7,3	3,6

Πηγή: Ιωακείμογλου, Η., Κουζής, Γ. και Σουμέλη, Ε. (2000)

Μια πιο αντιπροσωπευτική εικόνα για τη διακύμανση του μεριδίου εργασίας στο συνολικά παραγόμενο προϊόν, μας δίνει το παρακάτω διάγραμμα. Όπως γίνεται αντιληπτό, στον επιχειρηματικό τομέα από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 μέχρι το 2005 το μερίδιο της εργασίας μειώνεται διαρκώς, ενώ η επίσημα καταγεγραμμένη ανεργία φτάνει στο ανώτατο όριο της δεκαπενταετίας (1980-2005)

το 1999. Παρατηρούμε μια πτωτική τάση κατά την περίοδο της προετοιμασίας των ολυμπιακών αγώνων, με το ποσοστό της ανεργίας το 2005 να πέφτει κοντά στο 8%. Η οικονομική κρίση που πλήττει την ελληνική οικονομία από το 2009 και εντεύθεν, επιδεινώνει όλους τους δείκτες της απασχόλησης, χωρίς ακόμα να γνωρίζουμε την πλήρη έκταση των συνεπειών.

Πηγή: INE-ΓΣΕΕ (2008, 177)

Οι διεκδικήσεις των συνδικάτων, αρκούμενες στον αμυντικό στόχο να μην συμπιεστεί η αγοραστική δύναμη των μισθωτών (σε συνθήκες «εξ' ορισμού» αρνητικές για την εργασία), όχι μόνο δεν εξασφάλισαν τη συμμετοχή των εργαζόμενων στο αυξανόμενο προϊόν, αλλά απέβησαν άκαρπες ακόμα και για τον χαμηλό πήχη που έθεσαν: ούτε η αγοραστική δύναμη των μισθωτών όπως είδαμε, προστατεύτηκε, ούτε ουσιαστική προστασία της απασχόλησης εξασφαλίστηκε. Αντιθέτως, το ποσοστό ανεργίας σταθεροποιήθηκε σε υψηλά επίπεδα, ενώ ο δείκτης ανασφάλειας των μισθωτών, εκφρασμένος ως αριθμός απολύσεων ανά μισθωτό, αυξήθηκε με ταχείς ρυθμούς, καθώς για τον ιδιωτικό τομέα το 2002 έφτανε στο 32% (Δεδουσόπουλος: 2007, 124).

Φυσικά, η εξαετία της βαθιάς οικονομικής ύφεσης, σε συνδυασμό με τις νομοθετικές ρυθμίσεις για τα εργασιακά από το 2011 και εντεύθεν, έχουν επιδράσει

αρνητικά σε όλους τους δείκτες οικονομικής αποτελεσματικότητας των ελληνικών συνδικάτων. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι την περίοδο 2010-2014, η συρρίκνωση του δείκτη μισθών στην ελληνική οικονομία έφτασε το 25% (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ). Ένας άλλος σημαντικός δείκτης που αποκαλύπτει τη δραματική υποχώρηση των οικονομικών αποτελεσμάτων στη διαπραγμάτευση μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας στην Ελλάδα της κρίσης, είναι το μερίδιο της εργασίας στο συνολικά παραγόμενο εισόδημα, το οποίο κατά την περίοδο 2008-2014, υποχώρησε κατά 9 μονάδες (από το 62% στο 53%).

Πολιτική Διάσταση

Η πολιτική διάσταση της κρίσης του σύγχρονου συνδικαλισμού, εντοπίζεται κυρίως στις σχέσεις με φορείς πολιτικής εξουσίας τόσο σε εθνικό, όσο και σε υπερεθνικό επίπεδο (Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, Ευρωπαϊκή Επιτροπή, ΠΟΕ, ΔΝΤ κ.α.) και τα πολιτικά κόμματα. Οι δύο αυτές σφαίρες αλληλεπίδρασης (συνδικάτα-κυβερνήσεις και συνδικάτα-κόμματα), είναι διακριτές μεταξύ τους, αφού σε ότι αφορά τη **σχέση συνδικάτων-κυβερνήσεων** μας ενδιαφέρει η δυνατότητα άσκησης επιρροής σε δημόσιες πολιτικές (είτε σε εθνικό, είτε σε υπερεθνικό επίπεδο), ενώ σε ότι αφορά τη **σχέση συνδικάτων-πολιτικών κομμάτων**, μας ενδιαφέρει η δυνατότητα των συνδικάτων να ασκούν επιρροή στο κομματικό σύστημα, επιφέροντας μετατοπίσεις στις ιδεολογικές και οργανωτικές συντεταγμένες των κομμάτων, ιδίως των κομμάτων εκείνων που ιστορικά βρίσκονται εγγύτερα στην εργατική τάξη.

Ας δούμε όμως λίγο πιο αναλυτικά πως τα συνδικάτα επηρεάζουν ιστορικά το πολιτικό σύστημα. Οι Hamman and Kelly (2004, 94) διακρίνουν τρία επίπεδα στη δυνατότητα πολιτικής επιρροής των συνδικάτων: **εκλογές, νομοθεσία και υλοποίηση πολιτικών**. Στο πρώτο επίπεδο, τα συνδικάτα παίζουν ρόλο, μέσω της εκλογής υποψηφίων βουλευτών που προέρχονται από συνδικαλιστικές οργανώσεις, καθώς και μέσω της πολιτικής κινητοποίησης υπέρ ενός πολιτικού κόμματος. Σε χώρες όπως η Βρετανία, η ψήφος που προέρχεται από τα συνδικάτα μπορεί να αποβεί καθοριστική για την εκλογή ακόμα και της ηγεσίας ενός κόμματος, όπως φάνηκε και από την πρόσφατη εκλογή του προέδρου των Εργατικών, του Jeremy

Corbeen, παρότι η TUC έχει χάσει το προνόμιο της ψήφου του 1/3 που ίσχυε παλαιότερα και ως εκ τούτου μετριάζεται η συμβολή της στο τελικό αποτέλεσμα (Wickham-Jones: 2015). Εκτός από το μερίδιο της ψήφου που προέρχεται από τα συνδικάτα (στην περίπτωση του Jeremy Corbeen, πρόκειται για το 17% όσων ψήφισαν για εκλογή νέου ηγέτη στο Εργατικό Κόμμα), οι συνδικαλιστικές οργανώσεις μπορεί να συνεισφέρουν με οικονομικά μέσα στην εκλογική καμπάνια ενός κόμματος, ή ενός υποψηφίου.

Στο επίπεδο της νομοθεσίας, τα συνδικάτα μπορούν είτε να προτείνουν νομοθετικές πρωτοβουλίες, είτε να μπλοκάρουν νομοσχέδια που θεωρούνται αντίθετα προς τα συμφέροντα των μελών τους. Παραδοσιακά πεδία διαπάλης εδώ θεωρούνται οι εργασιακές σχέσεις, το ασφαλιστικό, τα επιδόματα ανεργίας και γενικότερα οι προνοιακές πολιτικές. Τα μέσα που μετέρχονται οι συνδικαλιστικοί φορείς για να υποστηρίξουν ή να ακυρώσουν ένα σχέδιο νόμου, ποικίλουν: μπορεί να λειτουργήσουν ως lobby, πιέζοντας παρασκηνιακά ή δημόσια (π.χ. μέσω συνεντεύξεων στον τύπο) την κυβέρνηση και τα κόμματα, ως κοινωνικό κίνημα (μέσω της ανάληψης απεργιακής δράσης, ή άλλων μορφών κινητοποίησης), ή ακόμα και ως ενάγων (δικαστικά μέτρα εναντίον ενός νόμου), όπως στην περίπτωση της ΓΣΕΕ η οποία κατήγγειλε την παραβίαση των ελεύθερων συλλογικών διαπραγματεύσεων στο Διεθνές Γραφείο Εργασίας, το οποίο το 2011 εξέδωσε τελικώς σχετικό πόρισμα (ILO: 2011). Όπως γίνεται αντιληπτό, οι μορφές αυτές ενδέχεται να συνδυάζονται, καθώς η μία δεν αποκλείει την άλλη.

Όπως είδαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο, η ιστορία του δικαιώματος της εργατικής τάξης να συμμετέχει ισότιμα στο εκλογικό σώμα και εν τέλει στη διαμόρφωση των συσχετισμών πολιτικής ισχύος, είναι μακρά, γεμάτη εντάσεις, αγώνες και μάλιστα ενίοτε αιματηρούς. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Polanyi (2001, 216):

‘Στην Αγγλία η άρνηση του δικαιώματος ψήφου στην εργατική τάξη κατέστη άγραφο άρθρο του συντάγματος. Οι ηγέτες των Χαρτιστών φυλακίζονταν, οι εκατομμύρια οπαδοί τους χλευάζονταν από μία εξουσία που αντιπροσώπευε ένα ελάχιστο τμήμα του πληθυσμού και η διεκδίκηση ψήφου ισοδυναμούσε για τις αρχές με έγκλημα... Το ανώτερο στρώμα της εργατικής τάξης επιτράπηκε να συμμετάσχει στην πολιτική ζωή, μόνο αφού πέρασε από τη μέγγενη της «πεινασμένης δεκαετίας του 1840»’.

Ούτε όμως στην ηπειρωτική Ευρώπη τα δικαιώματα και οι ελευθερίες, παραχωρήθηκαν ανεμπόδια στην εργατική τάξη. Μέχρι και το 1890 το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα της Γερμανίας ήταν εκτός νόμου, ενώ το αιματηρό Σικάγο του 1887 ήταν το πιο εμβληματικό, όχι όμως το μοναδικό, ούτε το πιο βίαιο επεισόδιο καταστολής του ανερχόμενου διεθνούς εργατικού και συνδικαλιστικού κινήματος. Στη Γαλλία, οι απεργίες των ανθρακωρύχων το 1906, των λιμενεργατών και των εργατών ηλεκτροπαραγωγής το 1907 και των ταχυδρομικών το 1907 και το 1908, αντιμετωπίστηκαν από το γαλλικό στρατό. Στη Ρωσία η απεργία του 1905 καταλήγει σε αιματοχυσία, εξ ου και ο τίτλος «Ματωμένη Κυριακή». Στην Ελλάδα του μεσοπολέμου η αστική τάξη καταφεύγει πολλάκις στη βία εναντίον απεργών και διαδηλωτών (ενδεικτικά, απεργία του 1923 και η επίθεση στο Πασαλιμάνι με 11 νεκρούς εργάτες, απεργία μεταλλωρύχων Λαυρίου 1929 με έναν εργάτη νεκρό και φυσικά απεργία καπνεργατών τον Μάιο 1936), ενώ δεν σπάνιζαν οι διώξεις, εξορίες και φυλακίσεις αριστερών συνδικαλιστών.

Παρόλα αυτά, είδαμε επίσης ότι στις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες το ευρωπαϊκό εργατικό και συνδικαλιστικό κίνημα (με εξαίρεση φυσικά τα δικτατορικά καθεστώτα σε Ισπανία, Πορτογαλία, Ελλάδα), κατάφερε να αποσπάσει σημαντικές κατακτήσεις για τη ζωή και τα δικαιώματα των εργαζόμενων, αυξάνοντας ταυτόχρονα την πολιτική του επιρροή. Είναι η εποχή όπου σχεδόν παντού τα σοσιαλιστικά και εργατικά κόμματα κατέχουν τουλάχιστον το 1/3 της ψήφου, ενώ ακόμα κι εκεί όπου αυτό δεν ισχύει, τα κομμουνιστικά κόμματα βρίσκονται κοντά στο 20% (Σασούν: 2010, 117).

Ωστόσο, η περίοδος που με βάση το γνωστό σχήμα Hobsbawm (βλ. Κεφάλαιο 2), ξεκινά στις αρχές της δεκαετίας του 1970, επιφέρει μεταξύ άλλων και αλλαγές στις σχέσεις συνδικάτων – κομμάτων (εργατικών, σοσιαλιστικών, κομμουνιστικών), τόσο σε ότι αφορά τη δυνατότητα των συνδικάτων να καθορίζουν την ατζέντα των αριστερών κομμάτων, όσο και την εν γένει «θεσμική κεντρικότητα» που κατέκτησαν σε μια σειρά από χώρες στο πλαίσιο κορπορατιστικών διευθετήσεων. Η περίοδος από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 και εντεύθεν, χαρακτηρίζεται από μία προσπάθεια επαναπροσδιορισμού της θέσης των συνδικάτων στο πολιτικό σύστημα, με τον κοινωνικό διάλογο και τον κοινωνικό εταιρισμό να επικρατούν ως

λογική και πρακτική, τουλάχιστον στα ευρωπαϊκά συστήματα εργασιακών σχέσεων.

Σε ένα περιβάλλον αρνητικών συσχετισμών για την οργανωμένη εργασία, ο κοινωνικός εταιρισμός γίνεται ένας μηχανισμός εμπέδωσης της εργοδοτικής και κρατικής ατζέντας, προτάσσοντας κυρίως την ανάγκη ευελιξίας της εργασίας και μείωσης του κόστους του κράτους πρόνοιας (Kelly: 2003, 16). Η οργανωτική και ιδεολογική μετεξέλιξη των σοσιαλιστικών και σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων, η περιθωριοποίηση της εκλογικής και πολιτικής επιρροής των περισσότερων κομμουνιστικών κομμάτων στην Ευρώπη, το αδυνάτισμα των δεσμών των συνδικάτων με τα κόμματα αυτά, λόγω της μεταστροφής των τελευταίων σε πολυσυλλεκτικές κατευθύνσεις, συνηγορούν στην εκτίμηση ότι η πολιτική ισχύς του συνδικαλιστικού κινήματος στην Ευρώπη, αλλά και ευρύτερα, έχει τρωθεί σημαντικά.

Οι Urchurch et al. (2009) με τη συγκριτική μελέτη τους πάνω στο σοσιαλδημοκρατικό συνδικαλισμό σε Γερμανία, Βρετανία, Γαλλία και Σουηδία, επιβεβαιώνουν αυτή την τάση, αναδεικνύοντας ωστόσο τάσεις επανάκαμψης ενός πολιτικοποιημένου συνδικαλισμού, ακόμα και με τη μορφή σύνδεσης με ριζοσπαστικά κόμματα ή πολιτικές δυνάμεις που βρίσκονται στα αριστερά της ευρωπαϊκής σοσιαλδημοκρατίας.

Όπως έχουμε παρατηρήσει και σε άλλα σημεία, αν και δεν υφίσταται μία ενιαία και ομοιογενής εικόνα του Ευρωπαϊκού συνδικαλιστικού κινήματος, ωστόσο οι συγκλίσεις που παρατηρούνται στο επίπεδο της επιρροής των συνδικάτων στο κομματικό σύστημα, είναι σημαντικές και δείχνουν μία πορεία εξασθένισης.

Επιρροή σε εθνικά και υπερεθνικά όργανα διακυβέρνησης

Με βάση τα παραπάνω η πολιτική επιρροή των συνδικάτων δεν μπορεί να κατανοηθεί γενικά, έξω από την ιστορική εμπειρία της κάθε χώρας. Επομένως, και η αξιολόγηση του βαθμού επιρροής της συνδικαλιστικής πρακτικής στις πολιτικές των κυβερνήσεων, είναι αδύνατη χωρίς τη διερεύνηση των ιστορικών προϋποθέσεων διαμόρφωσης του συστήματος άρθρωσης των οργανωμένων συμφερόντων της κάθε εθνικής, ή διεθνικής υπό μελέτη οντότητας. Με άλλα λόγια, το σύστημα

άρθρωσης των οργανωμένων συμφερόντων σε κάθε εθνικό περιβάλλον, προσδιορίζει σε ένα βαθμό και την επιρροή των συνδικάτων στις δημόσιες πολιτικές. Πριν ξεκινήσουμε να βγάζουμε συμπεράσματα παρατηρώντας δείκτες και πίνακες αποτελεσματικότητας, καλό θα ήταν να έχουμε υπόψη τις τυπολογίες που έχουν αναπτυχθεί για να περιγράψουν τα διαφορετικά εθνικά συστήματα εργασιακών σχέσεων τουλάχιστον μεταξύ των χωρών του ανεπτυγμένου καπιταλιστικού κόσμου. Μια από τις πιο κλασικές ταξινομήσεις προτείνει ο Colin Crouch (1993) με βάση το συνδυασμό ισχύος της οργανωμένης εργασίας και βαθμού νέο-κορπορατισμού. Συναφής είναι η διάκριση των Hall και Soskice που βασίζεται σε κριτήρια όπως ο βαθμός συμμετοχής των εργαζομένων στη διοίκηση μιας επιχείρησης, η διαμόρφωση στις σχέσεις ανάμεσα στην κυβέρνηση και τη βιομηχανία, ο βαθμός ανισοτήτων που επικρατούν σε μια οικονομία. Επιπλέον, τα διαφορετικά μοντέλα διαμορφώνονται με βάση τον βαθμό επιρροής των εθνικών οικονομιών από το διεθνές εμπόριο, τη συμμετοχή τους στις διαδικασίες ευρωπαϊκής ενοποίησης κ.ο.κ. Οι ποιότητες μίας καπιταλιστικής οικονομίας σε αυτά τα πεδία, την τοποθετούν σε ένα από τα τρία μοντέλα καπιταλισμού:

- «φιλελεύθερες οικονομίες της αγοράς» (ΗΠΑ, Βρετανία, Καναδάς, Αυστραλία, κ.ά.), όπου οι επιχειρήσεις ακολουθούν το νεοκλασικό υπόδειγμα των ανταγωνιστικών αγορών.
- «συντονισμένες οικονομίες της αγοράς» (Γερμανία, Ολλανδία, Σουηδία, Ιαπωνία, κ.ά.), όπου οι μη-αγοραίες ρυθμίσεις επικρατούν στις σχέσεις επιχειρήσεων και εργασίας.
- οικονομίες του ευρωπαϊκού Νότου, οι οποίες λόγω της μεγάλης ποικιλίας διαφορετικών χαρακτηριστικών θεωρούνται «αταξινόμητα».

Παρά τις αποκλίσεις ανάμεσα στα διαφορετικά συστήματα εργασιακών σχέσεων, μπορούμε να εντοπίσουμε τάσεις πανευρωπαϊκής σύγκλισης που παρατηρούνται σε σχέση με το βαθμό ποιοτικής και ποσοτικής μεταβολής που υφίσταται η ικανότητα των συνδικάτων να επιδρούν (με τη δική τους ατζέντα) πάνω στις δημόσιες πολιτικές. Η απορρυθμιστική κατεύθυνση των περισσότερων εργασιακών νόμων που ψηφίζονται σε πλαίσιο περιοριστικών πολιτικών, ο νέος ρόλος των

συνδικάτων ως κοινωνικών εταίρων, η πύκνωση του θεσμικού τους ρόλου μέσα σε κρατικά και περιφερειακά δίκτυα συνδιαχείρισης και συναπόφασης, με την αντίστροφη τάση αραίωσης (ή και εξάτμισης) του πολιτικού ρόλου τους (Hyman: 2003, 2005a, 2005b, Waddington: 2001, 461) αποτελούν ενδείξεις μεταβολής της ποιότητας της επιρροής των συνδικάτων στη δεκαετία του '90, σε πανευρωπαϊκό επίπεδο. Η πρόσφατη οικονομική κρίση και οι πολιτικές που υιοθετούνται για την αντιμετώπισή της, τουλάχιστον στην Ελλάδα, αποστεώνουν περαιτέρω το ρόλο των συνδικάτων ως κοινωνικών εταίρων, μετατρέποντας σε συμβολική την θεσμική παρουσία τους.

Θεσμική Διάσταση

Η κρίση των συνδικάτων ως θεσμών, δηλαδή ως φορέων άρθρωσης και υπεράσπισης των συμφερόντων της εργατικής τάξης, μπορεί επίσης να μελετηθεί καλύτερα, σε δύο επίπεδα, ένα εσωτερικό – οργανωσιακό και ένα εξωτερικό:

1. Εσωτερικοί πόροι, οργανωτική άρθρωση και σχέσεις μεταξύ των συνδικαλιστικών οργανώσεων.
2. Θεσμικοί διακανονισμοί και διευθετήσεις μεταξύ συνδικάτων-κράτους-εργοδοτών.

Όπως θα δούμε κάθε επίπεδο έχει επιμέρους δείκτες, η σύνθεση των οποίων μας δίνει μία γενικότερη εικόνα για τη θεσμική κρίση των συνδικάτων. Η εσωτερική θεσμική διάσταση αφορά αναλυτικότερα τις οργανωτικές δομές στο συνδικαλιστικό κίνημα, την οργανωσιακή του κουλτούρα, τους μηχανισμούς λήψης απόφασης, την εσωτερική δημοκρατία που συνίσταται στη λογοδοσία και τον έλεγχο της ηγεσίας από τα μέλη. Όπως επισημαίνουν οι Behrens et al. (2004), τα συνδικάτα πέρα από όλα τα υπόλοιπα, είναι οργανώσεις, με εμπεδωμένες τις αρετές και τα φορτία της γραφειοκρατίας, με τη βεβηριανή έννοια του όρου. Η ιεραρχία, το σύστημα διοίκησης που βασίζεται σε καταστατικές διατάξεις (καταστατικό οργάνωσης) και εμπεδωμένους ρόλους, η καθημερινότητα του συνδικάτου, ενσταλάζουν στο εσωτερικό του μία οργανωσιακή κουλτούρα που βασίζεται στη σταθερότητα, η οποία με τη σειρά της μπορεί να επιβραδύνει, ή να ακυρώνει νέες πρωτοβουλίες ή

καινοτομίες.

Η μετάβαση στο όχι και τόσο ευνοϊκό για τα συνδικάτα και τα μέλη τους, περιβάλλον των τελευταίων δεκαετιών, έθεσε θεσμικά και οργανωσιακά διλήμματα στο συνδικαλιστικό κίνημα, το οποίο ακόμα υστερεί σε απαντήσεις, προσαρμογές και ευελιξίες που θα του εξασφάλιζαν έναν πιο βελτιωμένο θεσμικό ρόλο στα σύγχρονα συστήματα εργασιακών σχέσεων.

Εσωτερικοί πόροι, οργανωτική άρθρωση και σχέσεις μεταξύ των συνδικαλιστικών οργανώσεων

Η χαλάρωση (οργανωτική, πολιτική, ιδεολογική) των δεσμών μεταξύ των συνδικαλιστικών οργανώσεων διαφορετικών βαθμίδων ή κλάδων, εμπίπτει στη θεσμική διάσταση της συνδικαλιστικής ζωής. Τα συμπτώματα θεσμικής αποδυνάμωσης στο συνδικαλιστικό κίνημα ωστόσο, δεν εκδηλώνονται στις σχέσεις μεταξύ των οργανώσεων μόνο ως φυγόκεντρες τάσεις, ή τάσεις αποδιάρθρωσης. Μπορεί η τάση να είναι αντίστροφη (συγκέντρωση) και όμως να αποτελεί σύμπτωμα υποχώρησης.

Η άρθρωση ενός συνδικαλιστικού κινήματος, διαμορφώνεται από τις σχέσεις που έχουν θεσμοθετήσει ιστορικά μεταξύ των οργανώσεων. Στη Βρετανία για παράδειγμα η σχέση αυτή χαρακτηρίζεται από υψηλό βαθμό αποκέντρωσης, με την έννοια ότι η τριτοβάθμια οργάνωση (TUC) έχει μικρή ισχύ επιρροής πάνω στα ενταγμένα μέλη της, ενώ ένα μεγάλο μέρος (περίπου το 25% στις αρχές της δεκαετίας του '90) συνδικαλιστικών οργανώσεων, παραμένει ανεξάρτητο, δηλαδή δεν υπάγεται στην τριτοβάθμια οργάνωση (Crouch: 1993, 108). Από τα μέσα της δεκαετίας του 1990 και μετά, χωρίς να αναιρείται ο αποκεντρωμένος χαρακτήρας της βρετανικής συνδικαλιστικής δομής, παρατηρείται ωστόσο μια τάση επιβολής μεγαλύτερου ελέγχου της τριτοβάθμιας ηγεσίας, επί της δευτεροβάθμιας, ή πρωτοβάθμιας. Αυτή είναι και η προϋπόθεση που έθεσε στα τέλη της δεκαετίας του 1990 η Κυβέρνηση του New Labour στα συνδικάτα, ώστε να ανακτήσουν το διαπραγματευτικό ρόλο που έχασαν κατά τη συντηρητική διακυβέρνηση των προηγούμενων δεκαετιών.

Στις σκανδιναβικές χώρες ο συγκεντρωτισμός στη δομή του συνδικαλισμού (Crouch:

1993, 202-4), ευνοεί τη θεσμική ανάσχεση των συγκρούσεων, στο πλαίσιο του νέο-κορπορατιστικού παραδείγματος. Στη Γαλλία κυριάρχησε μεταπολεμικά ο ιδεολογικός και πολιτικός κερματισμός, σε ένα σύστημα εργασιακών σχέσεων που χαρακτηριζόταν από έντονες συγκρούσεις και μαχητικά διεκδικητικά ρεπερτόρια. Η σύγχρονη τάση, ειδικά από τα μέσα της δεκαετίας του 1990 και μετά, είναι η τροποποίηση του θεσμικού πλαισίου αντιπαράθεσης εργοδοτών και εργαζόμενων, ενισχύοντας τις ρυθμίσεις που προκύπτουν από διαπραγματεύσεις μεταξύ των μερών, έναντι του νόμου και των κρατικών ρυθμίσεων (Mériaux: 2002, 205). Αυτή η «αποκέντρωση» των διαπραγματεύσεων, ενισχύει τα φυγόκεντρα χαρακτηριστικά της δομής του γαλλικού συνδικαλισμού (το επίπεδο οργανωτικής πυκνότητας δεν ξεπερνά το 8%), ευνοώντας ταυτόχρονα ένα διαφορετικό θεσμικό μοντέλο από-πολιτικοποιημένου επιχειρησιακού συνδικαλισμού, που εξασθενεί ακόμα περισσότερο τη δυνατότητα συντονισμένης δια-κλαδικής βιομηχανικής δράσης.

Επομένως και εδώ η διάκριση μεταξύ διαφορετικών συστημάτων εργασιακών σχέσεων έχει σημασία, παρά τις επιφυλάξεις που μπορεί να εγείρει κανείς, σχετικά με την ουσιαστική συγκρισιμότητα μεταξύ διαφορετικών εθνικών περιπτώσεων (Hyman: 2009). Η θέση που διατυπώνουμε στο παρόν σημείωμα, συνηγορεί υπέρ της συγκριτικής προσέγγισης στις εργασιακές σχέσεις και το συνδικαλιστικό κίνημα, λαμβάνοντας πάντα υπόψη τους περιορισμούς ενός τέτοιου εγχειρήματος.

Εστιάζοντας στην ελληνική περίπτωση, οι σχέσεις μεταξύ των οργανώσεων διαφορετικών βαθμίδων, έχουν μπει και αυτές σε τροχιά ανασυγκρότησης, αν και η οργανωτική ενότητα που εκφράζεται και από το σύνθημα 'ένα σωματείο, ένα εργατικό κέντρο, μια συνομοσπονδία' δεν απειλείται (σε τριτοβάθμιο επίπεδο) από παράλληλες οργανωτικές δομές. Επιπλέον, η δύναμη ανεξάρτητων σωματείων που βρίσκονται εκτός της δομής της ΓΣΕΕ, είναι ποσοτικά και ποιοτικά σχετικά μικρή. Αυτό δε σημαίνει πως εκλείπει ο ιδεολογικός (κυρίως) και οργανωτικός (δευτερευόντως) ανταγωνισμός μεταξύ διαφορετικών κλάδων, ή χώρων εργασίας. Απεναντίας, κατά τη δεκαετία του 1990 και του 2000, ο ανταγωνισμός αυτός ήταν οξύτερος σε σχέση με τις πρώτες δύο μεταπολιτευτικές δεκαετίες. Ας δούμε λίγο πιο συγκεκριμένα την οργανωτική άρθρωση του ελληνικού συνδικαλισμού, για να κατανοήσουμε καλύτερα σε τι μπορεί να συνίσταται η οργανωτική παθογένεια.

Θεσμοθετημένα επίπεδα οργάνωσης στην ελληνική περίπτωση

Ο Νόμος 1876 του 1990 για τις συλλογικές διαπραγματεύσεις, τερματίζει το καθεστώς της υποχρεωτικής διαιτησίας και το υποκαθιστά με το σύστημα Μεσολάβησης, με δυνατότητα διαιτησίας μόνο αν το θέλουν και οι δύο πλευρές (συνδικάτα-εργοδότες), ή μόνο τα συνδικάτα, στην περίπτωση που οι εργοδότες αρνηθούν τις διαπραγματεύσεις.

Σύμφωνα με τη νομοθεσία, δύναται να συναφθούν τέσσερις τύποι συλλογικών συμβάσεων: α. Σε εθνικές γενικές, που αφορούν τους εργαζόμενους όλης της χώρας.

β. Σε κλαδικές, που αφορούν τους εργαζόμενους περισσότερων ομοειδών ή συναφών εκμεταλλεύσεων ή επιχειρήσεων ορισμένης πόλης ή περιφέρειας ή και όλης της χώρας.

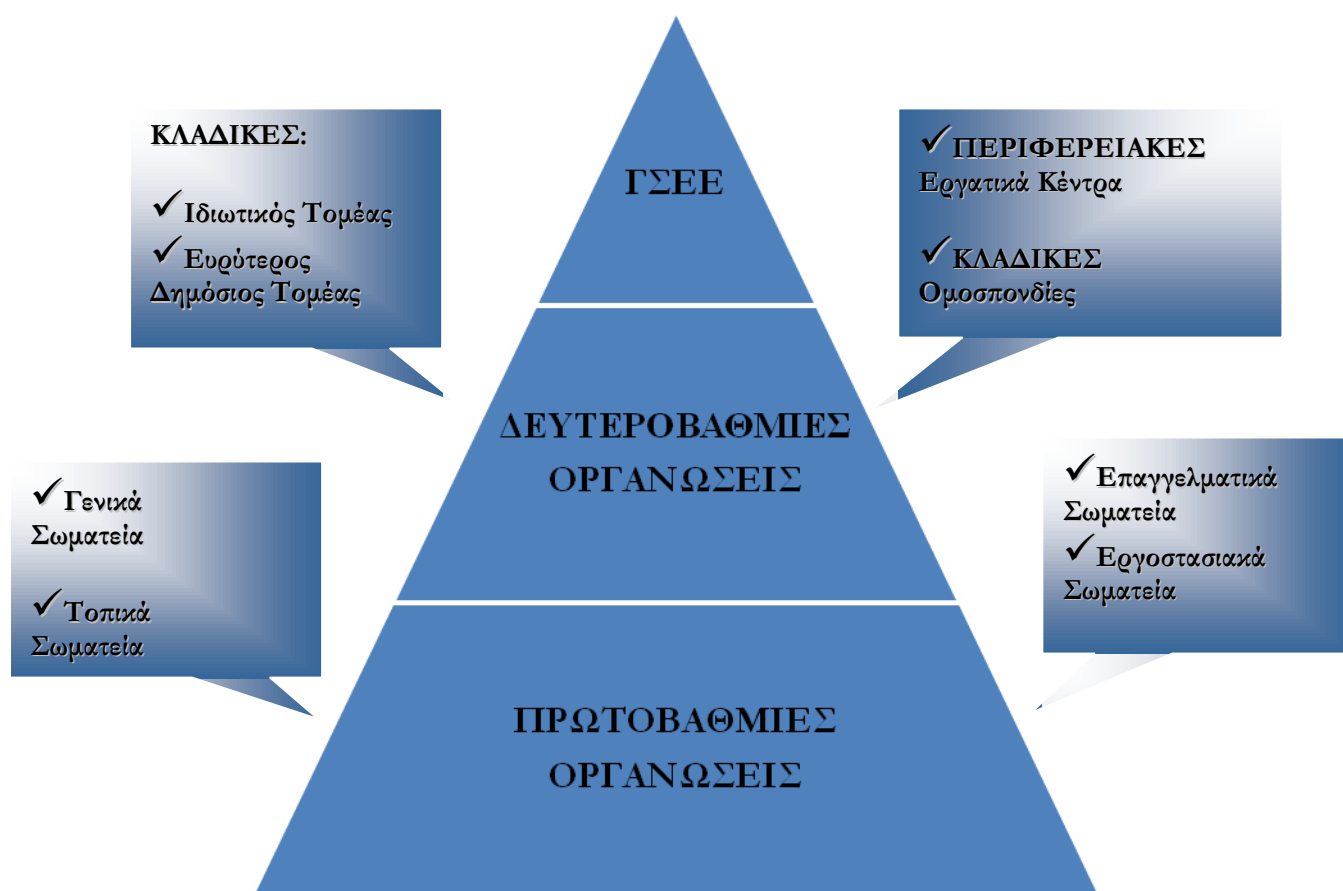
γ. Σε επιχειρησιακές, που αφορούν τους εργαζόμενους μιας εκμετάλλευσης ή επιχείρησης.

δ. Σε εθνικές ομοιοεπαγγελματικές που αφορούν τους εργαζόμενους ορισμένου επαγγέλματος η και των συναφών ειδικοτήτων όλης της χώρας.

ε. Σε τοπικές ομοιοεπαγγελματικές, που αφορούν τους εργαζόμενους ορισμένου επαγγέλματος η και των συναφών ειδικοτήτων συγκεκριμένης πόλης ή περιφέρειας.

Η οργανωτική δομή του συνδικαλιστικού κινήματος, όπως προκύπτει από τις νομικές διατάξεις σχετικά με τη σύναψη ΣΣΕ, δεν απέχει πολύ από την πραγματική δομή του συνδικαλιστικού κινήματος. Αυτό που παρατηρούμε όσο «κατεβαίνουμε» προς τη βάση της συνδικαλιστικής πυραμίδας (Σχήμα Α), είναι η ανομοιογένεια στην οργανωτική σύνθεση του κινήματος (Ιωάννου: 1989, 71).

Σχήμα Α: Πυραμοειδής δομή του συνδικαλιστικού κινήματος

Παρά τις καινοτομίες που εισήγαγε η νομοθεσία του 1990, η συνεχιζόμενη κρατική παρεμβατικότητα στην οργάνωση και λειτουργία του συνδικαλιστικού κινήματος, μέσω της εκ των άνω επιβολής της **σωματειακής μορφής** των συνδικάτων, καθώς και οι περιορισμοί που τίθενται στη σύνθεση και τη συγκρότησή τους, οξύνει τα προβλήματα εκπροσώπησης και αποδυναμώνει τη θεσμική παρουσία τους σε μικρούς και μικρομεσαίους εργασιακούς χώρους. Συνηγορώντας στα παραπάνω ο Γ. Κουζής (2014, 11) σημειώνει:

«Ο κρατικός παρεμβατισμός στην οργάνωση και στη λειτουργία των συνδικάτων διατηρείται με τη σωματειακή τους μορφή και τους όρους που τη διέπουν παράλληλα με την υποχρέωση συμμόρφωσή τους στο πλαίσιο των σχετικών, και συχνά ασφυκτικών, νομοθετικών περιορισμών. Με αυτό τον τρόπο περιορίζεται η αυτονομία των συνδικάτων στον καθορισμό των όρων σύστασης και λειτουργίας τους, ενώ οι περιοριστικοί όροι που θέτει ο νόμος, των οποίων την άρση δεν διεκδίκησαν ουσιαστικά τα συνδικάτα, θέτουν περιορισμούς στη σύνθεση των

μελών τους, αποκλείουν τη δυνατότητα συνδικαλιστικής εκπροσώπησης από το 99% των επιχειρήσεων του ιδιωτικού τομέα και περιορίζουν το εύρος της οργανωτικής τους διάρθρωσης. Το έλλειμμα αυτό αξιοποιήθηκε πρόσφατα από τις μνημονιακές διατάξεις με τη δημιουργία των ενώσεων προσώπων, μιας καρικατούρας συλλογικότητας, προκειμένου να συναινέσουν σε εργασιακές απορρυθμίσεις. Εκτός από την ανάγκη προβληματισμού σχετικά με το σωματειακό χαρακτήρα των συνδικάτων, επιβάλλεται σήμερα η αναμόρφωση του Ν. 1264/82 ώστε να προσαρμόζεται στις σύγχρονες ανάγκες του συνδικαλιστικού κινήματος (διεύρυνση της σύνθεσης των μελών, εκπροσώπηση στις μικρομεσαίες επιχειρήσεις, τοπική οργανωτική δομή).»

Επιπλέον, το υπάρχον νομοθετικό πλαίσιο ενισχύει τον κατακερματισμό των οργανώσεων. Ο οργανωτικός πολυκερματισμός, που ευδοκίμησε στο ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα κατά τη δεκαετία του 1980, επιβιώνει στη δεκαετία του 1990 και του 2000 και σε ορισμένες περιπτώσεις οξύνεται. Σύμφωνα με τα στοιχεία του 33ου Συνεδρίου της ΓΣΕΕ, τα 472.304 φυσικά μέλη εκπροσωπήθηκαν από 74 ομοσπονδίες και 83 Εργατικά Κέντρα. Περαιτέρω επεξεργασία των στοιχείων από τον Κουζή (2007: 104-5), δείχνει ότι στον κλάδο των μεταφορών δραστηριοποιούνται 8 ομοσπονδίες εκπροσωπώντας από 2 μέχρι 26 πρωτοβάθμια σωματεία. Στον κλάδο Τροφίμων και Ποτών δραστηριοποιούνται 12 ομοσπονδίες, ενώ οι εργαζόμενοι του εν λόγω κλάδου κατατάσσονται σε 17 διαφορετικές συλλογικές συμβάσεις. Υπάρχουν επίσης Ομοσπονδίες με επιχειρησιακό χαρακτήρα (ΟΤΕ, ΔΕΗ, Ολυμπιακή) που εκπροσωπούν μέχρι και 21 πρωτοβάθμια σωματεία. Τέλος, σε επίπεδο νομού συνυπάρχουν ακόμα και τέσσερα εργατικά κέντρα (π.χ. Ηλεία). Παράγοντες αυτού του οργανωτικού κερματισμού είναι, μεταξύ άλλων: α) Οι ιστορικές συνθήκες ανάπτυξης του ελληνικού συνδικαλισμού (ισχυρές ομοιοεπαγγελματικές επιβιώσεις). β) Το θεσμικό πλαίσιο που μέχρι πρόσφατα (2002) ενθάρρυνε τη διαιώνιση «μικρό-κοσμων» ευνοϊκών για ατομικές ιδιοποιήσεις πόρων και διευκολύνσεων από συνδικαλιστικά στελέχη. Είναι εξάλλου αυτονόητο ότι η οικονομική εξάρτηση των συνδικάτων από το κράτος, δεν διευκολύνει καθόλου τους στόχους του συνδικαλιστικού κινήματος για συγχωνεύσεις και αναδιάρθρωση σε κλαδική βάση. γ) Οι κυρίαρχες πλαισιώσεις και οι παραταξιακοί συσχετισμοί, που παρά τις όποιες διακηρύξεις, δεν ευνοούν ουσιαστικά την ταξική ενότητα σε κλαδική βάση.

Όπως θα δούμε στο επόμενο κεφάλαιο, τα περισσότερα συνδικάτα στην Ευρώπη και τον υπόλοιπο κόσμο, έχουν επιχειρήσει να επιλύσουν παρόμοιες οργανωτικές δυσλειτουργίες, με γενναίες οργανωτικές κινήσεις εξοικονόμησης ανθρώπινων -και όχι μόνο- πόρων. Οι **συγχωνεύσεις** συνδικαλιστικών οργανώσεων σε κλαδική κατεύθυνση, είναι μία από αυτές τις κινήσεις.

Εκτός από τα οργανωτικά θέματα, τα οποία ήδη από τη δεκαετία του 1980 εξελίσσονται σε προβλήματα, το ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα οφείλει να αντιμετωπίσει και ένα ακόμα πιο σοβαρό πρόβλημα με θεσμικές προεκτάσεις, που αφορά στην **οικονομική αυτοτέλεια**. Αν και προφανώς σχετίζεται με το ιστορικό πλαίσιο εντός του οποίου δομείται η σχέση κράτους-συνδικάτων ήδη από τον Μεσοπόλεμο, έχει ξεχωριστή σημασία το γεγονός ότι στη μεταπολιτευτική φάση της σχετικής εξομάλυνσης των λειτουργιών του ελληνικού συνδικαλισμού (1974-2010), η οικονομική εξάρτηση από το κράτος εγγράφεται πλέον ως κανονικότητα για τα συνδικάτα. Η υποβάθμιση του ρόλου της **συνδικαλιστικής συνδρομής** (χρηματοδότηση απευθείας από τα μέλη) και της οικονομικής αυτοδυναμίας που αυτή συνεπάγεται, επιδρούν αρνητικά στην αποτελεσματικότητα των διεκδικήσεων του συνδικαλιστικού κινήματος και φυσικά στη θεσμική του οντότητα. Ο πίνακας 1, αποτυπώνει αυτήν την «κανονικοποίηση», ενώ ταυτόχρονα, το σκέλος των δαπανών μαρτυρά τη σταδιακή γραφειοκρατικοποίηση της τριτοβάθμιας οργάνωσης.

Πόροι και δαπάνες της ΓΣΕΕ

ΈΣΟΔΑ	1983-86 (% επί του συνόλου)	1998-2001 (% επί του συνόλου)	2004-07 (% επί του συνόλου)
Επιχορηγήσεις Εργατικής Εστίας	1.236.674 (81%)	9.706.212 (79%)	16.751.192 (90%)
Άλλες Πηγές- ΕΟΚ (ΕΕ)	8.205 (0.05%)	382.119 (3%)	1.483.925 (8%)
Συνδρομές Μελών	1.485 (0.9%)	47.220 (0.4%)	101.814 (0.5%)
ΈΞΟΔΑ			
Δαπάνες Διοίκησης	102.215 (6%)	406.106 (3.5%)	638.000 (4%)
Δαπάνες Λειτουργίας	570.438 (37%)	5.580.722 (50%)	7.690.057 (48%)
Δαπάνες Οργάνωσης	406.215 (27%)	2.255.938 (20%)	2.125.799 (13%)

Πηγή: ΓΣΕΕ, 2006.

Θεσμικοί διακανονισμοί και διευθετήσεις μεταξύ συνδικάτων-κράτους-εργοδοτών

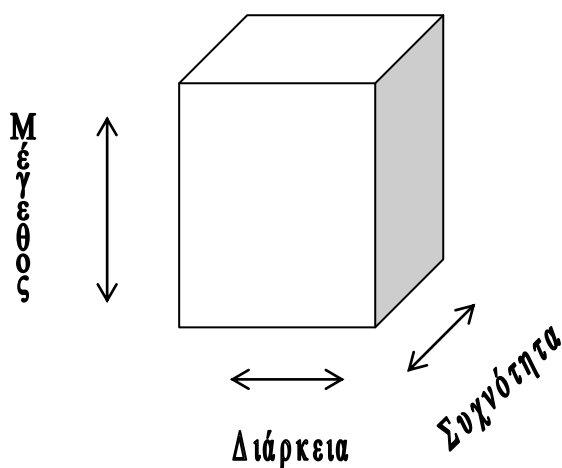
Εκτός από τα οργανωτικά προβλήματα που θίξαμε, η θεσμική διάσταση αφορά επίσης τον τρόπο και την έκβαση των διευθετήσεων που επιτυγχάνονται (ή δεν επιτυγχάνονται) μεταξύ συνδικάτων-κράτους-εργοδοτών. Αφετηρία εδώ είναι η μετάβαση του μοντέλου επίλυσης διαφορών, από τη σύγκρουση στη συναίνεση, με βασικό δείκτη την πτώση της απεργιακής δραστηριότητας και την παράλληλη ενίσχυση μιας τεχνοδομής που υποστηρίζει το συναινετικό θεσμικό ρόλο του ελληνικού συνδικαλισμού, από τις αρχές της δεκαετίας του 1990, μέχρι την εκδήλωση της οικονομικής κρίσης, συμβατικά το 2009. Ωστόσο, αξίζει να συγκρατήσουμε ότι η πτώση της απεργιακής δραστηριότητας των συνδικάτων τα τελευταία 30 χρόνια, δεν αποτελεί ελληνική εξαίρεση, αν και εμφανίζεται πιο έντονα σε συστήματα εργασιακών σχέσεων με εγγενείς παθογένειες όπως αυτές που περιγράψαμε παραπάνω.

Με τα λόγια του Χρ. Ιωάννου (1989: 30) η απεργία είναι η 'προεξάρχουσα και θεμελιακή συνιστώσα της συνδικαλιστικής δραστηριότητας των μισθωτών, ως προσωρινή αποχή από την παροχή μισθωτής εργασίας'. Τρία είναι τα πιο σημαντικά στοιχεία του απεργιακού γεγονότος:

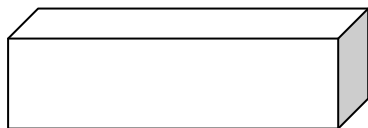
1. Η **προσωρινότητα** του χαρακτήρα της, καθώς οι εργαζόμενοι συμμετέχουν σε αυτήν, με την προσδοκία να επανέλθουν «νικητές» στον εργασιακό τους χώρο μετά τη λήξη της.
2. Η **διακοπή της εργασιακής διαδικασίας**, ως εκδήλωση της σύγκρουσης με την εργοδοτική πλευρά.
3. Ως μορφές συλλογικής συμπεριφοράς, οι απεργίες αποτελούν ενέργειες με **προσδιορισμένους σκοπούς και στόχους**: την διεκδίκηση υψηλότερων μισθών, την ανάκληση απολύσεων, την κατάργηση ενός νόμου, την υπογραφή συλλογικής σύμβασης κοκ.

Μια από τις πλέον κλασσικές τεχνικές καταγραφής και μέτρησης της απεργιακής δραστηριότητας είναι αυτή που προτείνεται από τους Shorter and Tilly (1974) στη

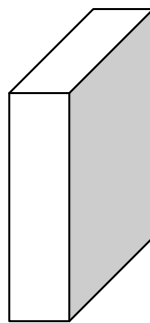
μελέτη τους για το σχήμα των απεργιών στη Γαλλία μεταξύ 1830 και 1960. Χρησιμοποιούνται οι εξής τρεις διαστάσεις: η **διάσταση α**, που αντιστοιχεί στη μέση *διάρκεια* των απεργιών, η **διάσταση β**, που αντιστοιχεί στο μέσο όρο των απεργών ανά απεργία (*μέγεθος*) και η **διάσταση γ**, που αντιστοιχεί στον αριθμό των απεργιών ανά 100.000 εργάτες (*συχνότητα*). Αποτέλεσμα αυτού του υπολογισμού είναι το παρακάτω τρισδιάστατο σχήμα της απεργιακής δράσης:

Συγκρίνοντας τη μεγάλη διάρκεια των απεργιών της πρώιμης εκβιομηχάνισης της Γαλλίας (δεκαετία 1830), το μικρό μέγεθός τους (μικρή συμμετοχή εργατών, λόγω μικρού μεγέθους παραγωγικών μονάδων) και την αραιή συχνότητά τους (αποτέλεσμα απουσίας οργανωτικού ιστού), με τις απεργίες της δεκαετίας του 1960 (μικρή, συνήθως 24ωρη διάρκεια – μετάβαση από τεστ αντοχής σε επίδειξη ισχύος – μαζική συμμετοχή και πολλαπλάσια συχνότητα), τα σχήματα που προκύπτουν είναι τα παρακάτω παραλληλεπίπεδα:

Δεκαετία 1830

Δεκαετία 1960

Shorter and Tilly (1974: 67)

Σε καθαρά τεχνικό επίπεδο, οι Shorter and Tilly προβαίνουν και σε μερικές άλλες χρήσιμες παρατηρήσεις: ο υπολογισμός του λόγου των απεργών προς τους συνδικαλισμένους, δεν εξασφαλίζει εγκυρότητα στο δείκτη της τάσης για απεργία (strike propensity). Αντίθετα, ο λόγος των απεργιών προς το μέγεθος της εργατικής δύναμης, αφήνει ανεπηρέαστο τον υπολογισμό της απεργιακής τάσης, από παράγοντες όπως η χαμηλή συνδικαλιστική πυκνότητα και επομένως συνιστάται ως εγκυρότερος.

Ο Crouch (1993: 100), αποφεύγοντας εξίσου αυτήν την «παγίδα» στη μελέτη των εργασιακών συγκρούσεων σε μια σειρά από δυτικές καπιταλιστικές οικονομίες, χρησιμοποιεί τη διάκριση μεταξύ **απεργών ανά χίλιους εργάτες** και **απεργών ανά χίλια συνδικαλισμένα μέλη**, ενώ ακολούθως προχωρεί και σε μια δεύτερη διάκριση μεταξύ **χαμένων ημερών από απεργιακή δράση εργατών** και **χαμένων ημερών από απεργιακή δράση συνδικαλισμένων μελών**. Το πλεονέκτημα μιας τέτοιας μέτρησης είναι διπλό: μετρά τόσο την ικανότητα συσπείρωσης των συνδικαλιστικών οργανώσεων, όσο και τη συμμετοχή των ίδιων των μελών στις διεκδικητικές πρακτικές των οργανώσεων. Γενικά, οι κυριότερες διαστάσεις που φαίνεται να χρησιμοποιούνται στη διεθνή βιβλιογραφία ποσοτικοποίησης των απεργιών, αφορούν τη **συχνότητα, το μέγεθος, τη διάρκεια και ενίοτε τον όγκο** (συνθετικός δείκτης που προκύπτει συνήθως από το γινόμενο συμμετοχής και διάρκειας) **της απεργιακής δραστηριότητας** (Franzosi: 1989, 352).

Πολύ χρήσιμες για την αποτίμηση της απεργιακής δραστηριότητας στην σύγχρονη Ελλάδα, είναι οι παρατηρήσεις του Α. Δεδουσόπουλου, σύμφωνα με τον οποίο η απεργιακή δραστηριότητα στη δεκαπενταετία 1990-2005, όχι μόνο μειώνεται, αλλά αλλάζει και χαρακτήρα: η πτώση του αριθμού των απεργιών, με ταυτόχρονη αύξηση αναλογικά του αριθμού των απεργών παραπέμπει σε εκδηλώσεις συμβολικής διαμαρτυρίας και όχι διεκδίκησης.

Με βάση δημοσιεύτα αρχεία της ΓΣΕΕ, την περίοδο 1988 – 1994, η τριτοβάθμια οργάνωση των μισθωτών του ιδιωτικού τομέα προκηρύσσει 19 εικοσιτετράωρες και 2 σαρανταοχτάωρες απεργίες (μ.ο. 3,3 απεργιακές ημέρες ανά έτος). Στα 15 χρόνια που μεσολάβησαν από το 1995 μέχρι και το 2009, οι εικοσιτετράωρες απεργίες που προκηρύχθηκαν είναι 36 (μ.ο. 2,4 απεργιακές ημέρες ανά έτος), ενώ δεν προκηρύχθηκε καμία σαρανταοχτάωρη. Αν και η συμμετοχή κρίνεται από τα συνδικάτα κατά κανόνα ικανοποιητική, κυρίως στις πρώην ΔΕΚΟ, στο Δημόσιο και στους μεγάλους εργασιακούς χώρους του ιδιωτικού τομέα (όπου η προετοιμασία της απεργίας, όπως και η «απεργιακή φρουρά» επιβιώνουν κυρίως λόγω της δράσης συνδικαλιστών που προέρχονται από τον κομμουνιστικό χώρο), η προσέλευση του κόσμου στις συγκεντρώσεις – με εξαίρεση τις κινητοποιήσεις για το Ασφαλιστικό τη διετία 2000-2001 – απέχουν από τα δεδομένα προηγούμενων δεκαετιών. Η περίοδος 1997 (Σύμφωνο Εμπιστοσύνης των Κοινωνικών Εταίρων) – 2009 (απαρχές οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα) επισφραγίζεται ως περίοδος μειωμένων αντανakλαστικών για το συνδικαλιστικό κίνημα και συμβολικά, με την ματαίωση της καθιερωμένης πρωτομαγιάτικης πορείας ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ το 2008, που προήλθε εξαιτίας έντασης που προκλήθηκε στο εσωτερικό του ισχνού ακροατηρίου της .

Αν το κριτήριο των μέσων πίεσης και ειδικότερα της απεργιακής δράσης, είναι ενδεικτικό της άμβλυνσης του συγκρουσιακού ρεπερτορίου κατά την περίοδο 1992-2010, το κριτήριο της συμμετοχής σε θεσμούς προωθητικούς του κοινωνικού εταιρισμού, αποτελεί κρίσιμο δείκτη θεσμικής μετατόπισης του ελληνικού συνδικαλισμού. Όπως σχολιάζει ο Γ. Κουζής «το 2007 περί τους 150 εκπροσώπους της ΓΣΕΕ συμμετέχουν σε μια ποικιλία θεσμών κοινωνικοοικονομικού χαρακτήρα είτε ως εκπρόσωποι σε επιτροπές είτε ως μέλη διοικήσεων αντίστοιχων φορέων».

Σύμφωνα με αδημοσίευτα στοιχεία που συλλέξαμε από τη ΓΣΕΕ, το 2008 οι επιτροπές στις οποίες συμμετέχει η τριτοβάθμια οργάνωση με εκπροσώπους της, συνολικά ξεπερνούσαν τις 210. Ωστόσο, εδώ χρειάζεται να επανέλθουμε στα εισαγωγικά περί εγγενούς αντιφατικότητας των συνδικαλιστικών σχηματισμών: κάθε συμμετοχή των συνδικάτων σε διαπραγματευτικούς θεσμικούς τόπους από κοινού με κράτος και εργοδοσία, δεν ταυτίζεται *a priori* με συναινετική στάση. Για παράδειγμα, η συμμετοχή σε επιτροπές που προωθούν την υγιεινή και την ασφάλεια στους χώρους εργασίας αποτελεί θεσμική διαδικασία που υπό όρους λειτουργεί προωθητικά για τη διεκδίκηση μέσων προστασίας των εργαζομένων. Η κριτική αποτίμηση των μετασχηματισμών της φυσιογνωμίας του συνδικαλιστικού κινήματος στις δεκαετίες 1990 και 2000, κατά τη γνώμη μας προϋποθέτει την ένταξη των επιμέρους «κανονικοποιημένων» πρακτικών σε ένα δυναμικό σχήμα κατανόησης των σχέσεων συνδικάτων – κράτους – αγοράς – κοινωνίας.

Ένα παράδειγμα αυτού του σχήματος κατανόησης που επιχειρούμε, αποτελούν οι μετασχηματισμοί της επιστημονικής και γραφειοκρατικής υποδομής των τριτοβάθμιων συνδικαλιστικών οργανώσεων. Η περίοδος 1990-2010 κατά την οποία καταγράφονται αυτές μεταβολές, χαρακτηρίζεται από μία ραγδαία διάδοση των νέων τεχνολογιών, της επιστήμης της πληροφορίας, του διαδικτύου, των ηλεκτρονικών ΜΜΕ. Σε αυτό το πλαίσιο, όπου η τεκμηρίωση και η επιστημονική γλώσσα μετατρέπονται από μέσο σε μήνυμα, η αναβάθμιση της τεχνοδομής των οργανώσεων και κυρίως των τριτοβάθμιων, αποκτούν επιτακτικό χαρακτήρα, κάτι που σε γενικές γραμμές συνομολογείται από ολόκληρο το φάσμα των πολιτικών δυνάμεων στο εσωτερικό του συνδικαλιστικού κινήματος. Το κρίσιμο σημείο εδώ είναι ότι και αυτός ο μετασχηματισμός εγγράφεται τελικά στο πλαίσιο «αύξουσας πολυλειτουργικότητας» που έχει διαμορφώσει η κυρίαρχη στρατηγική του κοινωνικού εταιρισμού και της συναίνεσης, χωρίς φυσικά να ακυρώνονται σημαντικές προσπάθειες του επιστημονικού δυναμικού των οργανώσεων, να παράξουν έργο αξιοποιήσιμο τόσο σε σχέση με την πίεση προς τους εργοδότες και το κράτος, όσο και σε σχέση με την απεύθυνση προς την κοινωνία.

Το Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ, ιδρύθηκε το 1993 και έκτοτε διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην τεκμηρίωση των εργατικών διεκδικήσεων. Η αντιφατικότητα

αυτού του ρόλου και η λειτουργία του συναινετικού πλαισίου όπως το περιγράφουμε, έγκειται κυρίως στον τρόπο με τον οποίο δεξιώνεται το συνδικαλιστικό κίνημα το λόγο περί ανταγωνιστικότητας, αποδεχόμενο έτσι περισσότερο το ρόλο του κοινωνικού εταίρου, παρά του κοινωνικού ανταγωνιστή. Το 1996 ιδρύθηκε το Αρχείο Ιστορίας Συνδικάτων (ΑΡΙΣΤΟΣ), ενώ από το 2004 λειτουργεί το Κέντρο Ανάπτυξης Εκπαιδευτικής Πολιτικής (ΚΑΝΕΠ) της ΓΣΕΕ, ως κρίκος ανάμεσα στην εκπαίδευση και την απασχόληση. Λιγότερο έμμεσα εντάσσεται στο πλαίσιο του κοινωνικοεταίρικού σχεδιασμού, ο κύριος φορέας συνδικαλιστικής επιμόρφωσης, η Ακαδημία Εργασίας της ΓΣΕΕ (υπάγεται στο ΚΑΝΕΠ). Η ίδρυση του Ινστιτούτου Εργασίας (ΙΝΕ ΓΣΕΕ) και η ανάπτυξή του σε πόρους, αρμοδιότητες και προϋπολογισμό, εντάσσεται στο ίδιο πλαίσιο.

Αντίστοιχα το ζήτημα της ενίσχυσης των γραφειοκρατικών χαρακτηριστικών των συνδικάτων, παραπέμπει στη συζήτηση για τα προτερήματα (αποτελεσματικότητα, ταχύτερη λήψη αποφάσεων κλπ) και τους κινδύνους (συγκεντρωτισμός, υποτίμηση της βάσης και υπερτίμηση των «ειδικών» κλπ) που απορρέουν από αυτήν την τάση, σε συνάφεια πάντα με το γενικότερο μετασχηματισμό του ρόλου των συνδικάτων. Η αύξηση του βαθμού γραφειοκρατικοποίησης των οργανώσεων, που προκύπτει από το λόγο μεταξύ διοικητικού προσωπικού που απασχολείται από μια οργάνωση και των μελών που εκπροσωπεί αυτή η οργάνωση, θα πρέπει να εξετασθεί σε αυτή τη συνάφεια.

Για παράδειγμα με βάση το διαθέσιμο οργανόγραμμα της ΓΣΕΕ, το διοικητικό προσωπικό που απασχολεί ανερχόταν το 2008 σε 137 άτομα. Αυτό σημαίνει ότι ο λόγος ήταν περίπου 1/3000. Δεδομένου ότι δεν διαθέτουμε δεδομένα από προηγούμενες περιόδους, η μόνη σύγκριση που μπορούμε να κάνουμε είναι με το βαθμό γραφειοκρατικοποίησης κεντρικών δευτεροβάθμιων οργανώσεων, όπως η Ομοσπονδία Μετάλλου (1/8000), η Ομοσπονδία Οικοδόμων (1/10000), το Εργατικό Κέντρο Αθήνας (1/7000).

Το γεγονός ότι η ΓΣΕΕ έχει σημαντικά πιο γραφειοκρατικοποιημένη δομή σε ένα βαθμό εξηγείται από τα πιο σύνθετα καθήκοντα που έχει ως τριτοβάθμια οργάνωση. Ωστόσο, σε συνδυασμό με τη διάρθρωση των δαπανών που όπως παρατηρήσαμε είναι αναλογικά πολύ μικρότερες από τις αυξανόμενες δαπάνες

λειτουργίας, γίνεται πιο ισχυρό το επιχείρημα της στροφής προς ένα περισσότερο τεχνοκρατικό προφίλ, που απαντά πρωτίστως στις ανάγκες συμμετοχής στους θεσμούς του κοινωνικού διαλόγου και της διακυβέρνησης. Σε δευτεροβάθμιο επίπεδο ενδεχομένως η εικόνα των οικονομικών των συνδικάτων να είναι πιο δυσοίωνη. Ενδεικτικά να πούμε ότι μία από τις μεγαλύτερες ομοσπονδίες της ΑΔΕΔΥ, η ΔΟΕ, μέσω εισήγησης του ΔΣ σε συνεδρίαση στις 16/11/2004, κήρυξε ουσιαστικά πτώχευση, δηλώνοντας την αδυναμία της οργάνωσης να ανταποκριθεί στις οικονομικές υποχρεώσεις της προς το τριτοβάθμιο όργανο .

Συνοψίζοντας, οι μεταβολές βασικών θεσμικών χαρακτηριστικών στο ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα από τη δεκαετία του 1990 μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 2000 (όξυνση οργανωτικού κατακερματισμού, έλλειψη οικονομικής και θεσμικής αυτοδυναμίας, απίσχναση απεργιακού δυναμισμού, γραφειοκρατικοποίηση, σύγκλιση προς συναινετικό πλαίσιο διευθέτησης/επίλυσης διαφορών), δείχνουν ότι ήδη πριν από την οικονομική κρίση, τις μνημονιακές εργασιακές πολιτικές και τις αντισυνδικαλιστικές τους επιπτώσεις, η κατάσταση σε ότι αφορά βασικές πλευρές της θεσμικής ζωής των συνδικάτων, ήταν μάλλον ανησυχητική. Η αντίστοιχη κατάσταση στο ευρωπαϊκό συνδικαλιστικό κίνημα, επίσης διακρίνεται από ασυνέχειες σε σχέση με προηγούμενες δεκαετίες, αν και όπως είδαμε, παρά τις κοινές τάσεις, μία συναίρεση της κατάστασης ανεξαρτήτως εθνικού πλαισίου, θα ήταν εξαιρετικά προβληματική.

Σύνοψη

Με το παρόν κεφάλαιο επιχειρήσαμε να συνοψίσουμε τη συζήτηση περί κρίσης στο συνδικαλιστικό κίνημα, παρουσιάζοντας τόσο τους βασικούς άξονες καταγραφής των συμπτωμάτων του σύγχρονου ευρωπαϊκού και παγκόσμιου συνδικαλισμού, όσο και τις διαφορετικές ερμηνείες που προτείνονται σχετικά με τα αίτια αυτής της συμπτωματολογίας.

Παρά τα διαφορετικά επίπεδα συνδικαλιστικής ανάπτυξης, οι περισσότερες σύγχρονες μελέτες για το εργατικό-συνδικαλιστικό κίνημα, συνηγορούν σε μία εξάντληση της δυναμικής των συνδικάτων, με αφετηρία τη δεκαετία του 1980 και

έπειτα. Ωστόσο, τίθενται ερωτήματα σχετικά με το κατά πόσο αυτή η τάση εξασθένησης είναι ομοιόμορφη και πολύ περισσότερο σχετικά με τις αιτίες που την προκαλούν.

Ως προς τις διαστάσεις της κρίσης που φαίνεται να βιώνουν τα σύγχρονα συνδικάτα, ξεχωρίζουμε μία *grosso modo* ομοιογενή πτωτική **πορεία συμμετοχής**, που εκφράζεται τόσο ποσοτικά (μείωση της συνδικαλιστικής πυκνότητας), όσο και ποιοτικά (αδυναμία εκπροσώπησης δυναμικών τμημάτων της εργατικής τάξης, όπως νεολαία, μετανάστες, γυναίκες, ευέλικτα εργαζόμενους) σε διεθνές επίπεδο. Περαιτέρω συμπτώματα αδυναμίας του συνδικαλιστικού κινήματος εμφανίζονται σε τομείς όπως **η πολιτική επιρροή** (σε κόμματα, κυβερνήσεις, υπερεθνικούς οργανισμούς), **η οικονομική αποτελεσματικότητα** (δυνατότητα κάλυψης όλων των εργαζόμενων από την ισχύ των Συλλογικών Διαπραγματεύσεων, μερίδιο εργασίας στον παραγόμενο κοινωνικό πλούτο, συνδικαλιστικά δικαιώματα κ.α.), **η θεσμική κεντρικότητα** (δυνατότητα ενεργού συμμετοχής των συνδικάτων στην άσκηση οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής, εσωτερική λειτουργικότητα).

Το επόμενο και τελευταίο κεφάλαιο, μας εισάγει στην προβληματική των στρατηγικών που έχουν αναδειχθεί από τη διεθνή βιβλιογραφία σε σχέση με τις προοπτικές αναζωογόνησης και ανανέωσης του συνδικαλιστικού κινήματος, τουλάχιστον σε ότι αφορά τα συμπτώματα κρίσης και απίσχνασης που παρατηρούνται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: Στρατηγικές αναζωογόνησης του συνδικαλιστικού κινήματος

Δύο βασικά ερωτήματα προκύπτουν καθώς μεταβαίνουμε στην εξέταση των στρατηγικών του συνδικαλιστικού κινήματος: α) κατά πόσο θα εστιάσουμε σε μία χώρα, ή αντίθετα θα προβούμε σε συγκριτική μελέτη και β) κατά πόσο θα εξετάσουμε τη στρατηγική μονοθεματικά (π.χ. η οργανωτική στρατηγική, ή η στρατηγική συμμαχιών), ή ως συνδυασμό επιμέρους στρατηγικών. Αν και στη βιβλιογραφία συναντώνται και τα δύο ερευνητικά παραδείγματα, η μελέτη περίπτωσης και δη σε εθνικό επίπεδο, τείνει να είναι κυρίαρχη (Behrens et al. 2004), παρά τις προφανείς αδυναμίες της κυρίως ως προς τις δυνατότητες γενίκευσης.

Η πρόκληση είναι μεγάλη ειδικά στις συνθήκες ενός ραγδαία μεταβαλλόμενου διεθνούς περιβάλλοντος, όπου η δομική ποικιλομορφία μεταξύ διαφορετικών εθνικών συστημάτων εργασιακών σχέσεων, μετασχηματίζεται σε ποικιλομορφία εντός των ίδιων των εθνικών συστημάτων εργασιακών σχέσεων (Streeck: 2004, 154), δημιουργώντας τάσεις συγκλίσεων και νέων αποκλίσεων. Αν και τα εθνικά χαρακτηριστικά των συστημάτων εργασιακών σχέσεων παραμένουν ισχυρά (Traxler: 2004, 71), η αυξανόμενη διεθνοποίηση του κεφαλαίου και η συνεπαγόμενη διεθνική οικονομική ολοκλήρωση, καθιστούν τη συγκριτική διάσταση αναγκαία συνθήκη μιας πιο ολοκληρωμένης και παραγωγικής μελέτης του συνδικαλιστικού κινήματος.

Σε κάθε περίπτωση, σε ένα περιβάλλον όπου οι προκλήσεις για τα συνδικάτα σε μεγάλο βαθμό «ομογενοποιούνται», το ερώτημα **«τι να κάνουμε»** για τα συνδικάτα, είναι εξαιρετικά επίκαιρο, όσο και σύνθετο: αν τα συνδικάτα είναι οι πολύπλοκοι και αντιφατικοί οργανωτικοί σχηματισμοί που είδαμε στα πρώτα κεφάλαια, τότε δεν μπορούμε να περιμένουμε ότι «θα κάνουν» ένα μόνο πράγμα. Το πιθανότερο είναι ότι θα κινηθούν μέσα σε μία παλέτα διαφορετικών στρατηγικών επιλογών, ανάλογα με το τι συμβαίνει στο εσωτερικό τους και φυσικά στο περιβάλλον τους. Στο παρόν κεφάλαιο θα μας απασχολήσουν οι απαντήσεις που δίνονται από εκείνο το τμήμα της διεθνούς βιβλιογραφίας που τα τελευταία χρόνια ασχολείται συστηματικά με τις προϋποθέσεις της **αναζωογόνησης** ή της

ανανέωσης του συνδικαλιστικού κινήματος, είτε μελετώντας εθνικές περιπτώσεις, είτε μελετώντας συγκριτικά το συνδικαλιστικό κίνημα, είτε εστιάζοντας σε μία στρατηγική, είτε σε ένα συνδυασμό.

Βασικά έργα εστιασμένου χαρακτήρα (εξέταση μίας στρατηγικής) από τα οποία αντλούμε κρίσιμα στοιχεία για την τυπολογία των στρατηγικών αναζωογόνησης, είναι τα παρακάτω:

- i) Gall (2009, 2003), Fairbrother and Yates (2003): Εστιάζουν στις *οργανωτικές στρατηγικές* (τι προτεραιότητα δίνεται στη συμμετοχή των μελών, τι πόροι αφιερώνονται στη στρατολόγηση νέων μελών, ποιες οργανωτικές δομές σχηματίζονται κ.α.). Συναφής με τα παραπάνω είναι η διάκριση μεταξύ της στρατηγικής της *επιρροής* και της στρατηγικής της *συμμετοχής* (Heery and Adler: 2004).
- ii) Behrens, Hurd and Waddington (2004): έχουν αναλύσει με εναργή τρόπο διάφορους τύπους *ανασυγκρότησης*, που αντιστοιχούν στην κατανομή και ανακατανομή των υλικών και οργανωτικών πόρων των συνδικάτων.
- iii) Clawson (2003): μελετά τη στρατηγική *σύναψης συμμαχιών με άλλα κινήματα*, στην περίπτωση του Αμερικάνικου συνδικαλιστικού κινήματος. Για την στρατηγική επιλογή της *κινηματικής φυσιογνωμίας*, πολύ σημαντικές είναι επίσης οι επεξεργασίες του Kelly (1998), ο οποίος εστιάζει στις αρετές του *μαχητικού συνδικαλισμού*, ενώ συναφής είναι η ανάλυση του Darlington (2009α, 2009β, 2012, 2014) για τον ριζοσπαστικό συνδικαλισμό.
- iv) Για το νέο διεθνισμό ως στρατηγική επιβίωσης και ανανέωσης του σύγχρονου συνδικαλιστικού κινήματος, κρίσιμες είναι οι συμβολές των Moody (1997) και Waterman (2001). Στην εννοιολόγηση του *εργατικού διεθνισμού* σημαντική είναι επίσης η συμβολή του Σεφεριάδη (2007).

Εξίσου σημαντικά είναι τα αποτελέσματα μελετών που αναδεικνύουν τη σημασία συνδυασμού στρατηγικών. Σε αυτήν την κατηγορία, ξεχωρίζουν τα παρακάτω δύο έργα:

- i) Turner, Katz, and Hurd (2001): περιέχει αναλύσεις για την οργανωτική στρατηγική,

τις καινοτομίες στις συλλογικές διαπραγματεύσεις, την πολιτική δράση των συνδικάτων, τις πρωτοβουλίες που αναλαμβάνουν τα συνδικάτα μαζί με εργοδοτικές οργανώσεις στο επίπεδο ενός δήμου, την ανασυγκρότηση (συγχωνεύσεις συνδικάτων).

- ii) Frege and Kelly (2004): Εξετάζουν παραδειγματικά πέντε στρατηγικές: οργανωτική στρατηγική, στρατηγικές συνεργασίας με εργοδότες, πολιτική δράση, ανασυγκρότηση οργανώσεων, στρατηγική συμμαχιών με άλλα κινήματα.

Τέλος, όπως επισημαίνουμε και παρακάτω, είναι εξίσου βασικό να διακρίνουμε το βαθμό στον οποίο κάθε στρατηγική συναρθρώνεται αρμονικά με την γενικότερη ταυτότητα, την ιδεολογία και την πολιτική ενός συνδικαλιστικού κινήματος. Αν και έχουν προταθεί διάφορες εννοιολογήσεις σχετικά με τον πολιτικό προσανατολισμό των συνδικάτων, η διάκριση που κάνει ο J. Kelly (1998) μεταξύ **μαχητικών** (militant) και **μετριοπαθών** (moderate) τύπων συνδικαλισμού, παραμένει σημείο αναφοράς. Στον πίνακα που ακολουθεί, αποτυπώνεται σχηματικά το περιεχόμενο των δύο βασικών τύπων συνδικαλισμού, στη βάση πέντε κριτηρίων: στόχοι, πηγές συμμετοχής, θεσμικοί πόροι, μέσα, ιδεολογία.

Κριτήρια	Μαχητικότητα	Μετριοπάθεια
Στόχοι	Φιλόδοξα αιτήματα (κλίμακας και φάσματος) με μικρές παραχωρήσεις	Μετριοπαθή αιτήματα με μερικές ή πολλές παραχωρήσεις
Πηγές Συμμετοχής	Ισχυρή αναζήτηση στήριξης από τα μέλη και την κινητοποίησή τους	Ισχυρή αναζήτηση στήριξης από εργοδότες, τρίτους, ή το νόμο
Θεσμικοί πόροι	Αναζήτηση στήριξης από συλλογικές διαπραγματεύσεις	Προθυμία για υποστήριξη θεσμών που βρίσκονται εκτός συλλογικών διαπραγματεύσεων
Μέθοδοι	Συχνή απειλή, ή χρήση απεργιακής δράσης	Όχι συχνή απειλή, ή χρήση απεργιακής δράσης
Ιδεολογία	Ιδεολογία συγκρουόμενων συμφερόντων	Ιδεολογία της συνεργασίας

Πηγή: Kelly (1998: 61)

Εδώ αξίζει να σημειώσουμε ότι η διάκριση αυτή απαντά στην ανάγκη μιας αρχικής, ευρετικής ταξινόμησης των συνδικαλιστικών οργανώσεων και σε καμία περίπτωση δεν είναι εξαντλητική. Ο Kelly είναι εύλογα επιφυλακτικός ως προς τις απόπειρες να κατηγοριοποιηθούν τα συνδικάτα βάσει σκοπών και μεθόδων στον άξονα μαχητικότητας και μετριοπάθειας και υπογραμμίζει την ανάγκη να ληφθούν υπόψη τα παρακάτω:

α) Ότι η πολιτική των συνδικάτων, αποτελεί συνάρτηση και των εργοδοτικών επιλογών: αυτό σημαίνει ότι είναι παραπλανητικό να «κατηγοριοποιούμε» τα συνδικαλιστικά κινήματα σε μετριοπαθή ή μαχητικά, χωρίς να εξετάζουμε τις εργοδοτικές ή τις κρατικές πρακτικές απέναντί τους. Για παράδειγμα, στη διετία 2010-2011, ο ετήσιος μ.ο. απεργιακών ημερών που κήρυξε η ΓΣΕΕ εκτοξεύεται από τις 2,4 ημέρες της προηγούμενης περιόδου στις 8,5. Η μέθοδος λοιπόν, φαίνεται να αλλάζει, ωστόσο αυτό δεν καθιστά από μόνο του δείγμα ριζοσπαστικοποίησης της

ΓΣΕΕ, αφενός γιατί πρέπει να συνεξετασθούν και τα υπόλοιπα τέσσερα κριτήρια (στόχοι διεκδίκησης, πηγές συμμετοχής, θεσμικοί πόροι, ιδεολογία), αφετέρου γιατί πρέπει να συνυπολογίσουμε τη χωρίς προηγούμενο δριμύτητα των αντεργατικών και αντισυνδικαλιστικών μέτρων που εισάγονται από το κράτος και υλοποιούνται από την εργοδοσία στο παραπάνω διάστημα. Η απεργιακή δραστηριότητα ακόμα κι ενός μετριοπαθούς συνδικάτου, θα ήταν αδύνατο να μην επηρεαστεί από την εισαγωγή ενός τόσο αρνητικού νομοθετικού πλαισίου, καθώς και από το γενικευμένο αίσθημα αδικίας που αυτό δημιουργήσε μεταξύ των μισθωτών.

β) Ότι η σημασία κάποιων πολιτικών ή δράσεων μεταβάλλεται μέσα στο χρόνο και στο χώρο (η ίδια πολιτική σε ένα συγκεκριμένο σύστημα εργασιακών σχέσεων, μπορεί να έχει ριζοσπαστικό περιεχόμενο, όταν σε άλλο σύστημα εργασιακών σχέσεων μπορεί να φαίνεται μετριοπαθής). Για παράδειγμα, η 24ωρη απεργία μιας Ομοσπονδίας Εργαζομένων στην Ελλάδα, μπορεί να είναι σύννηθες φαινόμενο που δεν στοιχειοθετεί μαχητικότητα ως προς τις μεθόδους. Στη Σουηδία όμως, όπου η υπογραφή Συλλογικής Σύμβασης Εργασίας συνοδεύεται από ρήτρα «κοινωνικής ειρήνης» που δεν επιτρέπει την προκήρυξη απεργίας από την Ομοσπονδία, η ανάληψη απεργιακής δράσης και προφανώς η καταστρατήγηση της ρήτρας μπορεί να υποδηλώνει *casus belli* και επομένως, να θεωρηθεί εξαιρετικά συγκρουσιακό μέτρο.

γ) Ότι δεν έχουν όλα τα κριτήρια μαχητικότητας (μετριοπάθειας) το ίδιο βάθος και διεισδυτικότητα (οι διεκδικήσεις μεταβάλλονται σχετικά πιο εύκολα, απ' ό,τι για παράδειγμα οι πηγές της συμμετοχής).

Αξιοποιώντας την παραπάνω βιβλιογραφική και ερευνητική παραγωγή, παρουσιάζουμε τις βασικές στρατηγικές επιλογές που έχουν μπροστά τους τα συνδικάτα σε παγκόσμιο επίπεδο.

Οργανωτική λογική

Σύμφωνα με τους Scott et al. (2000: 170) οι οργανωσιακές ή οργανωτικές λογικές είναι “τα συστήματα πεποιθήσεων και οι συναφείς πρακτικές που επικρατούν σε μία οργάνωση». Τα χαρακτηριστικά της οργανωτικής λογικής μιας συνδικαλιστικής

οργάνωσης, είναι κατά τη γνώμη μας καθοριστικά ως προς την ταυτότητα του συνδικαλιστικού κινήματος. Η οργανωτική λογική που διέπει μια οργάνωση υποδηλώνεται από τη σχέση που έχει μια οργάνωση με τα μέλη της και εκδηλώνεται ως μορφή ανάπτυξης. Η μορφή της ανάπτυξης της κάθε οργάνωσης δεν απορρέει απλώς από το χαρακτήρα της οργάνωσης (συγκρουσιακός/μαχητικός/ ριζοσπαστικός ή συναινετικός/ μετριοπαθής), αλλά αλληλεπιδρά με αυτόν. Η φροντίδα για ανάπτυξη των συνδικαλιστικών οργανώσεων με στρατολόγηση νέων μελών, στο βαθμό που συνδέεται με επιδιώξεις αύξησης της ικανότητας κινητοποίησης, αντανakλά μια περισσότερο κινηματική λογική, ή αλλιώς μια λογική συμμετοχής (Danford et al 2009: 62).

Ο βαθμός πολιτικοποίησης της οργάνωσης και ο προσανατολισμός της, θα κρίνουν ενδεχομένως το κατά πόσο θα παραμείνουν ενεργά τα κινηματικά αντανakλαστικά, συνδυάζοντας ανάπτυξη και διεκδίκηση. Για παράδειγμα, μελετώντας την περίπτωση του συνδικάτου μεταφορών (RMT), ο Darlington (2009b: 85) σημειώνει την ανησυχητική διάρρηξη μέσων και σκοπών που χαρακτηρίζει τον οργανωτισμό συνδικάτων με «συντεχνιακές ροπές». Η στενότητα που προσάπτει ο Darlington στην «οργανωτιστική» προσέγγιση, σχετίζεται φυσικά και με το πρόβλημα της υποεκπροσώπησης τμημάτων της εργατικής τάξης που αναφέρονται στη σχετική βιβλιογραφία ως “Unorganized”.

Για να αναφερθούμε και σε ένα άλλο παράδειγμα από το Βρετανικό συνδικαλιστικό κίνημα, το Συνδικάτο Τύπου και Χάρτου (GPMU) και η Συνομοσπονδία Συνδικάτων Σιδήρου και Χάλυβα (ISTC) στη Βρετανία, επικεντρώθηκαν τα τελευταία χρόνια στη στρατηγική διείσδυσης σε χώρους μη-συνδικαλιστικοποιημένους, ενώ παράλληλα έδειξαν διεκδικητικές και συγκρουσιακές διαθέσεις (Heery, Kelly, Waddington: 2003, 80-81). Η μετατόπιση του ενδιαφέροντος μιας οργάνωσης στη μαζικοποίηση και στην εκπροσώπηση των ανοργάνωτων και πιο ανίσχυρων τμημάτων της εργατικής δύναμης (μετανάστες, ευέλικτα απασχολούμενοι, άνεργοι, γυναίκες), σηματοδοτεί μια επιστροφή στις ρίζες του συνδικαλιστικού κινήματος.

Οι Heery and Adler (2004: 48-50) προβαίνοντας σε μια ανάλυση των τεχνικών οργάνωσης και στρατολόγησης, αναλύουν τύπους στρατολογίας που αποδίδονται σε μετριοπαθείς και ριζοσπαστικές συνδικαλιστικές πολιτικές αντίστοιχα:

I) **Τεχνικές:** Α) Αποκεντρωμένη διαδικασία στρατολόγησης, ενσωματωμένη στην πρακτική της οργάνωσης, με καθημερινά χαρακτηριστικά: συναντάται σε οργανώσεις κινηματικής λογικής. Β) Συγκεντρωμένη διαδικασία στρατολόγησης, που διαρκεί συγκεκριμένα χρονικά διαστήματα, απορροφά καθορισμένους πόρους, απασχολεί ειδικευμένο επιστημονικό προσωπικό: συναντάται συνήθως σε οργανώσεις που επιδιώκουν πιο πολύ αύξηση επιρροής και ελεγχόμενη ανάπτυξη/συμμετοχή των μελών.

II) **Στόχοι:** Α) Άσκηση επιρροής στον εργοδότη για παραχωρήσεις: ευνοείται συνήθως στο πλαίσιο μετριοπαθούς συνδικαλιστικής πολιτικής. Β) Επιρροή των εργαζόμενων, ως δυνάμει κινηματικών υποκειμένων: ευνοείται κυρίως στο πλαίσιο ριζοσπαστικής συνδικαλιστικής πολιτικής.

III) **Κίνητρα:** Α) Υπηρεσίες που προσφέρονται από τη συμμετοχή στο συνδικάτο: απηχεί τη λογική της λειτουργίας του σωματείου ως παρόχου υπηρεσιών προς τα μέλη του (service unionism). Β) Ιστορικά αιτήματα της εργατικής τάξης που επιδιώκονται μέσα από την ενίσχυση της ταξικής συνείδησης, αποβλέποντας σε μελλοντικούς ακτιβιστές.

Οι Lucio and Stuart (2009: 35) επισημαίνουν ωστόσο ότι η σημασία της οργανωτικής διάστασης, υπερβαίνει τα τεχνικά χαρακτηριστικά της. Η οργανωτική λογική, είναι με άλλα λόγια κάτι παραπάνω από τεχνικές στρατολόγησης. Παραπέμπει στον πυρήνα της στρατηγικής, που είναι ο κεντρικός σκοπός του συνδικάτου, όπως οργανώνεται στη βάση κοινά αποδεκτών, ή απλά κυρίαρχων αξιακών συστημάτων, πολιτισμικών πρότυπων, πλαισιώσεων, ιδεολογικών προσανατολισμών. Αν ο κεντρικός σκοπός είναι η κινητοποίηση-διαπαιδαγώγηση των μελών για την ενσυνείδητη εμπλοκή τους στις εκδηλώσεις του ταξικού ανταγωνισμού, στη συνολικότερη μάχη «για τα ιστορικά αιτήματα της εργατικής τάξης», η ένταξή τους στην οργανωτική ζωή του συνδικάτου (πρέπει να) ιεραρχείται πολύ ψηλά. Μια τέτοια ιεράρχηση, συνάδει πιο πολύ με συγκρουσιακές πολιτικές. Αντίθετα, αν ο κεντρικός σκοπός είναι η με κάθε μέσο αναπαραγωγή των υφιστάμενων θεσμικών διακανονισμών που απορρέουν από τη σχέση συνδικάτου – εργοδότη, ώστε να μην απειλείται η ύπαρξη της οργάνωσης και της γραφειοκρατίας της, τότε η ανάπτυξη, η

μαζικοποίηση του συνδικάτου και η εμπλοκή των μελών στην καθημερινότητά του, δεν αποτελεί πρώτη προτεραιότητα (ενίοτε μπορεί και να δυσκολεύει τους ελιγμούς της ηγεσίας). Με αυτή την έννοια, θεωρώ πως το χαρακτηριστικό αυτό, είναι καθοριστικό για τον τύπο στρατηγικής.

Ανασυγκρότηση - Οργανωτική Άρθρωση

Μια πρώτη βασική διάκριση (τεχνικού χαρακτήρα) των τύπων ανασυγκρότησης του συνδικαλιστικού κινήματος είναι η ακόλουθη:

Α) Αλλαγή της «εξωτερικής δομής», δηλαδή αλλαγές στις αρχές που θεμελιώνουν τη μορφή της συνδικαλιστικής οργάνωσης (π.χ. ομοιοεπαγγελματική ή κλαδική μορφή οργάνωσης). Η συνηθέστερη μορφή εξωτερικής αναδόμησης είναι οι συγχωνεύσεις συνδικάτων (π.χ. το συνδικάτο Επισιτισμού-Τουρισμού Αττικής, ή η Ομοσπονδία εργαζομένων σε Γάλα-Τρόφιμα-Ποτά είναι προϊόντα συγχωνεύσεων ξεχωριστών σωματείων) ή ο επαναπροσδιορισμός της σχέσης Ομοσπονδίας – Σωματείου (αποχώρηση του σωματείου από την δευτεροβάθμια οργάνωση, ή αντίθετα προσχώρηση σε αυτή).

Β) Αλλαγή της «εσωτερικής δομής», δηλαδή αλλαγή είτε στη διακυβέρνηση των Συνδικάτων (π.χ. αυστηρότερη ή αντίθετα πιο χαλαρή υπαγωγή του συνδικάτου στη συνομοσπονδία), είτε στο σύστημα κατανομής υλικών πόρων. Η στροφή στην αναζήτηση νέων πορών από θεσμούς του «Κοινωνικού Εταιρισμού» (π.χ. στην Ελλάδα η διαχείριση των κονδυλίων του ΛΑΕΚ από κοινού από εργοδοτικές και εργατικές ενώσεις), ή από επιτροπές και θεσμούς της Ε.Ε., εις βάρος της «αυτοχρηματοδότησης» από τα μέλη, αντανακλά μια απομάκρυνση από την κινηματική λογική της συμμετοχής της βάσης, υπέρ μια πιο θεσμοποιημένης, συνήθως συναινετικής λειτουργίας.

‘The institution of the automatic dues checkoff also meant that neither national nor local union leaders had to be in direct or regular contact with workers to ensure regular dues contributions, thereby contributing to a growing distance between the leadership and the rank and file. It also meant that the financial sustenance of the union no longer depended on cultivating principles of solidarity and trade unionism among the membership. Because the financial integrity of the organization no longer required a perpetual situation of worker mobilization, the mobilizing apparatus of most unions tended to enter a state of atrophy’.

Fantasia, R. and Voss, K. (2004) *Hard Work: Remaking the American Labor Movement*, University of California Press, pp. 84.

Όσον αφορά στην «εξωτερική δομή», οι Behrens, Hurd and Waddington (2004: 119-21) χρησιμοποιούν την παρακάτω διάκριση: Α) *Επιθετική ανασυγκρότηση*: ένα σωματείο επιδιώκει την επέκταση απλά των ορίων του μέσω διείσδυσης σε άλλους εκπροσωπούμενους χώρους, ώστε η ηγεσία να αυξήσει τον πολιτικό της έλεγχο. Συνολικά, δεν αυξάνεται η διείσδυση σε νέα τμήματα της εργατικής τάξης. Β) *Αμυντική ανασυγκρότηση*: γίνεται αποκλειστικά για την επιβίωση μιας συνδικαλιστικής οργάνωσης και δεν προσφέρει μεγάλη δυνατότητα αύξησης της συνδικαλιστικής ισχύος *per se*. Γ) *Μεταπλαστική ανασυγκρότηση*: στόχος η μεταρρύθμιση διοικητικών μηχανισμών και οργάνων διακυβέρνησης των συνδικαλιστικών οργανώσεων, με κατεύθυνση την υιοθέτηση νέων στρατηγικών προτεραιοτήτων.

Οι συγχωνεύσεις κυρίως δευτεροβάθμιων και πρωτοβάθμιων οργανώσεων, η εσωτερική αναδιοργάνωση (κλαδική ή τοπική), η αναδιάταξη δυνάμεων, αποτελούν τακτικές, στρατηγικού σε πολλές περιπτώσεις χαρακτήρα. ‘Το πρόβλημα της διάρθρωσης των συνδικάτων’, έγραφε ο Κάππος (2005: 104), ‘δεν είναι ένα ζήτημα απλώς οργανωτικό, αλλά και πολιτικό’. Και εδώ ο προσανατολισμός της ανασυγκρότησης θα παίξει κυρίαρχο ρόλο στην «ενεργοποίηση» της στρατηγικής: όπως έδειξε η έρευνα των Kelly, Heery and Waddington (2003: 84) η ανασυγκρότηση στην περίπτωση των βρετανικών συνδικάτων, αλλά και ειδικότερα η συγχωνευτική δραστηριότητα όπως φαίνεται και στις περιπτώσεις συνδικάτων πολλών ευρωπαϊκών χωρών (Waddington: 2006, 647), αποτέλεσε μάλλον αμυντική

αντίδραση στην κατάτμηση της αγοράς εργασίας από το κεφάλαιο (κυρίως μέσω ευέλικτων μορφών απασχόλησης, πιο ελκυστικών σε γυναίκες και νέους). Ήδη, από τη δεκαετία του 1980, διάφοροι μελετητές του ευρωπαϊκού συνδικαλιστικού κινήματος, διέκριναν στις συγχωνεύσεις συνδικάτων την κατάλληλη (ίσως και τη μοναδική διαθέσιμη) απάντηση στις καπιταλιστικές αναδιαρθρώσεις.

Τέλος, στο βαθμό που η επιδίωξη παραμένει η σφυρηλάτηση πιο πλατιάς ταξικής ενότητας (με τμήματα νεολαίας, γυναικών, μεταναστών, ανέργων, προσωρινά εργαζόμενων κ.α.), η επιλογή της ανασυγκρότησης μπορεί να έχει πιο προωθημένο, διεκδικητικό χαρακτήρα. Γενικά, δεν υπάρχει κάτι το εγγενώς αναζωογονητικό στις συγχωνεύσεις και τις αναδιαρθρώσεις του κινήματος (Waddington: 2005, 530).

Πολιτική Δράση

Όπως είδαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο, τα συνδικάτα επιτελούν πολιτικούς ρόλους, μεταξύ άλλων ασκώντας επιρροή σε πολιτικά κόμματα, κυβερνήσεις, θεσμούς. Οι υποστηρικτές της ανάπτυξης αυτής της στρατηγικής, ως μέσο για την θεσμική και οργανωτική αναβάθμισή τους, εστιάζουν σε πρακτικές όπως: lobbying, πολιτικός ακτιβισμός, δημόσιες τοποθετήσεις για θεματολογίες που υπερβαίνουν τα εργασιακά θέματα, καμπάνιες δημοσιότητας, απεύθυνση σε θεσμούς και όργανα της Ε.Ε. κ.α. (Kyle: 2014).

Η αναβάθμιση της τεχνοκρατείας των συνδικαλιστικών φορέων, με την ανάπτυξη και την ενίσχυση δομών τεκμηρίωσης (βλ. παραπάνω ΙΝΕ ΓΣΕΕ), την απασχόληση συμβούλων για το επικοινωνιακό προφίλ και τη δικτύωση των οργανώσεων, η ενίσχυση του ερευνητικού-επιστημονικού τους προφίλ, η ενίσχυση των νομικών υπηρεσιών κ.α. συνηγορούν επίσης στην επιλογή πολλών σύγχρονων συνδικαλιστικών οργανώσεων, να επηρεάσουν το πολιτικό σύστημα, μετερχόμενα μέσα, μεθόδους και τεχνικές που συνάδουν με λειτουργίες του ίδιου του πολιτικού συστήματος.

Οι Hamman and Kelly (2004, 112) συνοψίζουν ως εξής τις προϋποθέσεις μίας αποδοτικής για τα συνδικάτα, υιοθέτησης της πολιτικής δράσης ως στρατηγικής:

‘These cross-national patterns are shaped by several factors: political and economic

institutions, the choices of party and government leaders, union identities, and the choices of union leaders. Changes in political activity over time, especially in party-union ties, in electioneering and in social pacts, can be accounted for by some, though not all, of the same factors.'

Σύναψη Συμμαχιών με άλλα κινήματα

Η επιλογή συμμάχων συνιστά μία ακόμα κρίσιμη επιλογή για τον προσανατολισμό του συνδικαλιστικού κινήματος. Η διάκριση μεταξύ της στρατηγικής της «ταξικής συνεργασίας» και της στρατηγικής ενίσχυσης των οργανωτικών χαρακτηριστικών του συνδικαλισμού, διαπερνά τη μελέτη των Heere, Kelly και Waddington (2003), για τη βρετανική περίπτωση. Οι συμμαχίες που επιλέγουν να κάνουν τα βρετανικά συνδικάτα στις νέες συνθήκες της δεκαετίας του 1990 και του 2000, είναι ενδεικτικές μετατοπίσεων προς τη στρατηγική ενίσχυσης των οργανωτικών χαρακτηριστικών. Δύο κατηγορίες συμμάχων, έχουν ιδιαίτερη σημασία από αυτή την άποψη:

A) Ο κοινωνικές συμμαχίες των συνδικάτων, οι οποίες στο δημόσιο τομέα αφορούσαν συστρατεύσεις με ομάδες καταναλωτών, κοινότητες, ΑμΕΑ, περιβαλλοντικές οργανώσεις, οργανώσεις εναντίον των ιδιωτικοποιήσεων. Στον ιδιωτικό τομέα η TUC, αναζήτησε με παρόμοιο τρόπο συμμάχους για την προστασία των συντάξεων από μεταρρυθμίσεις και για την εισαγωγή δικαιωμάτων στην εργασία μερικής απασχόλησης.

B) Γενικά υπήρξε φροντίδα για την ανάπτυξη της σχέσης με κοινωνικά κινήματα, που θεωρήθηκαν ότι μοιράζονται κοινούς στόχους με το εργατικό κίνημα, όπως το κίνημα των γυναικών, των ομοφυλοφίλων και το αντι-ρατσιστικό κίνημα. Τέλος, προβάλλοντας ως κοινό αίτημα την προώθηση ποιότητας ενδο-οικογενειακής ζωής, τονίστηκε η σχέση με την οικογένεια.

Είναι προφανές ότι οι επιλογές A και B αποσκοπούν στην εξεύρεση νέων συμμάχων εντός του κοινωνικού πεδίου. Σύμφωνα με τους Frege and Kelly (2003: 11), η συμμαχία με κοινωνικά κινήματα, περιλαμβάνει και το κίνημα κατά της παγκοσμιοποίησης, ενώ η πολιτική δράση και οι διεθνείς δεσμοί (βλ. παρακάτω)

βοηθούν στην εξεύρεση πηγών ισχύος. Η συμμαχία αυτή μπορεί να διευρυνθεί κι άλλο, αν λάβουμε υπόψη για παράδειγμα τη συμμαχία της ETUC με δίκτυα ΜΚΟ, τα οποία έχουν το πλεονέκτημα να είναι ισότιμοι συνομιλητές (μέσω lobbying) της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (Waddington: 2005, 534).

Κοινωνικός εταιρισμός

Η δεκαετία του 1990 βρήκε τα ευρωπαϊκά συνδικάτα σύμφωνα με τους Heere, Kelly and Waddington (2003: 89), να αναζητούν τους απαραίτητους για την επιβίωσή τους θεσμικούς πόρους στον **κοινωνικό εταιρισμό**, ο οποίος παρουσιάζεται με τις εξής δύο όψεις: α) ως εργοδοτικά-κυριαρχούμενη (employer-dominant) συνεργασία, η οποία αντανakλά τα συμφέροντα του εργοδότη, β) ως διακανονισμός εργασιακής ισοτιμίας, ο οποίος αντανakλά πιο συμμετρικές ισορροπίες ισχύος. Οι συμφωνίες συνεργασίας (social pacts) θεωρούνται win-win καταστάσεις από τους υποστηρικτές τους και έχουν τα εξής βασικά στοιχεία στον πυρήνα τους: την ευελιξία (πολλές φορές εκφράζεται ως συνδικαλιστικό αίτημα), **την ενημέρωση και πληροφόρηση της εργατικής πλευράς, την επαγγελματική ασφάλεια (job security), την υγιεινή και ασφάλεια, την κατάρτιση και τις ίσες ευκαιρίες.**

Το ανώτατο επίπεδο διαπραγμάτευσης τέτοιων συμφωνιών, είναι ο **Κοινωνικός Διάλογος**, ο οποίος είναι θεσμοθετημένος σε επίπεδο Ε.Ε. και αφορά τη συμμετοχή τριτοβάθμιων οργανώσεων που εκπροσωπούν τις επιχειρήσεις, τους εργαζόμενους, αλλά και άλλους εμπλεκόμενους φορείς (π.χ. εκπροσώπους του τομέα των ΜΚΟ, ανεξάρτητες αρχές κ.α.).

Οι Bacon and Storey (1995), επιχείρησαν να χαρτογραφήσουν αυτούς τους δύο άξονες για την περίπτωση του βρετανικού συστήματος εργασιακών σχέσεων, δημιουργώντας ένα συνεχές που κινείται από την εργοδοτική εξατομικευμένη πολιτική (αποκλεισμός της συλλογικής δράσης από τη σχέση εργαζόμενου-επιχείρησης), στην εργοδοτική συλλογική πολιτική (συμπερίληψη της συλλογικής εκπροσώπησης στη σχέση εργαζόμενου-επιχείρησης) και ένα συνεχές που κινείται από τη συνδικαλιστική αντίθεση (παραδοσιακός μαχητικός ρόλος συνδικάτων), στη

συνεργασία (συναινετικός ρόλος συνδικάτων). Το συμπέρασμα που εξάγουν, είναι ότι η πρόοδος που επιτεύχθηκε στα παραπάνω πεδία, ως αποτέλεσμα του κοινωνικού εταιρισμού, είναι περιορισμένα και συζητήσιμα.

Συγκριτικές δια-κλαδικές έρευνες, δείχνουν ότι τέτοιου είδους πρακτικές δεν έχουν σοβαρή επιρροή στον καθορισμό μισθών, ωραρίων και ελεύθερου χρόνου (Heere, Kelly and Waddington: 2003, 89). Ούτε όμως η επιβίωση της συνδικαλιστικής εκπροσώπησης φαίνεται να εξασφαλίζεται *de facto*, όταν υιοθετείται η τακτική της Συνεργασίας. Αντιθέτως, η προσφορά της συνεργασίας σε έναν εχθρικά διακείμενο συνομιλητή, πιθανώς να επιβεβαιώνει στους εργοδότες ότι τα συνδικάτα είναι απρόθυμα στο να κινητοποιήσουν τα μέλη τους και επομένως ο αποκλεισμός τους είναι ευκολότερος (Kelly: 1996, 92). Οι Fichter and Greer (2004) επισημαίνουν ότι η συγκεκριμένη στρατηγική μπορεί να αποδώσει για τα συνδικάτα, μόνο υπό προϋποθέσεις και λαμβάνοντας υπόψη το εθνικό περιβάλλον. Η ελληνική περίπτωση επίσης φαίνεται να συνηγορεί σε αυτό (Αρανίτου: 2013). Ανεξάρτητα από την αποτελεσματικότητα της γραμμής της 'δια-ταξικής συνεργασίας', η αναζήτηση συμμάχων στους κόλπους της εργοδοτικής πλευράς οριοθετεί τις λογικές των κοινωνικών συμμαχιών.

Διεθνισμός

Ο διεθνισμός του συνδικαλιστικού κινήματος συνιστά για πολλούς μελετητές ένα ακόμα μέσο αναζωογόνησης, ειδικά σε συνθήκες παγκοσμιοποίησης και ραγδαίας διεθνοποίησης του κεφαλαίου. Στην ιστορία φυσικά του παγκόσμιου συνδικαλισμού σπάνια θα βρει κανείς περιπτώσεις συνδικάτων όπου απουσιάζει εντελώς το διεθνιστικό πρόταγμα (με εξαίρεση τα «κίτρινα» συνδικάτα, τα οποία για λόγους οικονομίας δεν εξετάζουμε εδώ). Η πύκνωση μάλιστα των θεσμοθετημένων επαφών μεταξύ συνδικάτων και οι προϊούσες οργανωτικές αποκρυσταλλώσεις (παράδειγμα η Συνομοσπονδία Ευρωπαϊκών Συνδικάτων-ETUC), δίνουν την εντύπωση ότι η εποχή της παγκοσμιοποίησης ανέτειλε οριστικά, όχι μόνο για τις επιχειρήσεις, τα κράτη και τις κυβερνήσεις, αλλά και για το εργατικό κίνημα και συγκεκριμένα για τη συνδικαλιστική συνιστώσα του.

Ωστόσο, μελετώντας λίγο καλύτερα τη δράση «υπερεθνικών» συνδικάτων (ή συνδικάτων με «υπερεθνική» σε αντιδιαστολή με τη διεθνιστική λογική) έρχεται κανείς στην αμήχανη θέση να διαπιστώσει ότι οι φορείς της «υπερεθνικής» λειτουργίας δεν είναι κατ' ανάγκη και φορείς διεθνιστικού λόγου. Αντιθέτως, η αφομοίωση της ανταγωνιστικότητας (της επιχείρησης, του κλάδου, της εθνικής οικονομίας, ή της Ε.Ε., αδιάφορο) αδυνατίζει a priori το διεθνιστικό πολιτικό λόγο, αδυνατίζοντας την αναγκαία συνθήκη που τον προσδιορίζει: την ταξική αναφορά, την αναφορά στις παραδόσεις του ριζοσπαστικού, πολιτικοποιημένου συνδικαλισμού. Πως όμως θα μπορούσε κανείς να κατανοήσει τη διάσταση τυπικού και ουσιαστικού διεθνισμού, ή τη διάκριση μεταξύ υπερεθνικού-αταξικού και διεθνιστικού-ταξικού λόγου, που ακόμα φαίνεται να διαπερνά το σύγχρονο συνδικαλισμό;

Ο διεθνιστικός προσανατολισμός του εργατικού-συνδικαλιστικού κινήματος, αποτέλεσε διακύβευμα από πολύς νωρίς στην ιστορία των κοινωνικών αγώνων της εργατικής τάξης. Το 1848 οι συγγραφείς του Κομμουνιστικού Μανιφέστου, κλείνουν το μνημειώδες έργο τους με την πασίγνωστη προτροπή: «Προλετάριοι όλων των χωρών, ενωθείτε». Οι ραγδαίες εξελίξεις στα τέλη του 20^{ου} αι., όπως η απελευθέρωση της κίνησης του κεφαλαίου διεθνώς, η οικονομική ολοκλήρωση σε διεθνές και περιφερειακό επίπεδο με την ενίσχυση υπερεθνικών μηχανισμών, οι μεταβολές που υπέστη η οργάνωση της εργασίας στο εθνικό επίπεδο με την ταυτόχρονη αναδιάταξη του παγκόσμιου καταμερισμού εργασίας, δημιούργησαν ένα εχθρικό περιβάλλον για τις εργατικές διεκδικήσεις. Στις συνθήκες νέων κοινωνικών και πολιτικών συσχετισμών δύναμης, η συντονισμένη επίθεση εις βάρος του κόσμου της εργασίας παγκοσμίως, έθεσε ξανά στην ημερήσια διάταξη το αίτημα του εργατικού διεθνισμού και μάλιστα με δραματικά επιτακτικό τρόπο (Waterman: 2001, 317).

Όσο και αν η ανάγκη ανάδειξης του αξιακού και κανονιστικού διεθνιστικού προτάγματος, φαντάζει αυτονόητη σε όλο σχεδόν το φάσμα των πολιτικών δυνάμεων που δρουν στο συνδικαλιστικό κίνημα, οι εννοιολογικές συντεταγμένες του διεθνισμού κάθε άλλο παρά δεδομένες πρέπει να θεωρούνται. Η αδρή διάκριση που προτείνω, μεταξύ **τυπικού-οργανωτικού** και **ουσιαστικού-**

καθημερινοποιημένου διεθνισμού, αντιστοιχεί σε δύο διαφορετικούς τρόπους πρόσληψης και διαχείρισης της έννοιας: σύμφωνα με τον πρώτο, το διεθνιστικό καθήκον συντελείται κυρίως μέσω υπερεθνικών οργανωτικών συσσωματώσεων και δεν προϋποθέτει την κινητοποίηση εσωτερικών πόρων (τα μέλη των συνδικάτων δεν παίζουν κάποιο ιδιαίτερο ρόλο, καθώς η πραξιακή διάσταση του διεθνισμού εξαντλείται στις οργανωτικές πρόνοιες της ηγεσίας). Πρόκειται για μία στάση που βρίσκει το εννοιολογικό της ισοδύναμο, στον όρο «θεσμική εμμονή» (Σεφεριάδης: 2007, 451).

Σύμφωνα με το δεύτερο τρόπο πρόσληψης και διαχείρισης της έννοιας, το διεθνιστικό καθήκον εσωτερικεύεται από την οργάνωση και εκδηλώνεται πλέον σε επίπεδο καθημερινής πρακτικής με επιβεβλημένη την κινητοποίηση εσωτερικών πόρων (το σύνθημα “Think Globally, Act Locally” έχει νόημα τότε και μόνο τότε, όταν αφορά, εμπλέκει και διατρέχει ως εμπεδωμένο πλαίσιο, όχι μόνο τις ηγεσίες αλλά κυρίως τα μέλη, βλ. Waterman: 2001, 318). Η τομή σε σχέση με τον τυπικό διεθνισμό, έγκειται καταρχήν στα περιεχόμενα πολιτικής (ο συνδικαλιστικός λόγος είναι προϊόν διεθνιστικών αναλυτικών και κανονιστικών κατηγοριών, βλ. Σεφεριάδη: 2007, 458) και στις συλλογικές δράσεις (ρεπερτόρια που παρενοχλούν καθημερινές ρουτίνες του πολιτικού συστήματος, βλ. Σεφεριάδη: 2007, 458). Παρότι ο νέος διεθνισμός που επαγγέλεται ο Waterman (αλλά και άλλοι θεωρητικοί του πεδίου, όπως ο Moody) για την νέα εποχή της παγκοσμιοποίησης, κομίζει πράγματι κάτι το αναλυτικά και εμπειρικά καινούριο, αυτό δε σημαίνει ότι η τομή που αναδεικνύει ταυτίζεται με τη διάκριση που επιχειρούμε εδώ. Για τον Waterman (2001: 326-9) ο διεθνισμός που έχει ανάγκη σήμερα η παγκόσμια εργατική τάξη, (πρέπει να) είναι ιδεολογικά «αφυδατωμένος», καθώς θεωρεί τον ριζοσπαστικό, πολιτικοποιημένο συνδικαλισμό του 20^{ου} αι. προσκολλημένο σε ιεραρχικά και γραφειοκρατικά μοντέλα, ενώ το μέλλον των κινημάτων συνυφαίνεται με την ανάπτυξη των λεγόμενων δικτύων (networking). Για λόγους οικονομίας θα αποφύγουμε να μπούμε στο διάλογο για τα υπέρ και τα κατά του νέου οργανωτικού τύπου που μελετητές του εργατικού συνδικαλισμού «δανείζονται» από το θεωρητικό corpus των κοινωνικών κινημάτων.

Σύνοψη

Στο παρόν κεφάλαιο επιχειρήσαμε να αποτυπώσουμε τις στρατηγικές των συνδικάτων όπως αναπτύσσονται από έργα και έρευνες στο ευρωπαϊκό και διεθνές συνδικαλιστικό κίνημα. Για το εγχείρημα αυτό τις βασικές πηγές της θεωρίας για την αναζωογόνηση του συνδικαλιστικού κινήματος και να ανασυνθέσουμε τα βασικά σημεία της σε ένα ενιαίο ταξινομικό σχήμα, το οποίο σκιαγραφεί τα κεντρικά χαρακτηριστικά των συνδικαλιστικών στρατηγικών. Παράλληλα, είδαμε την εννοιολόγηση του Kelly για το μαχητικό και μετριοπαθή συνδικαλισμό και επιχειρήσαμε να εντάξουμε στις επιμέρους στρατηγικές και αυτή τη διάσταση.

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Beaud, M. (2008) *Η ιστορία του καπιταλισμού: από το 1500 μέχρι το 2000*, Αθήνα: Ηλέκτρα.

Eagleton, T. (2011) *Γιατί ο Μαρξ είχε δίκιο*, Αθήνα: Πατάκης

Geary, D., (1988) *Το Ευρωπαϊκό Εργατικό Κίνημα (1848- 1939)*, Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.

Αρανίτου, Β. (2013) *Κοινωνικός διάλογος και εργοδοτικές οργανώσεις: Από τη συνεργασία των κοινωνικών εταίρων στην ηγεμονία των «αγορών»*, Αθήνα: Σαββάλας.

Γκίντερ, Ρ. (2013) *Η εξέγερση του Σπάρτακου: τα μεγάλα κινήματα των δούλων και των ελευθέρων στα τέλη της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.

Γκριν, Τ. (2008) *Θάνατος στο Χέιμάρκετ*, Αθήνα: Καστανιώτης.

Δεδουσόπουλος, Α. (2007) 'Διαρθρωτικές αλλαγές και συνδικαλιστικό κίνημα', στο *Εργασία και Πολιτική: Συνδικαλισμός & Οργάνωση συμφερόντων στην Ελλάδα 1974-2004*, Αθήνα: Πρακτικά 10ου Συνεδρίου Ιδρύματος Σ. Καράγιωργα.

Ένγκελς, Φ. (1985) *Η κατάσταση της εργατικής τάξης στην Αγγλία*, β' έκδοση, τόμος Α', Αθήνα: Δημιουργία

Ιωακείμογλου, Η., Κουζής, Γ. και Σουμέλη, Ε. (2000), «Η Μακροοικονομική Σημασία των Μισθών στην Ελλάδα», *Ενημέρωση ΙΝΕ-ΓΣΕΕ*, 60.

Καμπαγιάννης, Θ. (2007) *Το εργατικό συνδικαλιστικό κίνημα στην Ελλάδα 1918 – 1926: οι απεργίες, τα συνέδρια της ΓΣΕΕ και η οργανική σύνδεση με το ΣΕΚΕ-ΚΚΕ*, Αθήνα: Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο.

Κουζής, Γ. (2007) *Τα χαρακτηριστικά του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος: αποκλίσεις και συγκλίσεις με τον Ευρωπαϊκό χώρο*, Αθήνα: Gutenberg.

Κουζής, Γ. (2007) *Τα χαρακτηριστικά του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος: αποκλίσεις και συγκλίσεις με τον Ευρωπαϊκό χώρο*, Αθήνα: Gutenberg

Κουζής, Γ. (2014) 'Η επιστροφή στις αξίες του συνδικαλισμού: συμβολή στη συζήτηση για την επανεκκίνηση των ελληνικών συνδικάτων', *Ενημέρωση*, 214, σελ. 8-18.

Κουκουλές, Γ. (1994) *Για μια ιστορία του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος: εισαγωγή στην παιδαγωγική της ιστορικής έρευνας*, Αθήνα: Οδυσσεάς.

Λιβιεράτος, Δ. (1997) *Τα Συνέδρια της Γ.Σ.Ε.Ε.* Αθήνα: Προσκήνιο.

Μαρξ, Κ. (χχ) *Η Αγία Οικογένεια*, Αθήνα: Φιλοσοφία

Μοσκόφ, Κ. (1985) *Εισαγωγικά στην Ιστορία του Κινήματος της Εργατικής Τάξης: Η διαμόρφωση της εθνικής και κοινωνικής συνείδησης στην Ελλάδα*, Αθήνα: Καστανιώτης.

Μπιθυμήτρης, Γ. και Καφέ, Α. (2014) .) «Η κρίση εκπροσώπησης στο ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα πριν και μετά την οικονομική κρίση: η περίπτωση των ανέργων και ευέλικτα απασχολούμενων» στο Σεφεριάδης, Σ. (επιμ.) *Η δημοκρατική λειτουργία σε καμπή: προκλήσεις και απειλές στον πρώιμο 21ο αιώνα*, Αθήνα: Νήσος 2014.

Πολάνυι, Κ. (2007) *Ο μεγάλος μετασχηματισμός*, Αθήνα: Νησίδες.

Σεφεριάδης, Σ. (1995) 'Για τη συγκρότηση της εργατικής τάξης στην Ελλάδα (1870-1936): Μερικοί προβληματισμοί πάνω σε ένα παλιό θέμα', *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 6: 9-69.

Σεφεριάδης, Σ. (2007) «Διεθνισμός: Εννοιολογήσεις για το σύγχρονο συνδικαλισμό», στο *Εργασία και Πολιτική: Συνδικαλισμός και οργάνωση συμφερόντων στην Ελλάδα 1974-2004*, 10^ο Επιστημονικό Συνέδριο Ιδρύματος Σάκη Καράγιωργα (Πάντειο: 18-21 Μαρτίου 2005), Αθήνα: 2007.

Σπουρδαλάκης, Μ. και Παπαβλασσόπουλος, Ε. (2008) 'Κόμματα, ομάδες συμφερόντων και οι μετασχηματισμοί στο σύστημα εκπροσώπησης', στο Κοντιάδης, Ξ.Ι. και Ανθόπουλος, Χ.Α. (επιμ.) *Κρίση του ελληνικού πολιτικού συστήματος*, Αθήνα: Παπαζήσης.

Τουτζιαράκης, Ι. (1997) 'Κρίση των συνδικάτων: οργανώσεις καθολικής αλληλεγγύης ή λειτουργικό εξάρτημα της κοινωνίας των 2/3;', στο Κασσιμάτη, Κ. (επιμ.), *Το Ελληνικό Συνδικαλιστικό Κίνημα στο τέλος του 20ού αιώνα*, Αθήνα: ΚΕΚΜΟΚΟΠ-Gutenberg.

Φόστερ, Ο (1975) *Ιστορία των τριών Διεθνών*, Τόμοι Α' και Β', Αθήνα: Γνώσεις.

Φόστερ, Ο. (1956), *Η παγκόσμια ιστορία του συνδικαλιστικού κινήματος*, Τόμος Α', Αθήνα: Μόρφωση.

Φόστερ, Ο. (1959), *Η παγκόσμια ιστορία του συνδικαλιστικού κινήματος*, Τόμος Β', Αθήνα: Μόρφωση.

Χομπσμπάουμ, Ε. (2000) *Η Εποχή των Επαναστάσεων 1789 -1848*, Αθήνα: ΜΙΕΤ.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Alvin, M. and Sverke, M. (2000) 'Do new generations imply the end of solidarity? Swedish unionism in the era of individualisation', *Economic and Industrial Democracy*, 21/4: 71–95.

Armstrong, P., Glyn, A. and Harrison, J. (1991), *Capitalism Since 1945*, Oxford: Oxford university Press.

Beck, U. (1992) *Risk Society: towards a new modernity*, London: Sage.

Behrens, M., Hurd, R. and Waddington, J. (2004) 'How does restructuring contribute to union revitalization'. In Frege, C. and Kelly, J. (eds) *Varieties of Unionism: Strategies for Union Revitalization in a Globalizing Economy*, Oxford: Oxford University Press.

Boeri, T. Brugiavini, A. and Calmfors, L. (2003), *The Role of Unions in the Twenty-First Century*, Oxford: Oxford University Press.

Clawson, D. (2003) *The Next Upsurge: Labor and the New Social Movements*, Cornell University Press.

Commons, J.R. (1925) 'Marx today: Capitalism and Socialism', *Atlantic Monthly*, 136, pp. 682-693.

Danford, A., Richardson, M., Tailby, S. and Upchurch, M. (2009) 'Union Organising and Partnership in Manufacturing, Finance and Public Services'. In Gall, G. (ed) *Union Revitalisation in Advanced Economies: Assessing the Contribution of Union Organising*, Palgrave: MacMillan.

Darlington, R. (2009a), 'Leadership and union militancy: The case of the RMT', *Capital and Class*, Vol. 33 No.3, pp. 3–32.

Darlington, R. (2009b), 'Organizing, militancy and revitalization: The case of the RMT Union', in Gall, G. (Ed.), *Union Revitalisation in Advanced Economies: Assessing the Contribution of Union Organising*, Palgrave, New York, pp. 83–106.

Darlington, R. (2012), 'The interplay of structure and agency dynamics in strike activity', *Employee Relations*, Vol. 34 No. 5, pp. 518–533.

Darlington, R. (2014), 'The role of trade unions in building resistance: theoretical, historical and comparative perspectives', in Atzeni, M. (Ed.), *Workers and Labour in a Globalised Capitalism*, Palgrave, New York, pp. 111–138.

Dunlop, J. T. (1958) *Industrial Relations System*, Carbondale: Southern Illinois University Press.

Ebbinghaus, B. (2002) 'Trade unions' changing role: membership erosion, organisational reform, and social partnership in Europe', EU Paper Series, The European Union Center, University of Wisconsin.

EMPL Committee (2015) Wage and Income Inequality in the European Union.

Available at:

[http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2015/536294/IPOL_STU\(2015\)536294_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2015/536294/IPOL_STU(2015)536294_EN.pdf)

Fairbrother, P. and Yates, C.A.B. (eds.) (2003) *Trade Unions in Renewal: A Comparative Study*, London: Continuum.

Fantasia, R. and Voss, K. (2004) *Hard Work: Remaking the American Labor Movement*, California: University of California Press.

Fighter, M. and Greer, I. (2004) 'Analysing Social Partnership: A Tool of Union Revitalization?'. In Frege, C. and Kelly, J. (eds) *Varieties of Unionism: Strategies for Union Revitalization in a Globalizing Economy*, Oxford: Oxford University Press, pp. 71-92.

Flanders, A. (1965) *Industrial relations: what is wrong with the system? An essay on its theory and future*, London: Faber

Flanders, A. (1970) *Management and Unions*, London: Faber.

Franzosi, R. (1989) 'One Hundred Years of Strike Statistics: Methodological and Theoretical Issues in Quantitative Strike Research', *Industrial and labor Relations Review*, 42 (3): 348-62.

- Franzosi, R. (2004) *From Words to Numbers: Narrative, Data and Social Sciences*, New York: Cambridge University Press.
- Gall, G. (2003) (ed) *Union Organising: campaigning for trade union recognition*, London: Routledge.
- Gall, G. (2009) (ed) *The Future of Union Organising*, Houndmills: Palgrave Mcmillan.
- Gallagher, D. and Sverke, M. (2000) 'Contingent employment contracts: Are existing employment theories still relevant?', *Economic and Industrial Democracy*, 26: 181-203.
- Giddens, A. (1990) *The Consequences of Modernity*, Cambridge: Polity Press.
- Gomez, R., Gunderson, M. and Meltz, N. (2002) 'Comparing youth and adult desire for unionisation in Canada', *British Journal of Industrial Relations*, 40/3: 519–42.
- Goslinga, S. and Sverke, M. (2003) 'Atypical work and trade union membership: Union attitudes and union turnover among traditional vs atypically employed union members', *Economic and Industrial Democracy*, 24: 290-320.
- Hall, P. and Soskice, D. (2001) *Varieties of Capitalism: The Institutional Foundations of Comparative Advantage*, Oxford: Oxford University Press.
- Haynes, P., Vowles, J. and Boxall, P. (2005) 'Explaining the younger-older worker union density gap: Evidence from New Zealand', *British Journal of Industrial Relations*, 43/1: 93–116.
- Heery, E. and Adler, L. (2004) 'Organizing the Unorganized'. In Frege, C. and Kelly, J. (eds) *Varieties of Unionism: Strategies for Union Revitalization in a Globalizing Economy*, Oxford: Oxford University Press, pp. 45-70.
- Heery, E., Kelly, J. and Waddington, J. (2003) 'Union Revitalization in Britain', *British Journal of Industrial Relations*, 9: 79-97.
- Hirst, P. and Zeitlin, J. (2001) 'Flexible specialization versus post-Fordism: theory, evidence and policy implications', *Economy and Society*, 20: 1, pp. 1-55.
- Hyman, R. (1975) *A Marxist Introduction to Industrial Relations*. London: Macmillan

Hyman, R. (2001) 'Trade Union Research and Cross-National Comparison', *European Journal of Industrial Relations*, 7, pp 203-32.

Hyman, R. (2009) 'How Can We Study Industrial Relations Comparatively?', in Blanpain R. (ed) *The Modernization of Labour Law and Industrial Relations in a Comparative Perspective*, The Netherlands: Kluwer Law International.

ILO (2011) 'Report on the High Level Mission to Greece (Athens, 19-23 September 2011). Available at:

http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@ed_norm/@normes/documents/missionreport/wcms_170433.pdf

Kelly, D. (2004) 'The transmission of ideas in employment relations: Dunlop and Oxford in the development of Australian industrial relations thought, 1960-1985', *Advances in Industrial Relations and Labor Relations Research*, 13, 2004, 249-78.

Kelly, J. (1988) *Trade unions and socialist politics*, London: Verso.

Kelly, J. (1996) 'Union Militancy and Social Partnership'. In Ackers, P., Smith, C. and Smith P. (eds) *The New Workplace and Trade Unions: Critical Perspectives on Work and Organization*, London: Routledge.

Kelly, J. (1998) *Rethinking Industrial Relations: Mobilisation, Collectivism and Long Waves*, Routledge, London.

Kyle, A. (2014) 'Labor Union Political Strategy in an Era of Decline and Revitalization', *Sociological Inquiry*, 84 (2): 210-237.

Lipset, S.M. (1983) 'Radicalism or Reformism: The Sources of Working-Class Politics', *The American Political Science Review*, 77: 1-18.

Lucio, M.M. and Stuart, M. (2009) 'Organising and Union Modernisation: Narratives of Renewal in Britain'. In Gall, G. (ed) *Union Revitalisation in Advanced Economies: Assessing the Contribution of Union Organising*, Palgrave: MacMillan.

Marx, K. (n.d.) *The Poverty of Philosophy: A Reply to M. Proudhon's Philosophy of Poverty*, New York: International Publishers

Moody, K. (1997) 'Towards an international social movement unionism', *New Left Review*, 225 (1): 52-72.

Sassen, S. (1999) 'A New Emergent Hegemonic Structure?' *Political Power and Social Theory*, 13, pp. 277-289.

Sassoon, D. (2010) *One hundred years of socialism: the West European Left in the Twentieth Century*, New York: Palgrave Macmillan.

Schnabel, C. (2012) 'Union Membership and Density: Some (Not So) Stylized Facts and Challenges', IZA, Discussion Paper No. 6792.

Scott, W.R., Ruef, M., Mendel, P. and Caronna, C. (2000) *Institutional Change and Healthcare Organizations: From Professional Dominance to Managed Care*, Chicago: University of Chicago Press.

Silver, B.J. (2003) *Forces of Labor: Workers' Movements and Globalization Since 1870*, Cambridge: Cambridge University Press.

Traxler, F. (1995) 'Farewell to labour market Associations? Organised versus Disorganised Decentralization as a map for industrial relations' στο C. Crouch and F. Traxler (eds), *Organized Industrial Relations in Europe: What Future?* Aldershot: Avebury.

Turner, L. (2005) 'From Transformation to Revitalization: A New Research Agenda for a Contested Global Economy', *Work and Occupations*, 32: 383-99.

Turner, L. and Hurd, R. (2001) 'Building Social Movement Unionism' στο Turner, L. Katz, H. and Hurd, R. (eds), *Rekindling the Movement: Labor's Quest for Relevance in the 21st Century*, Ithaca: Cornell University Press.

Vandaele, K., Trade unions' 'deliberative vitality' towards young workers: survey evidence across Europe. In: Hodder, L., Kretsos, L. (eds.), *Young Workers and Trade Unions: A Global View*. Palgrave Macmillan, 2015, pp.16-36

Visser, J. (2006) Union membership statistics in 24 countries, *Monthly Labor Review*, 38-49.

Waterman, P. (2001) 'Trade Union Internationalism in the Age of Seattle', *Antipode*, 33 (3): 312-36.

Webb, S., Webb, B. and Peddie, A. (1892) *The History of Trade Unionism*, Bibliolife.

Wickham-Jones, M. (2015) 'Trade union members did not shape the Labour leadership result as much as in past elections', *British policy and politics*, post at LSE webpage. Available at: <http://blogs.lse.ac.uk/politicsandpolicy/trade-union-members-did-not-shape-the-labour-leadership-result-as-much-as-in-past-elections/>